

**УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ДОБРЄВ Микола Васильович

УДК 342.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**Конституційне право людини і громадянина володіти, користуватися
і розпоряджатися своєю власністю**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. В. Добрев

Науковий керівник
Бисага Юрій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Ужгород – 2021

АНОТАЦІЯ

Добрев М.В. Конституційне право людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Встановлено підходи Європейського суду з прав людини щодо розуміння поняття «майно», виділено ознаки «правомірного очікування». Виявлено основні ознаки об'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та сформульовано його авторське визначення. Зазначено, що цьому праву кореспондують позитивні та негативні зобов'язання держави. Виявлено основні ознаки суб'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та сформульовано його авторське визначення.

Виявлено ознаки конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Класифіковано конституційні принципи права власності. Встановлено коло спеціальних конституційних принципів права приватної власності, спеціальних конституційних принципів публічної власності, конституційних принципів, що закріплюють правовий режим об'єктів власності.

Виділено елементи змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Обґрунтовано, що зміст конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і

розпоряджатися своєю власністю вичерпується чотиричленною структурою (право-поведінка, право-вимога, право-претензія, право-користування).

Встановлено, що особливість конституційного регулювання права власності полягає в тому, що окремі принципи права власності одночасно виступають і в якості гарантій його здійснення: рівний захист і розвиток всіх форм власності; свобода використання власником власності; неможливість протиправного позбавлення права власності та її непорушність. Виділено та охарактеризовано два рівня гарантій власності: конституційний і правозастосовний. Встановлено, що Україні відсутні доктрини, подібні доктрині «балансу» у Франції чи належної правової процедури в США, які увійшли б як «невід'ємний елемент» у діяльність судів і інших органів.

Встановлено, що нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю складається з трьох груп джерел: норм Конституції України та конституційних законів, спрямованих на регулювання досліджуваного права; рішень Конституційного Суду України з питань реалізації та захисту права власності; актів міжнародних організацій, що є частиною законодавства України, та практики міжнародних судових установ. Охарактеризовано нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Охарактеризовано організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Виявлено ознаки заходів, які кваліфікуються як: експропріація; контроль за користуванням майном; позбавлення власності.

Визначено роль держави у створенні прозорої справедливої системи оподаткування, прозорих митних процедур, ефективної системи соціального забезпечення.

Розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до ст.13, ч. 5 ст. 41, ч. 6 ст. 41 Конституції України.

Ключові слова: майно, власність, конституційне право людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, принципи, конституційні гарантії здійснення права власності, механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

АННОТАЦИЯ

Добнев Н.В. Конституционное право человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Государственное высшее учебное заведение «Ужгородский национальный университет». – Ужгород, 2020.

Диссертация посвящена исследованию конституционного права человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью.

Установлены подходы Европейского суда по правам человека относительно понимания понятия «имущество», выделены признаки «правомерного ожидания». Выявлены основные признаки объективного права каждого владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью, сформулировано его авторское определение. Отмечено, что этому праву корреспондируют позитивные и негативные обязательства государства. Выявлены основные признаки субъективного права каждого владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью, сформулировано его авторское определение.

Выявлены признаки конституционного права владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью. Охарактеризованы и классифицированы

принципы конституционного права владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью.

Выделены элементы содержания конституционного права человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью. Обосновано, что содержание конституционного права человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью исчерпывается четырехчленной структурой.

Установлено, что особенность конституционного регулирования права собственности заключается в том, что отдельные принципы права собственности одновременно выступают и в качестве гарантий его осуществления. Охарактеризованы и классифицированы гарантии осуществления права собственности.

Охарактеризованы нормативно-правовой и организационно-правовой механизмы реализации права человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью. Выявлены признаки мер, которые квалифицируются как: экспроприация; контроль за использованием собственности; лишение собственности. Определена роль государства в создании прозрачной справедливой системы налогообложения, прозрачных таможенных процедур, эффективной системы социального обеспечения. Разработаны предложения по внесению изменений и дополнений в ст.13, ч. 5 ст. 41, ч. 6 ст. 41 Конституции Украины.

Ключевые слова: имущество, собственность, конституционное право человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью, принципы, конституционные гарантии осуществления права собственности, механизм реализации права человека и гражданина владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью.

Y

Dobrev M.V. The constitutional right of man and citizen to own, use and dispose of their property. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation is for obtaining of the scientific degree of Candidate of Law Sciences on the speciality 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University». – Uzhhorod, 2021.

The dissertation is devoted to the study of the constitutional right of man and citizen to own, use and dispose of their property.

The approaches of the European Court of Human Rights to the understanding of the concept of "property" are established, the signs of "legitimate expectation" are highlighted. The basic features of the objective right of everyone to own, use and dispose of their property are revealed and its author's definition is formulated. It is noted that this right corresponds to the positive and negative obligations of the state.

The main features of the subjective right of everyone to own, use and dispose of their property are identified and its author's definition is formulated. Signs of the constitutional right to own, use and dispose of one's property have been revealed. The constitutional principles of property rights are classified. The range of special constitutional principles of private property law, special constitutional principles of public property, constitutional principles that enshrine the legal regime of property is established. Elements of the content of the constitutional right of a person and a citizen to own, use and dispose of their property are highlighted.

It is substantiated that the content of the constitutional right of a person and a citizen to own, use and dispose of their property is limited to a four-member structure (right-behavior, right-requirement, right-claim, right-use). It is established that the peculiarity of the constitutional regulation of property rights is that certain principles of property rights simultaneously act as guarantees of its implementation:

equal protection and development of all forms of property; freedom of use by the owner of the property; impossibility of unlawful deprivation of property rights and its inviolability. Two levels of property guarantees are identified and characterized: constitutional and law enforcement.

It is established that the normative-legal mechanism of realization of the right of the person and the citizen to own, use and dispose of the property consists of three groups of sources: norms of the Constitution of Ukraine and the constitutional laws directed on regulation of the investigated right; decisions of the Constitutional Court of Ukraine on the implementation and protection of property rights; acts of international organizations that are part of the legislation of Ukraine and the practice of international judicial institutions. The normative-legal mechanism of realization of the right of the person and the citizen to own, use and dispose of the property is characterized.

The organizational and legal mechanism of realization of the right of the person and the citizen to own, use and dispose of the property is characterized. There are signs of measures that qualify as: expropriation; control over the use of property; deprivation of property.

The role of the state in creating a transparent and fair tax system, transparent customs procedures, and an effective social security system has been determined. Proposals for changes and additions to Article 13, part 5 of Art. 41, part 6 of Art. 41 of the Constitution of Ukraine.

Key words: property, property, constitutional right of a person and a citizen to own, use and dispose of their property, principles, constitutional guarantees of exercising the right of ownership, mechanism of realization of the right of a person and a citizen to own, use and dispose of their property.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях

1. Добре́в М.В. Співвідношення міжнародно-правового і національного регулювання права власності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 5. С. 117-121.
2. Добре́в М.В. Конституційні гарантії права власності. *Український часопис конституційного права*. 2021. №1. С. 12-19.
3. Добре́в М.В. Поняття та ознаки конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 2. URL: <http://vjhr-journal.sk/2021-rik>.
4. Добре́в М.В. Поняття «майно» (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2021. Випуск 64. URL: <http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/s/arhiv>.

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Добре́в М.В. Організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Матеріали круглого столу «Актуальні питання виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні». м. Київ, 7 грудня 2017 р. Київ, 2017. С. 32-36.
6. Добре́в М.В. Нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Матеріали круглого столу «Конституційні цінності як елемент правової культури». м. Київ, 20 вересня 2018 р. Київ, 2018. Ч. 2. С. 16-21.

7. Добреєв М.В. Формування та розвиток вихідних складових елементів ідеї абсолютної непорушності права власності. Матеріали круглого столу «Система захисних заходів у торговій полі: Київ, 10 березня 2020 р. Київ, 2020. С. 15-19.

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Загальнотеоретичні засади конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	13
1.1. Поняття та ознаки конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	13
1.2. Принципи конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	38
1.3. Особливості змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	62
1.4. Конституційні гарантії здійснення права власності	74
Висновки до розділу 1	101
2. Механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	109
2.1. Нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	109
2.2. Організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю	128
Висновки до розділу 2	141
Висновки	144
Список використаних джерел	150
Додаток 1	175

ВСТУП

Актуальність теми. Стаття 41 Конституції України та основні міжнародні договори з прав людини, які є частиною національного законодавства України, гарантують кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Держава на виконання свого головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав і свобод людини – має створити ефективний механізм їх забезпечення. Водночас, в рішеннях Європейського суду з прав людини, прийнятих у справах проти України («Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич та інші проти України», «Суханов та Ільченко проти України», «Садоха проти України» та ін.), в тому числі і при застосуванні процедури пілотного рішення, було встановлено порушення Україною ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що свідчить про існування системних проблем, які лежать в основі порушення, та необхідність вдосконалення створеного в Україні конституційно-правового механізму забезпечення права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Актуальність дослідження цього конституційного права зумовлена і теоретичною неопрацьованістю питань його змісту, принципів, конституційних гарантій, дискусійністю питань поняття «майно», свавільного втручання держави в право кожного мирно володіти своїм майном, забезпечення права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в умовах міжнародного або внутрішнього військового конфлікту тощо.

Сукупність вище вказаних чинників визначають актуальність теми дослідження, його теоретичну і практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ

«Ужгородський національний університет» МОН України на 2005–2010 рр. Тема дослідження пов'язана із комплексною темою «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.ст.» (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем реалізації конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю з метою розробки науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Мета дослідження зумовила постановку та розв'язання таких завдань:

– встановити підходи Європейського суду з прав людини щодо розуміння поняття «майно», виділити ознаки «правомірного очікування»;

– виявити основні ознаки об'єктивного та суб'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та сформулювати їх авторське визначення;

– виявити ознаки конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– охарактеризувати конституційні принципи права власності та класифікувати їх, охарактеризувати спеціальні конституційні принципи права приватної власності, публічної власності, конституційні принципи, що закріплюють правовий режим об'єктів власності;

– виділити елементи змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– виділити та охарактеризувати гарантії здійснення права власності;

– охарактеризувати нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– охарактеризувати організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– розробити пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Конституції України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, які виникають при реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Предметом дослідження є конституційне право людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань методологічною основою цього дослідження стали загальні методи наукового пізнання, а також такі, що застосовуються в юридичній науці (методи аналізу і синтезу, формально-логічний тощо). Так, діалектичний метод пізнання дозволив проаналізувати тенденції розвитку конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (розділ 1, 2); формально-логічний метод дозволив сформулювати визначення, зокрема, поняття об'єктивного та суб'єктивного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (підрозділ 1.1) та інших загальних понять, які забезпечують розкриття змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (розділ 1, 2); структурно-логічний метод дозволив дослідити сучасний стан реалізації конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (підрозділ 2.1., 2.2), методи моделювання та прогнозування дозволили розробити пропозиції з вдосконалення Конституції України (розділ 1), напрямів вдосконалення законів України (розділ 2).

У процесі дослідження використовувалися акти міжнародних організацій (ООН, Ради Європи та ін.), практика міжнародних судових установ, нормативно-правові акти органів державної влади України та зарубіжних країн, рішення Конституційного Суду України та зарубіжних країн.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці Ю. Барабаша, Д. Белова, Ю. Бисаги, О. Васильченко, Н. Горобець, Л. Дешко, В. Заборовського, З. Кравцової, О. Клименко, Г. Куцкір, Є. Мічуріна, О. Марцеляка, Н. Мішиної, О. Піфко, В. Погорілка, П. Рабіновича, А. Савченка, М. Савчина, В. Серьогіна, О. Скрипнюка, Т. Слінько, О. Совгирі, Г. Христової, Ю. Шемшученко та ін.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в дисертаційній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій науці на основі міжнародних договорів, правотворчих рішень міжнародних організацій, наукових здобутків, рішень міжнародних судових установ, законодавства України і зарубіжних країн, практики його застосування проведено комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем реалізації конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, що дало змогу обґрунтувати нові як теоретичні, так і прикладні положення та висновки.

Найбільш суттєвими результатами дисертаційного дослідження є такі основні положення та висновки, що виносяться на захист:

уперше:

– встановлено підходи Європейського суду з прав людини щодо розуміння поняття «майно»: 1) власність на існуючі матеріальні речі; 2) активи, включаючи вимоги, щодо яких суб'єкт може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані; 3) інші права та інтереси, що становлять активи, і можуть розглядатися як «майнові права»;

– виділено ознаки «правомірного очікування»: 1) майновий інтерес має характер вимоги; 2) є достатньо підстав для майнового інтересу у національному законодавстві; 3) існує судова практика національних судів, яка підтверджує існування майнового інтересу, що має характер вимоги; 4) особа, яка має «правомірне очікування»;

– сформульовано авторське визначення поняття об'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю – це офіційно виражені та визнані у суспільстві правила поведінки учасників конституційно-правових відносин у сфері власності, що охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна, та суб'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю – це юридично забезпечена можливість будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном згідно із загальноновизнаними принципами міжнародного права;

– виявлено ознаки конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є: 1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 2) здатність бути носієм права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 3) можливість звертатися до: а) органів державної влади, які наділені юрисдикційними повноваженнями, за захистом свого права, та до органів державної влади, не наділених юрисдикційними повноваженнями – за охороною свого права; б) міжнародних судових установ; в) органів міжнародних організацій; 4) гарантії від свавільного втручання держави в право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 5) можливість ефективного захисту свого права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в разі поведінки держави, яка характеризується як бездіяльність;

– виділено елементи змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю: 1) кожного уповноваженого суб'єкта індивідуально з власної волі або через своїх законних представників володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном; 2) знати про правові обмеження права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 3) захист від необґрунтованого втручання держави у мирне володіння майном; 4) вимагати позитивних заходів захисту якщо існує прямий зв'язок між заходами, які кожен може законно очікувати від влади і його ефективного володіння своїм майном; 5) вимагати застосування будь-якого виду державно-правового примусу: відновлення вже порушеного права, юридична відповідальність, попередження, прискання; 6) можливість ефективно оскаржувати свавільне втручання держави у право мирного володіння майном; 7) вимагати існування в державі справедливої процедури, яка б надавала справедливу можливість захищати свої інтереси; 8) вимагати існування балансу між приватними інтересами та суспільними інтересами; 9) вимагати застосування інших, менш суворих заходів, які б були вжиті органами державної влади для дотримання державних інтересів; 10) вимагати від держави досягнення тієї ж мети шляхом меншого втручання в право мирного володіння майном; 11) можливість компенсації за втручання у право мирного володіння майном; 12) можливість певної форми компенсації для обмежень з боку держави, які тривали протягом певного періоду часу; 13) вимагати виправлення помилки, вчиненої державним органом, яка призвела до втручання у право людини на мирне користування своїм майном; 14) вимога в межах реалізації принципу належного врядування діяти орган державної влади оперативно для виправлення допущеної ним помилки; 15) вимагати ефективної системи виконання судових рішень;

– встановлено, що нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю

складається з трьох груп джерел: норм Конституції України та конституційних законів; рішень Конституційного Суду України з питань реалізації та захисту права власності; актів міжнародних організацій, що є частиною законодавства України, та практики міжнародних судових установ;

– встановлено, що позбавлення «майна» виникає у ситуаціях, коли: 1) є офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 2) відсутнє офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, але є набір різних заходів, які застосовували органи державної влади, і їх вплив на «майно» особи є значним;

– виявлено ознаки заходів, подібних до експропріації: 1) застосовуються органами державної влади; 2) сукупність засобів; 3) значний вплив на майно носія права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

удосконалено:

– наявну в науці конституційного права концепцію щодо розуміння конституційних принципів права власності, спеціальних конституційних принципів права приватної власності, публічної власності, конституційних принципів, що закріплюють правовий режим об'єктів власності;

– підхід щодо вихідної допомоги для державних службовців, пенсійного забезпечення ув'язнених після відбуття ними покарання;

– наявну в науці конституційного права концепцію щодо конституційних гарантій здійснення права власності;

– підхід щодо заходів, які кваліфікуються як: 1) експропріація; 2) контроль за користуванням майном; 3) позбавлення власності;

дістали подальшого розвитку:

– уявлення про характерні риси відносин власності за римським правом, загальне визначення поняття права власності, яке в подальшому було запозичене національними кодифікаціями;

– підходи щодо формування та розвитку вихідних складових елементів ідеї абсолютної непорушності права власності;

– положення щодо кола суб'єктів конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– положення щодо змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (не вичерпується тричленною (право-поведінка, право-вимога, право-претензія) структурою, а вичерпується чотиричленною структурою (право-поведінка, право-вимога, право-претензія, право-користування);

– уявлення про особливість конституційного регулювання права власності;

– твердження про те, що особа не втрачає право власності внаслідок законодавчого заходу, якщо такий захід вчинено самопроголошеною державою, яку не визнала міжнародна спільнота;

– підходи щодо ролі доктрини, подібної до доктрини «балансу» у Франції чи належної правової процедури в США, в гарантуванні здійснення права власності;

– уявлення про інститут власності в конституційному праві, нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– підходи щодо ролі держави у створенні прозорої справедливої системи оподаткування, прозорих митних процедур, ефективної системи соціального забезпечення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого аналізу конституційного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– *нормопроектній та правотворчій діяльності* – з метою розвитку законодавства України, що регулює суспільні відносини, які виникають при реалізації конституційного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– *правозастосуванні* – в ході вдосконалення практики реалізації норм законодавства, яке регулює конституційне право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

– *у виховній роботі* – для профілактичної роботи серед державних службовців, населення України для підвищення рівня правової культури, правової свідомості;

– *навчальному процесі* – під час підготовки програм, робочих програм, навчально-методичних матеріалів, навчальних посібників, підручників із конституційного права, порівняльного конституційного права, прав людини, а також при викладанні дисциплін «Конституційне право України» (Ужгородський національний університет, довідка про впровадження результатів дисертаційної роботи від 18 січня 2021 р. № 0021/01-17).

Особистий внесок здобувача. Висновки, пропозиції, які становлять наукову новизну дисертаційної роботи, розроблено автором самостійно. Для обґрунтування деяких висновків дисертаційного дослідження використано наукові дослідження вчених, на які зроблено в тексті роботи відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на конференціях, круглих столах, основними з яких є: міжнародна наук.-практ. конференція «Верховенство права та правова держава» (Ужгород, 15–16.09.2017), міжнародна наук.-практ. конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (Ужгород, 16–17.02.2018), круглий стіл «Конституційні цінності як елемент правової культури» (Київ, 20.09.2018),

міжнародна наук.-практ. конференція «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей» (Ужгород, 3-4.05.2019).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 4 наукових статтях, що опубліковані у періодичних наукових фахових виданнях (у тому числі 2 – у виданнях іноземних держав) та 3 статтях на круглих столах.

Структура дисертації зумовлена метою та задачами дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що поділяються на шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 174 сторінки, з них основного тексту – 146 сторінок.

1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ВОЛОДІТИ, КОРИСТУВАТИСЯ І РОЗПОРЯДЖАТИСЯ СВОЄЮ ВЛАСНІСТЮ

1.1. Поняття та ознаки конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю

Дослідження права власності займають помітне місце у філософських та філософсько-правових дослідженнях; осмисленню цього права було присвячено чимало робіт визначних мислителів, які однозначно визнавали важливість забезпечення економічної свободи людини [200, с. 333]. Чільне місце займає воно і в науці конституційного права. Питання поняття та ознак конституційного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, поняття майна, втручання держави у право на мирне володіння майном та ін. є одними з найбільш дискусійних в науці конституційного права.

З практичної точки зору це питання є також одним з найбільш складних, свідченням чого є рішення Європейського суду з прав людини, в тому числі і у справах проти України (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Пономарьов проти України», заява № 3236/03, рішення від 03.04.2008 р. [148], «Юрій Миколайович Іванов проти України», заява № 40450/04, рішення від 15.10.2009 р. [95], «Агрокомплекс проти України», заява № 23465/03, рішення від 06.10.2011 р. [144], «Совтрансавто-Холдинг проти України», заява № 48553/99, рішення від 25.07.2002 р. [150], «Терем ЛТД, Чечеткін та Оліус проти України», заява № 70297/01, рішення від 18.10.2005 р. [151] та ін.). Недоліків законодавства та/або неналежна практика його застосування призводять до порушення Україною права мирно володіти своїм майном. На виконання рішень

Європейського суду з прав людини України має вживати не лише заходи індивідуального, а й загального характеру, вносячи зміни до законодавства України та змінюючи практику його застосування.

Складними з практичної точки зору є вище зазначені питання і у зв'язку з тим, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини поняття «майно» має автономне значення, яке не збігається з тим, яке міститься в національному праві країн-учасниць Ради Європи та не залежить від формальної класифікації в національному праві цих країн.

Збільшується і кількість індивідуальних заяв, поданих до Європейського суду з прав людини, щодо порушення права власності на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, території Автономної Республіки Крим [1] і міста Севастополь, після того, як заявники вичерпали всі національні засоби правового захисту. Ці заяви стали каталізаторами для тлумачення Європейським судом з прав людини норм ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції.

Таким чином, визначення поняття та виявлення ознак конституційного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є актуальним, теоретично і практично назрілим.

І. Новицький зазначає, що «категорії «власність» і «право власності» є одними з найдавніших категорій юриспруденції, тому визначення й аналіз поняття права власності стає неможливим без звернення до його історичних коренів. Незаперечним і, як здається, загальновизнаним буде твердження про те, що фактичним родоначальником і одним із головних джерел права всіх європейських (а багато в чому – і не тільки) країн виступало римське право. Непересічне значення римського права визначалося його величезним впливом не тільки на наступну еволюцію правової традиції, системи права, а й на розвиток культури в цілому, оскільки римське право характеризувалося неперевершеною за точністю розробкою всіх існуючих правових відносин, і не

в останню чергу – правовідносин власності» [70, с. 5]. Крім того, саме «загальне визначення права власності, сформульоване римськими юристами, у наступні періоди розвитку правової науки було запозичене багатьма національними кодифікаціями, зокрема, Цивільним кодексом Франції 1804 року, який, як й давньоримські кодифікації, розуміє під власністю найповніше панування, абсолютне право користуватися і розпоряджатися речами з тими лише обмеженнями, що встановлювалися правом чи угодою» [15]. Зважаючи на спільні конституційні традиції країн-учасниць Ради Європи це визначення знаходить своє відображення і в національному законодавстві країн-учасниць Ради Європи, і в практиці Європейського суду з прав людини.

Вчені Домашенко М., Рубаник В. виділяють такі характерні риси відносин власності за римським правом: «1) безпосередня влада власника над річчю; 2) абсолютна влада над річчю (яка, втім, може бути обмежена різними способами); 3) абсолютний захист прав власника від порушень з боку «всіх і кожного»; 4) еластичність права власності – його здатність до самовідновлення після припинення обмежень, встановлених законом або угодою; 5) можливість для власника використовувати позитивні якості речі, у тому числі отримувати прибутки від її використання; 6) можливість для власника розпорядитися речами, належними йому, тобто, визначити їх фактичну і юридичну долю; 7) можливість (право) власника витребувати свою річ від будь-якої особи, яка утримує цю річ без законних підстав» [28, с. 65–66]. Бачиться, що, по-перше, вище зазначені риси відносин власності за римським правом є характерними для права власності не в об'єктивному, а в суб'єктивному значенні. По-друге, при виділенні цих ознак така ознака як «абсолютна влада над річчю» є нічим іншим, як правомоччям права користування річчю, в той час як така ознака, як «безпосередня влада власника над річчю» є правомоччям володіння. Ідея ж абсолютного захисту прав власника від порушень з боку «всіх і кожного»

еволюціонувала до захисту від свавільного втручання держави у право на мирне володіння майном.

В епоху просвітництва право власності розглядається видатними філософами (Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо та ін.) як природне право людини, яке належить кожній людині від народження та є невідчужуваним. Таким чином, основними ознаками права власності в цей період є: 1) належність кожному від народження; 2) невідчужуваність.

В 1215 році в Великій хартії вольностей було проголошено ряд гарантій захисту права власності. Так, відповідно до ст. 39 Великої Хартії вольностей «жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, чи позбавлена володіння, або яким-небудь (іншим) способом знедолена, і ми не підемо на неї і не нашлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй і за законом країни» [2]. Таким чином, в Великій хартії вольностей було проголошено абсолютну непорушність права власності. На державу покладался обов'язок щодо законодавчого врегулювання питань власності, в тому числі, процедури позбавлення права власності, а також зі створення системи організаційно-правових гарантій цього права, одним з елементів яких є, безумовно, суд.

Природно-правове розуміння права власності «знайшло відображення» в Декларації прав людини і громадянина, прийнятій Національними установчими зборами революційної Франції 26 серпня 1789 р., яка у ст. 17 передбачила що, «скільки власність є правом недоторканим і священним, то ніхто не може бути позбавлений її інакше, як у випадку встановленої законом суспільної необхідності та за умови справедливого і попереднього відшкодування» [19]. Таким чином, відповідно до Декларації прав людини і громадянина припускалась можливість позбавлення власника права власності на майно. Встановлювались межі втручання держави в право власності. Більше того, закладено основи трискладового тесту правомірності такого втручання: 1) встановлено законом; 2) суспільна необхідність позбавлення права власності;

3) пропорційність. Також закріплювався принцип непорушності права власності.

«Схожий підхід до розуміння права власності демонструє Американський Білль про права. Поправка 5 до Конституції США передбачає, що ніхто не може бути позбавлений життя, свободи чи власності без законної процедури, а приватну власність не можна відбирати для громадських потреб без справедливої винагороди», зазначає Н. Горобець [15, с. 19].

Таким чином, в Великій хартії вольностей було проголошено абсолютну непорушність права власності. На державу покладался обов'язок зі створення системи нормативно-правових і організаційно-правових гарантій цього права. В Декларації прав людини і громадянина, прийнятій Національними установчими зборами революційної Франції 26 серпня 1789 р., закладено природно-правове розуміння права власності, припускалась можливість позбавлення власника права власності на майно, а також встановлювались межі втручання держави в право власності, визначались вимоги, які висувались до обмеження права власності. Вище зазначені підходи щодо поняття та змісту права власності та гарантій права власності знайшли своє відображення в національному праві демократичних країн та набули подальшого розвитку.

При цьому, тривалий час питання захисту права власності, меж втручання держави в право власності розглядалося суверенними державами як таке, що належить до їх виключної компетенції. Розвиток окремих міжнародно-правових норм щодо захисту права власності, які ґрунтувались би на конституційних традиціях демократичних держав, відбувався досить повільно адже підходи щодо поняття майна, права власності в національних правових системах були різні. Міжнародні міжурядові організації при розробці міжнародних актів та міжнародні судові установи при прийнятті рішень намагались застосовувати такі підходи щодо поняття «майно», поняття та змісту права власності, які б були сумісні з національними правовими системами. Поетапно в міжнародних

договорах, правотворчих рішеннях міжнародних організацій і органів знайшли втілення конституційні традиції держав з ринковою економікою щодо вимог, які висувались до обмеження здійснення права власності (більш докладно це питання буде проаналізовано в підрозділі 1.2. цього дослідження).

Саме «у XX столітті право власності було переосмислено та почало сприйматися не лише в об'єктивному сенсі як інститут внутрішньодержавного регулювання, але і як суб'єктивне право особи володіти майном. У судових рішеннях, винесених Постійною Палатою міжнародного правосуддя в першій половині XX ст., знайшов своє втілення підхід, відповідно до якого зміна суверенітету щодо тієї чи іншої території не повинна зачіпати прав приватних осіб, набутих відповідно до законів держави-попередника» [64, с. 266-267]. Ця концепція знайшла своє закріплення, зокрема, в рішеннях Палати у справах «Фабрика у Хожуві» 1928 року, «Про деякі німецькі інтереси в польській Верхній Силезії» 1926 року [15; 16].

Право власності охороняється не залежно від його визнання в межах певної юрисдикції. Саме в такому розумінні воно було закріплено у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 17) [32]. Такий підхід кореспондується з пп. v п. d статті 5 Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [38]. Охорона окремих речових прав була конкретизована в міжнародних актах, присвячених визначенню правового статусу окремих суб'єктів, зокрема в статтях 13 Конвенції про статус біженців [44] та Конвенції про статус апатридів 1954 р. [43] гарантуюся сприятливі права на рухоме та нерухоме майно для таких категорій осіб, а в п. h ч. 1 статті 16 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1974 р. закріплюються рівні права подружжя щодо володіння, придбання, управління, користування та розпорядження майном як безоплатно, так і за плату [38]; а також в ч. 2 статті 54 Додаткового протоколу I до Женевської конвенції 1949 р. заборонено нападати або знищувати, вивозити

або приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення [27; 42] тощо [64, с. 266-267].

Разом з тим, як зазначають вітчизняні вчені, «жоден із цих актів не дає чіткого розуміння ні права власності в цілому, ні пов'язаних з ним правових феноменів, зокрема понять майна та правомочностей щодо нього. Більш конкретизовано це право в текстах положень регіональних міжнародних актів, присвячених захисту прав людини та в практиці установ, уповноважених на їх застосування» [64, с. 266-267].

«Право власності», як наголошують вітчизняні вчені, «це, перш за все, інститут об'єктивного права, що є основою для суб'єктивного права власності та його правомочностей, для права оперативного управління тощо» [15; 16].

Ми одностайні з вченими в думці, що «...юридична природа конституційного права людини і громадянина може бути розкрита шляхом зіставлення об'єктивного права як сукупності норм і суб'єктивного права як можливості людини обирати вид і міру поведінки в рамках закону» [35, с. 8]. О. Беляєвська в своїх наукових дослідженнях вірно підкреслює, що «конституційні права людини є складним соціально-правовим явищем, яке має двоїстий характер – діалектичну єдність його об'єктивної і суб'єктивної сторони. Вони виступають і як об'єктивне право (система конституційних норм), і як суб'єктивне право (сукупність правомочностей його суб'єктів). При цьому юридична природа конституційного права людини і громадянина ... може бути розкрита шляхом співставлення об'єктивного права як сукупності норм і суб'єктивного права як можливості людини обирати вид і міру поведінки в рамках закону. В процесі реалізації права відбувається перетворення об'єктивного за своєю суттю змісту правової норми в її суб'єктивне розуміння, а потім у поведінку суб'єкта» [7, с. 16].

«Зумовлене це тим, - наголошує Л. Дешко, що саме складовою частиною суб'єктивного права є правомочність. Сукупність правомочностей і виражає

міру дозволеної поведінки в цілому. Зокрема, суб'єкт може власними зусиллями досягати бажаного блага, звертатися до зобов'язаної в правовідносинах особи з вимогою про виконання зобов'язань, звертатися до юрисдикційних органів за спонуканням до виконання обов'язку» [20, с. 145]. Зі змістом правил, з яких складається об'єктивне право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, пов'язані юридичні можливості, які складають зміст суб'єктивного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

У приписі ч. 1 ст. 41 Конституції України вживається термін «кожен». Термін «кожен» є наукоємким. Загальновідомо, що він включає таке коло суб'єктів: фізичні та юридичні особи, Українська держава, територіальні громади. В ч. 3 ст. 41 Конституції України йдеться, що для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права і державної і комунальної власності відповідно до закону громадяни України, тобто, коло суб'єктів звужено. Якщо право приватної власності набувається кожним в порядку, визначеному законом, і особа володіє, користується і розпоряджається об'єктами права приватної власності, то об'єктами комунальної та державної власності громадяни лише користуються.

Вчені О. Дзера, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та інші дотримуються точки зору, що «...ст. 41 Конституції України також передбачає принцип непорушності права власності, але лише щодо приватної власності громадян. Тобто ст. 41 Конституції прямо не проголошує принцип непорушності права власності юридичних осіб, що певною мірою не узгоджується з Конвенцією. Однак ця прогалина може бути заповнена, якщо звернутися до ст. 13 Конституції, у якій, зокрема, записано, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Тобто, якщо давати наведеній нормі широке тлумачення, то дія принципу непорушності права власності має стосуватися як фізичних, так і юридичних осіб. Але це лише власне тлумачення конституційної норми, з яким можуть не

погодитись інші особи, які будуть її аналізувати. А тому необхідно констатувати наявність у Конституції в цій частині істотної прогалини» [201].

Таке твердження вбачається дискусійним, оскільки, по-перше, суспільні відносини регулюються не відокремленими нормами Конституції України, а сукупністю таких норм. Більше того, ці норми Конституції України не є ізольованими одна від іншої. По-друге, відповідно до ст. 3 Конституції України на державу покладається обов'язок забезпечувати права і свободи людини, а не лише фізичних осіб. Термін «права і свободи людини», який вживається у назві розділу 2 Конституції України не виключає з кола суб'єктів юридичних осіб, не наділених публічно-владними повноваженнями. До того ж, як зазначають в своєму твердженні вчені, ст. 13 Конституції України забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, а не лише фізичних осіб. По-третє, право громадян користуватися об'єктами права державної і комунальної власності та власністю Українського народу є похідним від права власності, яке є основним. По-четверте, бачиться, що вчені ототожнюють принцип непорушності права власності та гарантії від свавільного втручання держави у право власності. Так, відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції, а також згідно з позиціями Європейського суду з прав людини, що були викладені ним в рішеннях у справах «Фельдман та Банк «Слов'янський» проти України» [152], «Капітал Банк АД проти Болгарії» [116] та ін. позбавлення права власності в якості заходу контролю з дотриманням вимог статті 1 Першого протоколу до Конвенції не є порушенням гарантованого нормами цієї статті права кожного мирно володіти майном.

Таким чином, принцип непорушності права власності передбачено ст. 41 Конституції України і щодо приватної власності, і щодо державної та комунальної, і щодо носіїв права власності – фізичних осіб, і щодо носіїв права власності – юридичних осіб.

Справу «Промислово-фінансовий консорціум «Інвестиційно-металургійний союз» проти України» було порушено за заявою № 10640/05, поданою до Суду юридичною особою, яка не наділена публічно-владними повноваженнями, 22 березня 2005 року на підставі ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – «Конвенція») [149].

Оже, коло суб'єктів, які володіють, користуються і розпоряджаються об'єктами права приватної власності становлять громадяни, іноземці, особи без громадянства, біженці, юридичні особи. Коло ж суб'єктів, які користуються об'єктами права комунальної та державної власності становлять тільки громадяни.

Вище викладене дозволяє дійти висновку, що учасниками конституційно-правових відносин, які виникають при володінні, користуванні та розпорядженні об'єктами права власності є держава, фізичні та юридичні особи, не наділені публічно-владними повноваженнями. Суб'єктом, обов'язком якого ж створення ефективного механізму забезпечення цього права, є держава.

Не менш дискусійним в науці конституційного права, зважаючи на практику Європейського суду з прав людини, яка є джерелом права в Україні та країнах-учасницях Ради Європи, є питання поняття майна та об'єктів права власності. Це зумовлено, як вже зазначалося в цьому підрозділі, і автономним значенням поняття «майно» в практиці Європейського суду з прав людини, яке не лише необмежується власністю на матеріальні речі, а й не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві країн-учасниць Ради Європи.

Ще більше ця дискусія поглибилась в умовах тимчасової окупації частини територій одних країн-учасниць Ради Європи, іншими країнами-учасницями Ради Європи, а також в умовах проведення бойових дій на території країн-учасниць Ради Європи, наслідком чого є знищення об'єктів права державної, комунальної та приватної форм власності.

Так, в рішенні у справі «Doğan and Others v. Turkey», яка стосувалася примусового виселення селян з території, де було введено надзвичайний стан, у південно-східній Туреччині та відмови впродовж кількох років в наданні їм можливості повернутися, Уряд-відповідач подав заперечення, що деякі із заявників не надали документи, які підтверджували юридичний титул власності на майно у селі, про яке йшлося [119]. Суд визнав, що «...не було потреби вирішувати, чи за відсутності таких документів заявники мали право власності за національним законодавством. Питання полягало скоріше в тому, чи загальна господарська діяльність, яку здійснювали заявники, становила “майно”, що відносилось до сфери дії статті 1 Протоколу № 1» [119].

У справі «Чірагов та інші проти Вірменії» та інших справах Європейський суд з прав людини мав розробити гнучкий підхід до поняття «майно» в розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції та доказів, які повинні бути надані заявниками, які стверджують, що вони втратили своє майно та житло в ситуаціях міжнародного або внутрішнього військового конфлікту [153].

Зокрема, у п. 146-147 рішення у справі «Чірагов та інші проти Вірменії» Європейський суд з прав людини наголошує, що «...Згідно з радянською системою права, громадяни мали право мати у власності житлові будинки, але не існувало приватної власності на землю, яка натомість вважалася державною власністю. Для Азербайджанської РСР (у тому числі для Нагірного Карабаху та Лачинського району та інших навколишніх територій, які тепер знаходяться під окупацією), ці норми були визначені в Конституції 1978 року, а також в Земельному кодексі 1970 року та Житловому кодексі 1983 року. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачала право власності на будинки, а Земельний кодекс, у статтях 4, 25, 27 та 28, визначав правила та порядок виділення землі особам для їхнього користування. Відповідно, будинки, у яких заявники проживали в Лачинському районі, були частиною їхньої особистої власності, тоді як земельні ділянки, на яких ці будинки знаходилися, були в їхньому “праві

користування”. Як уже згадувалося ... рухоме майно – худоба, килими, машини – які заявники вказували, що вони ними володіли (права на які також були захищені правом Азербайджанської РСР), ймовірно були знищені під час військового нападу на Лачин та в наступні роки. Також незрозуміло, чи були зруйновані їхні будинки, чи вони все ще повністю або частково цілі. Таким чином, вирішальним є дослідження значення «права користування» ... «Право користування» було єдиним титулом на землю, який могли отримати особи. Це право надавалося місцевою радою народних депутатів для кількох різних цілей, у тому числі для випасу худоби та ведення сільського господарства, а також – що найважливіше в контексті цієї справи – для спорудження будинку. Бенефіціари цього права були зобов’язані використовувати земельні ділянки суворо в цілях, у яких вони надавалися. “Право користування” надавалося безстроково або на певний період. Тому, якщо особа мала безстрокове “право користування” та дотримувалася визначеної мети, вона могла користуватися землею все життя. Більше того, це право могло передаватися у спадок» [153]. Таким чином, Європейський суд з прав людини мав з’ясувати чи становило «майно» з огляду на автономний характер статті 1 Протоколу № 1 «право користування» землею? Чи застосовується ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції до прав, які фізичні особи мали і по відношенню до нерухомого майна – житлових будинків, і рухомого майна?

При цьому у законодавстві України та країн-учасниць Ради Європи немає єдиного підходу щодо поняття майна. До порушень з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю непоодиноким призводить розуміння майна як власності виключно на матеріальні речі, виключаючи інші права та інтереси (матеріально-правові інтереси), застосування формальної класифікації об’єктів права власності. Таким чином, в контексті цього

дисертаційного дослідження правова природа майна вимагає детального аналізу.

Таким чином, визначаючи ознаки права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю необхідно дослідити вироблені Європейським судом з прав людини підходи до поняття «майно» та його змістовного наповнення адже хоча Європейський суд з прав людини і звертається при розгляді справ до конституційних традицій країн-учасниць Ради Європи, тим не менш він застосовує автономне значення поняття «майно», яке не залежить від формальної класифікації об'єктів права власності у національному законодавстві країн-учасниць Ради Європи. Наголосимо, що оскільки рішення Європейського суду з прав людини є джерелом права в країнах-учасницях Ради Європи, то національне законодавство не може суперечити Конвенції та практиці Європейського суду з прав людини, тобто воно не може бути несумісним з ним.

Європейський суд з прав людини в своїй практиці розвиває концепцію мирного володіння майном. Загальновідомо: стаття 1 Першого протоколу до Конвенції містить три окремі норми:

1) перша норма «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном» має загальний характер; закладає загальний принцип мирного володіння майном;

2) друга норма «Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» охоплює питання позбавлення права власності та обумовлює його певними критеріями;

3) третя норма «Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів»

визнає, серед іншого, право держав-учасниць Конвенції (договірних держав) контролювати використання майна в загальних інтересах.

Таким чином, перша норма ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції закладає загальний принцип мирного володіння майном, в світлі якого має тлумачитись втручання держави у право мирного володіння майном (друга та третя норми).

Отже, однією з ознак права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість мирного володіння майном та наявність гарантій від свавільного втручання держави в право мирного володіння майном.

З §33-34 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Н.К.М. проти Угорщини» від 14 травня 2013 року [132] випливає, що поняття «майно» включає:

- 1) власність на існуючі матеріальні речі;
- 2) активи, включаючи вимоги, щодо яких суб'єкт може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані;
- 3) інші права та інтереси, що становлять активи, і можуть розглядатися як «майнові права».

У справі «Doğan and Others v. Turkey», яка, як вже зазначалося вище, стосувалася примусового виселення селян з території, де було введено надзвичайний стан, у південно-східній Туреччині та відмови впродовж кількох років в наданні їм можливості повернутися, Уряд-відповідач подав заперечення, що деякі із заявників не надали документи, які підтверджували юридичний титул власності на майно у селі, про яке йшлося [119]. Суд визнав, що не було потреби вирішувати, чи за відсутності таких документів заявники мали право власності за національним законодавством [119]. Питання полягало скоріше в тому, чи загальна господарська діяльність, яку здійснювали заявники, становила «майно», що відносилось до сфери дії статті 1 Протоколу № 1 [119]. Ствердно відповівши на це запитання, Суд зазначив таке (п. 139): «...Суд зазначає, що не

оспорюється те, що всі заявники жили у селі Бойдаш (Boydaş) до 1994 року. Хоча вони не мали зареєстрованої власності, вони або мали власні будинки, побудовані на землі їхніх предків, або проживали в будинках, які належали їхнім батькам, та обробляли землю, що належала останнім. Суд далі зазначає, що заявники мали незаперечні права на спільні землі в селі, такі як пасовища, земля для випасу, ліси, і що вони заробляли собі на життя скотарством та вирубкою дерев. Відповідно, на думку Суду, усі ці економічні ресурси та дохід, який заявники отримували від них, могли вважатися «майном» у цілях статті 1» [119].

Таким чином, майно, що відноситься до сфери дії ст. 1 Протоколу 1 Конвенції становить: 1) загальна господарська діяльність, яку здійснюють фізичні особи; 2) економічні ресурси, на які фізичні особи не мають зареєстрованого права власності, але які належали споконвік їх предкам та батьками, та які використовувалися їх предками і батьками і використовуються ними для здійснення господарської діяльності, а також дохід, який фізичні особи отримують від використання цих ресурсів.

У справі «Чірагов та інші проти Вірменії» від 16 червня 2015 р. [153] Європейський суд з прав людини розглянув питання чи є «майном» «житло» у розумінні Конвенції. При розв'язанні цього питання Європейський суд з прав людини звернувся до юридичної класифікації майна та до його визначення і його значення за національним законодавством Вірменії.

У цій справі Суд вважав, що «житло, яке було незаконно збудоване на суспільній землі поряд із сміттєзвалищем, де заявник та його родина проживали без перешкод, хоча й без дозволу, але сплачуючи місцеві податки та збори, становило майновий інтерес, який, де-факто, був визнаний органами влади та був достатній для того, щоб становити майно у розумінні статті 1 Протоколу № 1» (§132). Таким чином, майновим інтересом є житло, яке незаконно збудоване

на суспільній землі, в якому фізичні особи проживають без перешкод та без дозволу з боку держави, та за яке вони сплачують місцеві податки і збори.

В цій же справі Європейський суд з прав людини зазначив, що «право користування» було єдиним титулом на землю, який могли отримати особи. Це право надавалося місцевою радою народних депутатів для кількох різних цілей, у тому числі для випасу худоби та ведення сільського господарства, а також – що найважливіше в контексті цієї справи – для спорудження будинку. Бенефіціари цього права були зобов'язані використовувати земельні ділянки суворо в цілях, у яких вони надавалися. «Право користування» надавалося безстроково або на певний період. Тому, якщо особа мала безстрокове «право користування» та дотримувалася визначеної мети, вона могла користуватися землею все життя. Більше того, це право могло передаватися у спадок ...Тому не існує сумніву, що «право користування» надавало заявникам сильне та захищене право, яке становило істотний економічний інтерес. Хоча не існує ознак того, що права заявників мали тимчасовий характер, Суд відзначає, заради повноти розгляду, що цей висновок стосується як безстрокових, так і тимчасових «прав користування». З огляду на автономний характер статті 1 Протоколу № 1, «право користування» землею таким чином становило «майно» згідно з цим положенням. Цей висновок застосовується також до прав, які особи мали по відношенню до житлових будинків та рухомого майна...» [153].

Таким чином, «право користування землею» становить «майно» відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції за сукупності таким умов: 1) є єдиним можливим титулом на землю за національним законодавством; 2) бенефіціари цього права зобов'язані використовувати земельні ділянки суворо в цілях, у яких вони надавалися; 3) земельні ділянки надавалися безстроково або на певний період, могли передаватися у спадок.

Вище викладене дозволяє дійти висновку, що поняття «майно» включає власність на існуючі матеріальні речі.

В рішенні у справі «Агрокомплекс проти України» від 6 жовтня 2011 р. [144] Європейський суд з прав людини нагадав, що «...існування заборгованості, підтвержене обов'язковим та таким, що підлягає виконанню, судовим рішенням, надає особі, на чю користь воно було винесене, «законне сподівання» на те, що заборгованість буде їй сплачено та така заборгованість становить «майно» цієї особи у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції». Відтак, існування майнового інтересу, що має характер вимоги, може бути підтверджено судовою практикою національних судів. З цього випливає, що ознакою «правомірного очікування» є достатність підстав для майнового інтересу, який підтверджений практикою національного суду/національних судів.

В §36 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Н.К.М. проти Угорщини» від 14 травня 2013 р. було розглянуто питання чи підпадає правомірне очікування заявниці на вихідну допомогу під одну з ознак права на мирне володіння майном, якщо заявниця ніколи фактично не володіла усією сумою вихідної допомоги, про яку йде мова, та безпосередньо з якої органами державної влади було утримано спеціальний податок [132]. Європейський суд з прав людини зазначив, що «...незалежно від того, чи отримувала заявниця частину вихідної допомоги з зобов'язанням повідомити про це та своєчасно сплатити податок, чи податок автоматично вираховується з вихідної допомоги – вихідна допомога становить суттєвий інтерес, захищений статтею 1 Протоколу № 1. На думку Суду, беззаперечно те, що вона «вже була отримана або обов'язково сплачена», перетворює її на «майно» для цілей цього положення, особливо з огляду на те, що Конституційний Суд кваліфікував цю суму як таку, що виникла з безумовного законного права ..., що не підлягає жодному оскарженню або подальшому судовому дослідженню, коли службові відносини припиняються» [132].

Отже, в своїй позиції Європейський суд з прав людини звертає увагу на такі ознаки «правомірного очікування», як достатність підстав для інтересу у національному законодавстві та практика Конституційного суду Угорщини, яка підтверджує існування майнового інтересу, що має характер вимоги.

Крім того, в цьому рішенні Європейський суд з прав людини сформулював правову позицію, відповідно до якої «той самий факт, що податок було застосовано до цього доходу, свідчить про те, що держава вважає його існуючим доходом, оскільки неможливо встановити податок на непридбану нерухомість або дохід» [132].

Загальновідомо, суспільні відносини розвиваються, зазнає змін національне законодавство. Щодо такої ознаки, як «достатньо підстав для інтересу у національному законодавстві» щодо особи, яка має «правомірне очікування», то в § 46 рішення «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» Європейський суд з прав людини зазначив, що «...законодавче зобов'язання щодо вихідної допомоги може бути змінено у разі зміни соціальної політики, і що стосовно такого вибору держава має свободу розсуду, особливо, якщо припустити, що вихідна допомога є «правомірним очікуванням», а не «існуючим майном». Таким чином, Суд буде поважати рішення законодавця щодо того, що «в інтересах суспільства», якщо це рішення не позбавлене явно належного обґрунтування» [145].

При цьому, залежно від терміну «правомірне очікування» отримання майна в вигляді вихідної допомоги можна класифікувати на короткострокове та довгострокове.

Щодо довгострокового очікування в рішенні «Н.К.М. проти Угорщини» від 14 травня 2013 р. Європейський суд з прав людини наголосив, що «...при ...слід враховувати характер очікування. Що стосується державного службовця, який знаходиться під конкретним правовим режимом і свідомо визнає обмеження деяких його основних прав та винагороду, яка в односторонньому

порядку визначена законом, як це зазначено Конституційним Судом, законодавчо встановлена вихідна допомога являє собою довгострокове очікування з боку державного службовця та зобов'язання з боку держави як роботодавця. На думку Суду, такі довгострокові очікування, підтвержені багаторічними незмінними законними гарантіями, не можуть бути легко знехтувані. Обґрунтування захисту правомірних очікувань, що виникають з законодавчого зобов'язання, полягає в тому, що закон повинен захищати довіру, втілену в зобов'язанні, зробленому законодавством» [132].

Таким чином, законодавчо встановлена вихідна допомога для державних службовців є довгостроковим очікуванням з боку державного службовця, а для держави як роботодавця – це зобов'язання, яке має бути підтвержене багаторічними незмінними гарантіями.

Отже, «правомірне очікування» отримання активу є однією з ознак права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

В рішенні в справі «Н.К.М. проти Угорщини» від 14 травня 2013 р. Європейський суд з прав людини зауважив, що заявниця, яка була державним службовцем та надавала свої послуги державі, довіряючи останній, що послуги (включаючи гарантії про вихідну допомогу), надані роботодавцем з огляду на лояльність та роботу, створять ситуацію, коли правомірне очікування буде підтвержене подальшим виконанням цих зобов'язань Державою. На думку Суду, це не може бути залишене осторонь без належних мотивів» (§38) [132].

Таким чином, практика Європейського суду з прав людини свідчить, що вихідна допомога може розглядатися: 1) як фінансовий актив, набутий в обмін на надані послуги, захищений статтею 1 Протоколу № 1; 2) соціально важливий захід, призначений для звільнених працівників, та працівників, які хочуть залишитись на ринку праці.

В законодавстві має бути встановлено порядок отримання вихідної допомоги державними службовцями та іншими працівниками. Якщо Держава-

учасник Ради Європи «... має чинне законодавство, що передбачає право на виплату пенсії, незалежно від попередньої сплати внесків, таке законодавство має розглядатися в якості такого, що створює майновий інтерес, який підпадає під дію Статті 1 Протоколу № 1 щодо осіб, які відповідають її вимогам» (§ 64 рішення Європейського суду з прав людини в справі «Карсон та інші проти Сполученого Королівства») [117].

Вище зазначений підхід застосовується і до заходів, які впливають на вихідну допомогу: законодавець має надавати працівникам перехідний період, протягом якого вони могли б пристосуватися до нового порядку [128].

Конституційний Суд Угорщини, розглядаючи справу щодо втрати права власності на вихідну допомогу, яка відбулася внаслідок законодавчого заходу, сформулював правову позицію, відповідно до якої «...оподаткування вихідної допомоги, сплаченої до початку податкового року та вже використаної, порушило право на людську гідність, беручи до уваги складність пристосування до нового тягаря відповідної особи» [128]. Однак, з рішень Європейського суду з прав людини у справах «Копецький проти Словаччини» (§ 50) [127], «Центро Європа 7 С.Р.Л та Ді Стефоано проти Італії» (§ 173) [118]; «Спархія Будімлянско-Нікшичка та інші проти Чорногорії» (§§ 66-69) [123] впливає, що «правомірне очікування» не існує в таких випадках: 1) наявність спору щодо правильної інтерпретації національного законодавства; 2) наявність спору щодо застосування національного законодавства; 3) скарги заявника відхилено національними судами.

Ознаками особи як такої, що має «правомірне очікування», є такі: 1) майновий інтерес має характер вимоги; 2) є достатньо підстав для інтересу у національному законодавстві; 3) існує судова практика національних судів, яка підтверджує існування майнового інтересу, що має характер вимоги.

З рішень Європейського суду з прав людини у справах «Копецький проти Словаччини» (§ 50) [127], «Центро Європа 7 С.Р.Л та Ді Стефоано проти Італії»

(§ 173) [118] впливає, що «правомірне очікування» не існує в таких випадках: 1) наявність спору щодо правильної інтерпретації національного законодавства; 2) наявність спору щодо застосування національного законодавства; 3) скарги заявника відхилено національними судами.

Вище викладене дає підстави для висновку, що поняття «майно» включає активи, включаючи вимоги, щодо яких суб'єкт може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані.

В рішенні у справі «Нік проти Туреччини» від 7 червня 2016 р. [146] Європейський суд з прав людини встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції, зазначивши, що акції банку, придбані на фондовій біржі, мають економічну цінність, а отже становлять власність у розумінні ст.1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Дискусійним в науці конституційного права є і питання чи є втрата права власності, яка відбулася внаслідок законодавчого заходу або рішення суду, аналогічною «позбавленню» власності.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції України «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності...», а згідно з ч. 5 ст. 41 Конституції України «Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [52]. Згідно з ч. 6 ст. 41 Конституції України «...Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом» [52].

Європейський суд з прав людини вперше розглянув питання прав переміщених осіб на повагу до їхнього житла та майна у справі «Лоїзиду проти Туреччини». Так, заявниця стверджувала, що вона була власницею низки

земельних ділянок у північному Кіпрі [39]. Уряд Туреччини не ставив під сумнів дійсність прав власності заявниці, але вважав, що вона втратила своє право на землю на підставі статті 159 Конституції 1985 року «Турецької Республіки Північного Кіпру», яка визнавала всю залишену нерухомість власністю Турецької Республіки Північний Кіпр [39]. Європейський суд з прав людини, враховуючи відсутність визнання Турецької Республіки Північний Кіпр як держави з боку міжнародної спільноти, не визнав, що таке положення має юридичну силу, і зробив висновок, що не можна було вважати, що заявниця втратила право на своє майно через це положення [39].

Таким чином, особа не втрачає право власності внаслідок законодавчого заходу, якщо такий захід вчинено самопроголошеною державою, яку не визнала міжнародна спільнота.

В рішенні у справі «Агосі проти Сполученого Королівства» Європейський суд з прав людини сформулював правову позицію, відповідно до якої «...за певних обставин втрата права власності, яка відбулася внаслідок законодавчого заходу або рішення суду не буде аналогічним «позбавленням» власності» [111]. Таким чином, «позбавлення» права власності не тотожне «втраті власності», але лише за певних обставин.

У справі «Газус Дозьєр-унд Фьордертехнік ГмбХ проти Нідерландів» Європейський суд з прав людини кваліфікував позбавлення або інакшу втрату права володіння як «контроль за користуванням» майном у значенні другого пункту Статті 1 Протоколу № 1 [124]. В справі «Беєлер» вилучення розглядалось, як засіб забезпечення сплати податків. Отже, держава може вживати заходи з позбавлення та інакшої втрати права володіння.

Європейський суд з прав людини кваліфікує загальний захід, який застосовується державою у продовження соціальної політики перерозподілу, скоріше як «контролю за користуванням» майном, ніж «позбавлення» майна. При цьому, з практики Європейського суду з прав людини випливає, що і при

застосуванні заходів з «контролю за майном», і при позбавленні майна, держава має переслідувати і законну мету, і забезпечити збереження справедливого балансу між метою та майновими правами особи.

Відповідно до фактів у справі «Фельдман та банк «Слов'янський» від 21 грудня 2017 р. НБУ було прийнято постанову в якості заходу контролю над банківським сектором у країні. Ця постанова «передбачала позбавлення власності тією мірою, якою банківську ліцензію як таку можна вважати власністю, але за таких обставин позбавлення було частиною механізму контролю за банківською системою» [152].

Отже, однією з ознак права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є можливість позбавлення або інакша втрата права володіння.

В справі «Полімерконтейнер проти України» від 24 листопада 2016 р. [147] «...Суд зазначає, що, як було встановлено національними судами, в період між 2001 і 2006 років органи митної служби присвоювали невірний код товару, який підприємство-заявник імпортувало в Україну, що призвело до значного збільшення ставки ввізного мита. Це змусило підприємство-заявника регулярно звертатися до суду з ідентичними претензіями. Хоча в кожному окремому випадку національний суд виносив рішення на користь підприємства-заявника та зупиняв виконання оскаржуваних рішень, це не завадило органам митної служби продовжувати присвоювати один і той самий невірний код тому й самому імпортованому товару. Іншими словами, судові рішення були позбавлені будь-якого процесуального ефекту і обмежувалися лише повідомленням факту відшкодування.» [147]. Таким чином, майном в розумінні ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є: 1) товари, які належали підприємству-заявнику і які воно не могло використовувати оскільки на них було накладено арешт до вирішення справи

національним судом; 2) кошти підприємства-заявника, які воно використовувало для сплати помилкового митного зобов'язання.

Усталеною є практика Європейського суду з прав людини щодо визнання права, подібного до прав власності, у справах, які «стосуються професійної діяльності, коли заявники, про які йде мова, за рахунок власної праці створили клієнтуру, яка у багатьох відношеннях мала характер приватного права і складала собою актив, а, отже, і майно в значенні першого речення статті 1 Протоколу № 1» [129; 115; 141; 133; 120]. Таким чином, актив у вигляді кола клієнтів є майном в значенні ст. 1 Протокола 1 до Конвенції.

Стаття 1 Протоколу № 1 застосовується до інтелектуальної власності як такої [112]. Майном в розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції є:

- 1) заява про реєстрацію торговельної марки [112];
- 2) патент [137];
- 3) авторські прав [131].

В низці справ Суд вважав договір оренди майновим інтересом, який пілягав захисту статтею 1 Протоколу № 1 (*Stretch v. the United Kingdom*, §§ 32-35; *Bruncona v. Finland*, § 79; *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* [ВП], § 140) [114]. У справі *Di Marco v. Italy*, §§ 48-53, Суд вважав, що законне очікування заявника у зв'язку з майновими інтересами, наприклад, використання земельної ділянки та комерційна діяльність, пов'язана з ним, мали достатньо важливе значення для того, щоб вважатися «майном» в значенні статті 1 Протоколу №1 [73].

Вище викладене дозволяє дійти висновку, що поняття «майно» в розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції включає:

- 1) власність на існуючі матеріальні речі;
- 2) активи, включаючи вимоги, щодо яких суб'єкт може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані;

3) інші права та інтереси, що становлять активи, і можуть розглядатися як «майнові права».

Основні ознаки об'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю дозволяють сформулювати таке його авторське визначення: це офіційно виражені та визнані у суспільстві правила поведінки учасників конституційно-правових відносин у сфері власності, що охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна. Цьому праву кореспондують позитивні та негативні зобов'язання держави.

Основні ознаки суб'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю дозволяють сформулювати таке його авторське визначення: це юридично забезпечена можливість будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права.

Ознаками конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю: є 1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном; 2) здатність бути носієм права володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном; 3) можливість звертатися до: а) органів державної влади, які наділені юрисдикційними повноваженнями, за захистом свого права, та до органів державної влади, не наділених юрисдикційними повноваженнями – за охороною свого права; б) міжнародних судових установ; в) органів міжнародних організацій; 4) гарантії від свавільного втручання держави в право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 5) можливість ефективного захисту свого права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в разі поведінки держави, яка характеризується як бездіяльність.

1.2. Принципи конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю

Сучасний інститут права власності переживає суттєві зміни: розширюється коло питань, які з внутрішньої компетенції держав переходять в область міжнародного регулювання; для права власності вже не характерна ознака абсолютності в тій мірі, в якій вона визнавалася в класичній ліберальній моделі; змінюється структура права власності; повноваження власника набувають іншого змісту; розвивається процес зближення речової і зобов'язальної концепцій права власності; з'являються нові види майна з певними ознаками товару, як то інформація, ноу-хау і т.і. [22].

У цілому спостерігається еволюція інституту права власності в сторону більш широкого його розуміння, що отримує відображення в міжнародних актах, практиці міжнародних судових органів, зокрема, практиці Європейського Суду з прав людини, і в міжнародно-правовій доктрині.

В останні десятиріччя з переходом ряду країн Східної Європи до принципів відкритості в організації суспільства і, внаслідок цього, закономірного розширення географічної сфери взаємовпливу, в рамках якої здійснюється інтеграція осіб, капіталів, майна і прав людини, інститут права власності отримав значно більшого поширення, ніж раніше.

Досліджуваний інститут вийшов за національні кордони і набув закріплення в міжнародно-правових актах. Уніфікований режим права власності через вироблення єдиних міжнародних стандартів в області права власності на

даному етапі не тільки сприятливо позначається на зближенні національних правових систем, уніфікації режиму права власності, розвитку економічних зв'язків суб'єктів різних країн, інтернаціоналізації економічного обороту, а також сприяє виконанню завдання побудови реального демократичного суспільства, в якому існують справжні цінності правового характеру та відповідні засоби для їх захисту [22].

У цьому контексті право власності виступає ще і як «природне» право людини, яке є однією з базових культурних цінностей і займає в ієрархії суб'єктивних прав одне з чільних місць, стає базовою гуманітарною цінністю і відображається в міжнародно-правових документах, які містять загальновизнані стандарти в галузі прав людини і громадянина, у тому числі, і стосовно права власності [21, с. 117].

Дослідження базових стандартів суб'єктивного права власності свідчить, що на міжнародному рівні прийнята ціннісна концепція права власності. Її властивостями є: рівність суб'єктів приватної власності; поширення права власності на об'єкти, які мають ознаки економічної цінності, без врахування їх природи (матеріальної або нематеріальної); розширення обсягу повноважень власника; додаткові активні обов'язки держави з питань забезпечення права власності [21; 22].

Міжнародні стандарти поширюються також на правове регулювання відносин власності та визначають базові принципи, яким воно повинно відповідати. До числа цих принципів відносяться принцип верховенства права, принцип балансу публічних і приватних інтересів, принцип судового контролю.

Базові принципи, які є складовою змісту міжнародних стандартів, містяться у відповідних міжнародних документах. Так, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року є актом так званого «м'якого права». Проте, дотримання зобов'язань за Декларацією є предметом постійного спостереження з боку міжнародного співтовариства, навіть якщо її положення не знайшли

відображення в тексті інших, більш обов'язкових міжнародних актів. Зокрема, поряд з іншими документами, положення Декларації є основою Універсального періодичного огляду (УПО), а її порушення можуть бути підставою для індивідуальних звернень до Ради з прав людини ООН відповідно до Резолюції Ради з прав людини 5/1 від 18 червня 2007 року (колишня процедура 1503). У ній визначені найважливіші принципи права власності: неможливість безпідставного позбавлення майна власника та можливість як одноосібного, так і спільного володіння майном [32].

Наступним документом, в якому визначено принципи права власності, є Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція), яка була підписана 18 жовтня 1907 року і набрала чинності для України 24.08.1991 року [40]. Застосування її положень підтвердив Міжнародний суд ООН у консультативному висновку щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території від 9 липня 2004 року (п. 98), зокрема, тих норм, які забороняють довільне позбавлення власності і встановлюють умови, за яких таке позбавлення визнається можливим [21; 22].

Так, заборонено знищення чи захоплення власності ворога, за виключенням випадків, коли такі дії викликані військовою необхідністю (Стаття XXIII); приватна власність взагалі не підлягає конфіскації (Стаття XLVI); держава, яка зайняла певну територію, повинна зберігати основну цінність видів власності, вправі визнавати за собою лише права управління і користування, причому управляти ними згідно з правилами користування по відношенню до громадських будівель, нерухомості та лісам і сільськогосподарським угіддям, які знаходяться на цій території і належить ворожій Державі (Стаття LV); до приватної власності прирівнюється власність громад, церковних, благодійних та освітніх, художніх і наукових установ, які належать Державі, і будь-яке навмисне їх захоплення, знищення або пошкодження установ, історичних

пам'яток, художніх і наукових творів забороняється і підлягає переслідуванню (Стаття LVI) [53].

Конвенція про захист цивільного населення під час війни, прийнята 12 серпня 1949 року в Женеві, була ратифікована 3.07.1954 р. Президією Верховної Ради Української РСР і набула чинності для УРСР 3.01.1955 р., містить принцип, згідно якої забороняється будь-яке знищення окупаційною державою рухомого або нерухомого майна, незалежно від форми його власності (індивідуальної, колективної, приватної, державної, громадської, будь-яких суспільних чи кооперативних організацій), за виключенням абсолютної необхідності у зв'язку з проведенням військових операцій (ст.53) [42].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 4.11.1950 року, спочатку не містила принципів захисту права власності. Відповідними положеннями Конвенція була доповнена згідно Першому Протоколу тільки 20.03.1952 р. Україна підписала цей Протокол 19.12.1996 р., ратифікація відбулася 17.07.1997 р., вступ в силу - 11.09.1997 р. Надзвичайне важливе значення мають норми Конвенції, які стосуються захисту власності: передбачено право кожної людини мати право на мирне володіння своїм майном; робиться наголос, що позбавлення майна можливе лише інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права (ч.1 ст.1). Втім, державі надається право приймати закони, які вона вважає за необхідне, з метою контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів (ч.2 ст.1) [41].

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 року йдеться про право власності осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають. Документ закріплює певні принципи щодо права іноземців володіти майном як одноосібно, так і спільно з іншими з урахуванням обмежень внутрішнього

законодавства (ч. 2 (d) ст. 5), а наступна стаття містить норму про заборону довільного позбавлення іноземця законним чином придбаного майна (ст.9) [92].

Очевидно, що проблема власності виходить далеко за межі суто економічних явищ: не тільки з теорії, а й на основі реального життя слід підкреслити, що власність варто розглядати в якості влади, влади економічної, яка практично завжди претендує (в прихованих або відкритих формах) на те, щоб бути генератором влади політичної [21; 22].

Власність як найважливіший елемент економічних, політичних, правових відносин є унікальною категорією, дослідженням якої присвячено чимала кількість вітчизняних і зарубіжних робіт. Однак, слід визнати, що поступальний розвиток будь-якої науки, є процесом переосмислення фактів дійсності, а також явищ, прихованих в глибинних пластах природного походження або в сфері суспільної життєдіяльності, і вимагає трудомісткого пізнавального процесу [22].

Відносини власності є невід'ємним елементом системи суспільних відносин, відображаючи розподіл матеріальних благ між членами суспільства, які регулюються різними галузями права, що свідчить про комплексний характер цього інституту, який охоплює сукупність норм стосовно загальних принципів приналежності майна особам [22].

Оскільки інститут права власності є складовою економічні основи конституційного ладу, то принципи права власності варто розглядати в контексті загальних принципів, покладених в основу регулювання економічних основ конституційного ладу: принципу соціальної держави; різноманіття прав і обов'язків (економічних, соціальних, природоохоронних та інших); єдності економічного простору; рівного визнання і захисту усіх форм власності; принципу недискримінації; принципу багатоманітності форм власності [22].

Одним із найважливіших завдань в умовах формування громадянського суспільства і правової демократичної державності, заснованої на суворій

відповідності з конституційними нормами, є вдосконалення та розвиток відносин власності.

У багатомовному юридичному словнику-довіднику термін «принцип» (франц. «principe» – принцип, головне положення, науковий закон) трактується у двох аспектах: 1) як універсальні, загально значущі основні засади та ідеї, які містять суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [4, с. 342].

Конституційні принципи, з одного боку, - невід'ємний елемент конституційного ладу, з іншого - найважливіший засіб правового регулювання. Конституційні принципи відрізняються від інших галузевих правових принципів більш високим ступенем узагальнення, універсальністю впливу на всі сфери суспільних відносин. У них проявляється юридичне існування держави і суспільства.

Конституцією України визначено основні принципи в сфері регулювання відносин власності, а також окремі положення щодо суб'єктів, об'єктів та особливостей окремих її видів, тому серед них можна виділити загальні та спеціальні принципи.

Загальні принципи - це економічні основи конституційного ладу; спеціальні - принципи, що регулюють відносини, пов'язані з формами і об'єктами власності, економічними правами і обов'язками [22].

Розглядаючи конституційні принципи права власності як такі, що регулюють відносини, пов'язані з формами і об'єктами власності, економічними правами і обов'язками, можна переконатися в існуванні певної їх системи, тому вважаємо за потрібне виокремити так звані «спеціальні конституційні принципи власності», серед яких можна виділити наступні групи: 1) що закріплюють

правовий статус суб'єктів власності (приватну, публічну та інші форми власності); 2) визначають правовий режим об'єктів власності; 3) стосуються економічних прав і обов'язків суб'єктів права приватної власності і суб'єктів публічної власності.

До першої групи спеціальних конституційних принципів слід віднести наступні принципи: приватної та публічної власності; особливого правового режиму об'єктів народного надбання, інтелектуальної власності та інших соціально значущих об'єктів; в яких визначаються можливості і межі реалізації права власності.

До другої групи належать конституційні принципи, що закріплюють правовий режим об'єктів власності: реальність і економічну цінність об'єктів власності; особливий правовий режим землі і природних ресурсів як надбання багатонаціонального народу України; публічність прав на нерухоме майно; особливий правовий режим інтелектуальної власності.

Третя група принципів представлена двома підгрупами: а) до спеціальних конституційних принципів права приватної власності відносяться принцип недоторканності приватної власності; принцип пропорційності; принцип стабільності; принцип допустимості обмежень права приватної власності; принцип рівності всіх власників з питань обмежень; принцип справедливої компенсації державою власнику майнових втрат; принцип судового захисту права приватної власності; б) до спеціальних конституційних принципів публічної власності слід віднести принципи єдності публічної природи власності; цільового призначення; субсидіарної відповідальності; створення рівних економічних умов формування та розвиток публічної власності; пріоритет регулювання публічної власності поза цивільним оборотом; публічність [22].

Різні аспекти права власності неодноразово були предметом розгляду Конституційним Судом України. У своїх рішеннях Конституційний Суд

України звертає увагу, що хоча правовий статус суб'єктів права різних форм власності ґрунтується на єдиних конституційних принципах, це не позбавляє особливостей статусу кожного з них, а обов'язок держави полягає у забезпеченні захисту прав усіх суб'єктів права власності як у тому, що є загальним для них, так і в його особливостях відповідно до законів, дія яких на них поширюється» (абзац третій підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини) [160].

Уся сукупність конституційних принципів права власності відображає існуючу в сучасній Україні модель і принципи взаємодії інститутів громадянського суспільства і публічної влади, політичної та економічної влади

Передусім, варто звернути увагу на загально-демократичний принцип рівності, який неможливо реалізувати без забезпечення рівноправності у відносинах власності, тому особливо важливим є положення ч. 4 ст. 13 Конституції України, яким він визнаний, що свідчить про досягнення української держави на шляху становлення демократичної, правової держави та розвинутого громадянського суспільства й остаточну відмову від панівного становища державної, публічної власності, яка існувала за часів радянської влади, та встановлення рівного захисту й реалізації прав власника незалежно від характеру цієї власності.

Конституція України гарантує суб'єктам права власності і господарювання рівність перед законом, рівні можливості та права при набутті ними права власності, його здійснення або відмови від нього і забезпечує захист їх прав.

Оскільки в I розділі Конституції України визначено основи конституційного ладу країни, а питання власності виступають одним із його елементів, вважаємо за доцільне додати до ст.13 нову частину в такій редакції: «Держава гарантує існування, рівні умови розвитку й захисту приватної, державної і комунальної форм власності», що не тільки засвідчить існування

різних форм власності в країні, а й підсилить принцип рівності як державних гарантій.

Стаття 13 Конституції України містить й інші важливі положення, які виступають в якості відповідних принципів права власності. Так, у ч.3 вказаної статті, зазначено, що власність не може використовуватися на шкоду людині і суспільству, а власник може здійснювати будь-які дії щодо належного йому майна доти, поки вони не завдають шкоди іншим громадянам та суспільству в цілому, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршують екологічну ситуацію та природні якості землі (ч.7 ст.41 Конституції України) [52].

Статтею 24 Конституції України закріплено принцип недискримінації: міститься заборона привілеїв чи обмежень за расовою, мовною або іншими ознаками, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання (ч.2).

Зазначений конституційний принцип слід розглядати як один із загальних конституційних принципів права власності, оскільки в подальшому він конкретизований у нормах поточного законодавства, а саме Цивільному Кодексі України (далі – ЦК), де визначено, що місце проживання власника та місцезнаходження майна не впливають на зміст права власності (ч. 2 ст. 317 ЦК) [203].

Особливе місце посідають положення щодо права власності, які закріплені ст. 41 Конституції України, оскільки в ній зосереджені як загальні, так і спеціальні принципи права власності, зокрема, право людини володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, набувати право приватної власності в порядку, визначеному законом, а також право використання об'єктів права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб відповідно до закону.

Норми стосовно існування двох основних видів права власності, приватної та публічної (державної й комунальної) залежно від суб'єктів власності, слід розглядати в якості загального принципу багатоманітності, що кореспондується зі змістом статті 15 Конституції України, яка містить принцип багатоманітності суспільного життя в Україні (політичної, економічної та ідеологічної) (ч.1).

Спеціальні принципи права власності, про що йшлося вище, регулюють відносини, пов'язані з формами і об'єктами власності, економічними правами і обов'язками.

У ст. 41 Конституції закріплено один із важливіших спеціальних принципів права власності принцип неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, передбачених законом, та принцип непорушності права власності, який традиційно визнається найбільш значущим принципом приватного права, при цьому не варто говорити про виключний чи привілейований стан приватної власності, йдеться лише про її співвідношення з іншими формами власності - державною та комунальною.

У спеціальній літературі багато уваги приділяється дослідженню саме зазначеного принципу, зокрема, визначенню проблеми: чи існує протиріччя між змістом непорушності та неприпустимості позбавлення права власності та можливістю застосування примусового відчуження об'єктів права приватної власності.

Враховуючи, що ч.5 статті 41 Конституції України передбачена можливість застосування примусового відчуження об'єктів права приватної власності, вважаємо хибною точку зору, згідно якої ці положення розцінюються як певне протиріччя зазначеному принципу, оскільки такі дії можуть здійснюватися лише з дотриманням певних умов: 1) на підставі і в порядку, визначених законом; 2) лише як виняток з мотивів суспільної необхідності; 3) за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості», тобто на конституційному рівні встановлено засади, які повинен врахувати законодавець у відповідних

законах щодо підстав примусового відчуження об'єктів права приватної власності [22].

Ця конституційна норма повністю відповідає положенням Протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11, які надають право кожній фізичній або юридичній особі мирно володіти своїм майном, і містять заборону позбавити їх власності, за виключенням у разі інтересів суспільства та на законних умовах і відповідно до загальних принципів міжнародного права (ст.1) [46, с. 22].

Конфіскація, реквізиція та інші механізми переходу майна від приватної особи до держави як спосіб вилучення майна з боку держави, про що говориться у ст.1 Протоколу, практично висвітлює проблему меж втручання публічної влади у відносини власності, коли можуть виникати спори між мешканцями будинку, району міста тощо, тому важливо враховувати межі допустимості такого втручання, які повинні бути передбачені законом, і лише в суспільних інтересах з дотриманням справедливого балансу інтересів [186, с. 225–226, 228].

Як зазначалось раніше, особлива увага науковців приділяється принципу непорушності права власності, оскільки відсутній єдиний підхід до визначення змісту принципу непорушності права власності. Окрім цього, в нормах поточного законодавства також не розкривається зміст цього принципу, що має негативний вплив як на правотворчу, так і правозастосовну діяльність.

У літературі, зокрема, висловлюється думка, що непорушність права власності розглядається як сукупність двох складових: можливість бути захищеним і реальний стан майна власника, яке охороняється державою та суспільством, і проявляється через сукупність відносин, які свідчать про допустимі межі зовнішнього втручання [56, с. 8]. Не погоджуємося з цією думкою і вважаємо, що такий підхід не відображає всієї глибини змісту принципу непорушності права власності.

Слушною, вважаємо, є інша позиція учених, які розглядають принцип непорушності права приватної власності як відповідні гарантії охорони й захисту вказаного права від неправомірного позбавлення чи обмеження [6, с. 11], а його сутність розкривається через конституційні гарантії права власності у формі абсолютного обов'язку кожного не порушувати право власності, а також у позитивному обов'язку держави охороняти й захищати права усіх власників [36, с. 51, 52].

Важливість гарантованого захисту при дотриманні конституційних принципів при реалізації прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й права на власність, відображена і в рішенні Конституційного Суду України, в якому зазначено, що утвердження правової держави передбачає гарантування кожному судового захисту прав і свобод і запровадження ефективного механізму такого захисту. Суд наголошує, що саме судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина (абзац другий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини) [48].

Вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що принцип непорушності права власності міститься у II розділі Конституції України щодо прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, проте, ми підтримуємо точки зору вчених, які вважають невірним розглядати вказаний принцип лише з позицій правового статусу особи.

Так, З. Ромовська наполягає, що доцільним є закріплення принципу непорушності права власності саме в ст. 13 Конституції України, оскільки непорушною має бути всяка власність і не повинно окремо виділяти підстави для звуження сфери застосування зазначеного принципу лише до права власності фізичної особи [178, с. 32].

Позицію вченої поділяє О. Клименко, підкреслюючи, що принцип непорушності права власності не визнає, визначає зміст чи обсяг конкретного

суб'єктивного права, а стосується юридичних умов та правового рівня його забезпечення, тому стосується всіх власників [36, с. 51].

В. Борисова, розкриваючи сутність непорушності права власності, робить висновок, що власник за своєю волею й незалежно від волі інших осіб відповідно до закону має право володіння, користування та розпорядження майном і ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні, тому держава не повинна втручатися в здійснення прав власника, а у разі застосування заборон або обмежень щодо права власності, вони можуть застосовуватись лише як заходи захисту публічних інтересів [202, с. 26–27].

Група дослідників (В. Ротань, А. Ярема, В. Кривенко, В. Карабань, О. Сонін) характеризують зазначений принцип як неприпустимість протиправного позбавлення права власності, а обмеження його здійснення допускаються лише у випадках і порядку, встановлених у законі за умови дотримання справедливої рівноваги між інтересами суспільства й захистом основних прав особи [68, с. 427].

П. Пушкар зауважує, що наявність основних принципів захисту власності (правомірність, законність, пропорційність, «справедлива збалансованість» втручання у відносини власності, наявність й адекватна компенсація та належні юридичні гарантії захисту) є підґрунтям для заборони свавілля і втручання в реалізацію цього права і свідчить про недоторканність цього права та майна власника, що і розкриває зміст принципу непорушності права власності [87, с. 105].

Якщо розглядати принцип недоторканості права власності на практиці, то, як вірно зазначає А. Гайдук, його слід визначити як вимогу утримуватися від посягань на власність, що проявляється в обов'язку третіх осіб не вчиняти будь-які дії, які б заважали власнику реалізовувати його правомочності [13, с. 20, 27].

Переважна більшість дослідників підтримують думку, яку свого часу висловив Є. Суханов, що захист будь-якої власності від необґрунтованого втручання з боку держави, а також довільного вилучення, заборони чи обмеження її використання, є недоторканністю [193, с. 234]. Саме цей принцип покладено в основу цивільно-правових норм, регулюючих право власності, які розглядають випадки вилучення майна у власника винятком із загального правила із чіткими обмеженнями та заборонаю необґрунтованого присвоєння чужого майна, «переділів власності» [18, с. 39].

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що для всіх осіб (власників) права володіння, користування та розпорядження власністю є рівними, а кожен, хто не є власником, не має права створювати перешкоди власнику у здійсненні належного йому права, вчиняти будь-які інші дії, які б порушували чи обмежували його правомочності (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) [155].

Досліджуваний принцип міститься в конституціях багатьох європейських країн, зокрема, Болгарії: «приватна власність непорушна» (ч. 3 ст. 17) [51]; Іспанії: «Ніхто не може бути позбавлений права свого майна і прав на нього, окрім як за виправданою причиною, пов'язаною з суспільною доцільністю або з соціальними інтересами, за умови відповідної компенсації і в порядку, встановленому законом» (ч.3 ст.33) [34]; Італії: «У передбачених законом випадках приватна власність може бути відчужена в загальних інтересах за умови виплати компенсації» (ч.ч. 1,2,3 ст.42) [49]; Швейцарії: «Власність гарантується. У разі експропріації чи обмеження власності має бути здійснено повне відшкодування, яке повинно бути еквівалентно вартості експропрійованої власності» (ч.ч.1, ст.26) [197]; Польщі: «1....охороняє власність і право наслідування. 2. Експропріація припускається лише якщо здійснюється з публічною метою і за справедливе відшкодування (ст.21) [98], однак, єдиний

підхід до врегулювання змісту принципу непорушності права власності відсутній.

Так, Конституція Словенії містить норми щодо умов примусового відчуження нерухомості на користь держави й обмеження прав на неї (ст. 68); Конституція Чехії (ст. 11) та Словаччини (ст. 20) передбачають допустимість позбавлення і примусового обмеження права власності; Конституція Іспанії забороняє позбавлення права власності (ст. 33); в Конституції Італії передбачає допустимість примусового відчуження приватної власності (ч. ч. 2–3 ст. 42) та обмеження приватної власності на земельну ділянку (ст. 44); V поправка до Конституції США забороняє позбавлення власності без належної правової процедури й вилучення приватної власності для громадського користування без справедливого відшкодування.

Свого часу видатний учений Г. Шершеневич зауважив, що принцип непорушності має певні межі й може піддаватися обмеженням та обтяженням. Він не означає «безмежність» права власності, тому за умови законних і договірних обмежень право власності звужується, але після усунення перешкод, воно повертається до початкової форми [208, с. 169–170].

Подальша історія розвитку інституту права власності свідчить про існування законодавчих обмежень, встановлених державою в різні періоди і для різних власників із врахуванням інтересів окремих соціальних груп або суспільства загалом, тому відповідні обмеження будуть існувати й у майбутньому, але задача полягає у встановленні їх розумних меж і потреби звести до мінімуму, на що має попит суспільство.

Потреба в існуванні певних обмежень права власності була підтримана і знайшла свій подальший розвиток у роботах українських учених. Так, Є. Мічурін вважає, що задля уникнення конфліктів під час реалізації прав, узгодження інтересів і компромісу між інтересами власника та уникнення конфліктів, обмеження у правовій державі є необхідними [66, с. 114].

Особливість принципу непорушності права власності характеризується тим, що має бути визначений вичерпний перелік підстав позбавлення права власності, проте національним законодавством він не передбачений.

Досліджуючи інститут права власності, З. Ромовська зауважує, що звуження обсягу прав конкретного власника може бути визначено в договорі, хоча законом, звичаєм можуть встановлюватись певні обтяження й обмеження (своєрідні гальма) на користь іншого – члена сім'ї, родича, співвласника, сусіда, громади, держави [178, с. 31].

Про поєднання приватних і публічний інтересів йдеться і в Загальній декларації прав людини, де підкреслюється, що людина при здійсненні своїх прав, може зазнавати обмеження лише через забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві задля забезпечення належного визнання та поваги прав інших, але за умови, що вони встановлені законом (ст.29) [32].

Відповідно до ст. 41 Конституції України, лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану допускається примусове відчуження об'єктів права приватної власності, але з наступним повним відшкодуванням їх вартості (ч.5), а конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (ч.6) [52].

Ця конституційна норма знайшла свій подальший розвиток у ст. 64 Конституції України, де вказано, що обмеження права власності допускається лише у випадках, передбачених у Конституції, зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану, особливості яких визначено Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» [82] і Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [81].

Отже, встановлюючи певні обмеження реалізації принципу непорушності права власності, законодавець з одного боку, визначив примусове відчуження об'єктів права приватної власності як виняток і лише з мотивів суспільної

необхідності, а з іншого, конкретизував, що це можливо лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конституційний Суд України зазначив, що право власності не є абсолютним, тому може бути обмежене. При цьому втручання може здійснюватися лише на підставі закону і обов'язково з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, сутність яких полягає у розумному співвідношенні інтересів особи та суспільства. Суд наполягає, що заходи можуть вважатися пропорційними за умови їх менш обтяжливого характеру з-поміж усіх доступних для застосування заходів для прав і свобод приватних осіб (абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини) [158].

Певні обмеження права власності зазначені в Законі України «Про санкції» [84], де мова йде про санкції у формі тимчасового обмеження права особи користуватися та розпоряджатися майном за рішенням РНБО України, яке вводиться в дію Указом Президента України (ст. 5); Законі України «Про боротьбу з тероризмом», яким передбачені обмеження в здійсненні права власності на певне майно в районі проведення АТО (ст. 14-1) [75], Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції» від 1 березня 2017 року № 99 [80] і Наказом Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Переліку товарів та продукції, дозволених для переміщення на тимчасово неконтрольовану територію та з тимчасово неконтрольованої території у районі проведення антитерористичної операції» [79].

Говорячи про обмеження майнових прав фізичних осіб, Є. Мічурін виокремлює наступні принципи: об'єктивність; розумність; обґрунтованість;

винятковість; правомірність; пропорційність; установлення законом; соціалізація [66, с. 130, 166, 168].

І. Спасибо-Фатєєва вважає, що обмеження позбавляють власника намагання реалізувати право власності задля забезпечення прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб, при цьому не виключають окремі його правомочності зі змісту права власності, тому не можна говорити про єдині межі здійснення права власності і ототожнювати загальні заборони для всіх власників, тимчасове обмеження конкретного власника у правомочностях і позбавлення права власності [202, с. 431].

Конституційний Суд України в своєму рішенні від 22 вересня 2005 року роз'яснює, що поняттям змісту прав людини охоплюються умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини виражається кількісними показниками її можливостей, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Суд підкреслює, що загальновизнаним є правило, відповідно якому в жодному випадку сутність змісту основного права не може бути порушена, тому не варто змішувати два поняття: скасування й обмеження конституційних прав і свобод, оскільки скасування - це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація, а обмеження - звуження змісту та обсягу прав і свобод (п.5.2) [170].

У наступному своєму рішенні від 1 червня 2016 року Конституційний Суд України звертає увагу на те, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод повинні мати легітимну мету, обумовлюватись суспільною необхідністю її досягнення, не можуть бути свавільними та несправедливими, а мають відповідати вимогам пропорційності та обґрунтування і визначитись Конституцією і законами України. Суд зауважує, що у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке з мінімальним втручанням у реалізацію цього

права або свободи, дасть можливість оптимально досягти легітимної мети і не порушувати сутнісний зміст такого права (п. 2.1.) [159].

У науковій юридичній літературі відсутні заперечення щодо можливості застосування державою заходів примусового відчуження об'єктів права приватної власності у зв'язку з суспільними потребами, але викликає певні питання використання поняття «суспільна необхідність», яке є підставою примусового вилучення приватної власності, оскільки воно є оціночним й може призвести до зіткнення приватних і публічних інтересів.

Переважно в конституціях європейських країн при регулюванні права власності використовуються інші правові категорії: публічні інтереси (Словаччина, Чехія) і публічна мета (Польща); суспільні інтереси (Греція, Сербія, Угорщина, Чорногорія), інтереси суспільства (Люксембург, Македонія і суспільні потреби (Азербайджан, Грузія, Литва, Фінляндія); загальні інтереси (Естонія, Італія, Ліхтенштейн, Німеччина); тобто законодавець кожної країни по-своєму розуміє їхній зміст, враховуючи потреби, інтереси, цінності, орієнтири, уподобання членів суспільства.

Конституція України використовує термін «суспільна необхідність», який по суті збігається з терміном «суспільні інтереси», і оскільки цей термін є ширшим за змістом суспільна необхідність», він включає його як складову [20; 22].

Отже, оскільки законодавча неврегульованість та невизначеність вказаного терміну може призвести до певних зловживань, пропонуємо словосполучення «суспільна необхідність» виключити зі змісту ч. 5 ст. 41 Конституції України, як і термін «об'єкти права», який не використовуються ані в міжнародних документах, ані в жодній з конституцій Європи.

Дискусійною вважається й ч. 6 ст. 41 чинної Конституції, тому слушною вбачається думка В. Матвієнко, що словосполучення «може бути застосована» не містить чіткого імперативу як відносно обов'язковості застосування

конфіскації майна лише судом, так і відносно застосування безпосередньо конфіскації майна «у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом» [60, с. 90], тому необхідно його замінити терміном «застосовується».

Крім цього, варто зазначити, що ч.6 ст. ст. 41 Конституції України по суті є загальним положенням, оскільки не містить чіткої вказівки про форму власності, тому доречно було б цю норму закріпити у розділі I «Загальні засади» Конституції України в якості одного з основних принципів права власності, доповнив її ч.3 ст.13.

Припинення права власності можливе внаслідок різноманітних юридичних фактів (правочинів, рішень суду, юридичних вчинків, подій, споживання майна), тому у науці його розглядають як абсолютну та безповоротну втрату правового зв'язку між власником і належною йому на праві власності річчю [199, с. 8].

3. Ромовська в якості позбавлення права власності виділяє примусовий викуп, продаж, знищення і трактує його як відібрання цього права у власника за рішенням суду з передачею його іншій особі або з метою знищення речі [178, с. 137–138, 180–181].

Відповідні терміни використовуються у тексті декількох законів. Так, Закону України «Про режим іноземного інвестування, де мова йде про неможливість прийняття державними органами рішень щодо націоналізації та реквізації іноземних інвестицій, за виключенням випадків здійснення рятувних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій, лише підставі рішень органів, уповноважених на це Кабінетом Міністрів України, які можуть бути оскаржені в судовому порядку (як саме рішення, так і умови компенсації) (ст.9) [83].

У Законі України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», термін

«примусове відчуження» використовується в контексті відчуження земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, як перехід права власності до держави чи територіальної громади з мотивів суспільної необхідності за рішенням суду від перебування таких об'єктів у власності відповідних фізичних або юридичних осіб (ст.1) [77].

З огляду на вищевказане, позбавлення права власності - це примусове припинення права власності особи з боку держави, наслідком чого є виникнення в іншого суб'єкта публічного/ приватного права власності на річ або припинення цього права у зв'язку зі знищенням речі.

Досліджуючи принципи права власності, слід зауважити, що вони виконують провідну роль при визначенні підходу до регулювання відносин власності в Україні. Так, новацією для конституційного права України є положення про право приватної власності на землю, і хоча воно в Конституції закріплено опосередковано, не можна не відмітити, що Основний Закон України втілює в життя ідею, що кожний громадянин може володіти та користуватися землею.

Досліджуючи принципи права власності, слід зауважити, що вони виконують провідну роль при визначенні підходу до регулювання відносин власності в Україні. Так, новацією для конституційного права України є положення про право приватної власності на землю, і хоча воно в Конституції закріплено опосередковано, не можна не відмітити, що Основний Закон України втілює в життя ідею, що кожний громадянин може володіти та користуватися землею [21; 22].

Хоча, за Конституцією України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією, здійснюють права власника від імені Українського народу, кожному громадянину належить право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно

до закону. Отже, Український народ є особливим суб'єктом права власності, що зумовлює його специфіку.

Окремі принципи права власності (мова йде про загальні принципи) певним чином відображені й в інших статтях Конституції України (ст. ст. 14, 142, 143), де закріплено право власності на специфічний об'єкт - землю (ст. 14), та визначено особливості реалізації права комунальної власності (ст. ст. 142, 143). Таким чином, Конституція України закріплює основні принципи правового регулювання відносин власності, які у подальшому деталізуються на рівні законів та підзаконних актах, положення яких не можуть суперечити конституційним нормам, тому відіграють провідну роль при визначенні підходу до регулювання відносин власності в Україні, на що ми звертали увагу в своїх дослідженнях [22].

У контексті дослідження загальних принципів права власності не можна обійти увагою пропозицію, яку висловив П. Рабінович стосовно права на спадкування приватної власності, яке взагалі відсутнє в Конституції України. Він зазначає, оскільки людина має право вільно реалізовувати право власності стосовно належного їй майна у різний спосіб - використовувати його для ведення господарської та іншої, не забороненої законом діяльності, передавати у тимчасове користування іншим суб'єктам (громадянам, юридичним особам, державі), вільно відчужувати і т.і., то право приватної власності, очевидно, може бути передано у спадок [89, с. 137], тому, враховуючи чинні міжнародні стандарти і конституційну практику європейських держав з питань права власності, вважаємо доречним розглядати право на спадок як складову змісту принципу балансу публічних і приватних інтересів і доповнити ст. 41 Конституції України додатковою частиною, яка розширить зміст і обсяг права приватної власності, в частині гарантування зазначеного права.

Таким чином, узагальнюючи вищевказане, можна прийти до наступних висновків:

1. Конституційні принципи права власності, що містяться в Конституції України спрямовані, по-перше, на недопущення спонтанного, кон'юнктурного характеру розвитку законодавства, що регламентує ці відносини, по-друге, на зміцнення матеріальної основи цілісності нашої держави і зміцнення єдності системи державної влади.

2. Міжнародні стандарти поширюються також на правове регулювання відносин власності та визначають базові принципи, яким воно повинно відповідати. До числа цих принципів відносяться принцип верховенства права, принцип балансу публічних і приватних інтересів, принцип судового контролю.

3. Вся сукупність конституційних принципів права власності відображає існуючу в сучасній Україні модель і принципи взаємодії інститутів громадянського суспільства і публічної влади, політичної та економічної влади, тому пропонується класифікація конституційних принципів права власності, в якій виділяються загальні та спеціальні принципи.

4. Загальні принципи регулюють економічні основи конституційного ладу: принцип соціальної держави; різноманіття прав і обов'язків (економічних, соціальних, природоохоронних та інших); єдність економічного простору; рівне визнання і захист усіх форм власності; принцип недискримінації; багатоманітності форм власності.

5. Спеціальні принципи регулюють відносини, пов'язані з формами і об'єктами власності, економічними правами і обов'язками. Серед спеціальних конституційних принципів власності можна виділити: 1) що закріплюють правовий статус суб'єктів власності (приватну, публічну та інші форми власності); 2) які стосуються правового режиму об'єктів власності; 3) відносяться до особливостей регулювання економічних прав і обов'язків суб'єктів права приватної власності і суб'єктів публічної власності.

6. До спеціальних конституційних принципів слід віднести наступні принципи: приватної та публічної власності; особливого правового режиму

об'єктів народного надбання, інтелектуальної власності та інших соціально значущих об'єктів; неприпустимість позбавлення права власності; непорушність права власності, які визначають можливості і межі реалізації права власності.

7. Серед спеціальних конституційних принципів права приватної власності виділяються: принцип недоторканності приватної власності; принцип пропорційності; принцип стабільності; принцип допустимості обмежень права приватної власності; принцип рівності всіх власників з питань обмежень; принцип справедливої компенсації державою власнику майнових втрат; принцип судового захисту права приватної власності.

8. До спеціальних конституційних принципів публічної власності належать: єдність публічної природи власності; цільове призначення; субсидіарна відповідальність; створення рівних економічних умов формування та розвитку публічної власності; пріоритет регулювання публічної власності поза цивільним оборотом; публічність.

9. Виділяються наступні конституційні принципи, що закріплюють правовий режим об'єктів власності: реальність і економічна цінність об'єктів власності; особливий правовий режим землі і природних ресурсів як надбання багатонаціонального народу України; публічність прав на нерухоме майно; особливий правовий режим інтелектуальної власності.

10. З метою удосконалення конституційно-правового регулювання принципів права власності запропоновано.

- до ст.13 Конституції України нову частину в такій редакції: «Держава гарантує існування, рівні умови розвитку й захисту приватної, державної і комунальної форм власності», що не тільки засвідчить існування різних форм власності в країні, а й підсилить принцип рівності як державних гарантій»;

- виключити зі змісту ч. 5 ст. 41 Конституції України термін «суспільна необхідність» і словосполучення «суспільна необхідність», оскільки перший законодавчо нерегульований та невизначений його зміст, а другий не

використовуються ані в міжнародних документах, ані в жодній з конституцій Європи;

- ч.6 ст. ст. 41 Конституції України доречно було б перенести до розділу I «Загальні засади» Конституції України в якості одного з основних принципів права власності, доповнив її ч.3 ст.13;

- доповнити ст. 41 Конституції України додатковою частиною, де визначити право на спадкування приватної власності, що розширить зміст і обсяг права приватної власності в частині гарантування зазначеного права.

1.3. Особливості змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю

Структуру суб'єктивного юридичного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю складає система можливостей, що закріплені в національному законодавстві, які відображають змістову конкретизацію цього права, а також, зв'язки між цими можливостями. Акцентуємо увагу, що оскільки Україна є учасницею Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, інших міжнародних актів, то в результаті їх ратифікації вони є частиною національного законодавства. Рішення ж Європейського суду з прав людини, які є актами тлумачення норм Конвенції, є джерелом права в Україні. Таким чином,

національне законодавство України включає і міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України.

Більше того, національне законодавство має бути сумісне з нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішеннями Європейського суду з прав людини, які є актами тлумачення норм Конвенції. Якщо ж рішення винесено у справі проти держави, то на його виконання держава має вжити не лише заходи індивідуального характеру, а й заходи загального характеру – вдосконалити законодавство та практику його застосування.

Таким чином, для виявлення змісту досліджуваного в цій дисертаційній роботі конституційного права, необхідним та доцільним є аналіз практики Європейського суду з прав людини.

Елементи змісту права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю не є раз і на завжди даними, не є вичерпними. Це зумовлене розвитком суспільних відносин. «Розвивається» і право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, і інші конституційні права і свободи людини і громадянина, які є гарантією його реалізації. Такий розвиток відбувається всередині концептуального життя суб'єктивних юридичних прав.

Дослідниця О. Беляєвська в своїх наукових працях неодноразово підкреслює, що для того, щоб визначити зміст досліджуваного права слід перш за все встановити властиву для нього типологію правомочностей, що складають його зміст [7, с. 34]. Дійсно, правомочність є складовою частиною будь-якого суб'єктивного юридичного права, в тому числі і права мирно володіти своїм майном. Міру дозволеної поведінки буде виражати сукупність правомочностей. Встановлення типології правомочностей (дво-членна, трьох-членна, чотирьох-членна) конституційного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю дозволить виділити елементи змісту досліджуваного в цій дисертаційній роботі права.

Таким чином, виділимо типологію правомочностей конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Вчений П. Рабінович в кожному суб'єктивному праві виділяє такі три елементи: 1) право на свої дії (право-поведінка); 2) право на чужі дії (правовимога); 3) право на забезпечувальні дії держави (право-претензія) [90, с. 79]. Л. Дешко зазначає, що «...складові частини суб'єктивного права означають, що суб'єкт власними зусиллями досягає бажаного блага; суб'єкт звертається до зобов'язаної у правовідносинах особи з вимогою про виконання зобов'язань; суб'єкт звертається до юрисдикційних органів за спонуканням до виконання обов'язку» [20].

В юридичній науці існує і точка зору, відповідно до якої в кожному суб'єктивному праві є чотири елементи: 1) можливість власних вчинків (право-поведінка); 2) можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб (право-вимога); 3) можливість звернутися за підтримкою і захистом до держави (право-домагання); 4) можливість користуватися на основі даного права певним благом (правокористування) (Р. Валєєв [61, с. 20], П. Матузов, А. Малько [195, с. 525-528] та ін.).

Так, на думку М. Матузова «правомоччя – це дробові частини суб'єктивного права: у різних прав їх більше або менше ... Зрозуміло, суб'єктивне право може складатися з одного правомоччя – тоді вони збігаються» [195, с. 89]. Л. Дешко, аналізуючи цю точку зору, зазначає, що «...не заперечуючи точку зору М. Матузова в частині того, що різні права містять різну кількість складових частин, тим не менш акцентуємо увагу, що не можна погодитись з тим, що структура суб'єктивного права складається з чотирьох вище зазначених елементів. Так, об'єктом правовідносин є все те, на що воно спрямовано. Це і предмети реального світу, і особисті немайнові блага, і поведінка суб'єктів, а також результат цієї поведінки. Право-поведінка і спрямована на досягнення цього блага. Правомочність на власні дії означає, що

суб'єкт власними зусиллями досягає об'єкта – бажаного блага. Можливість користуватися на основі даного права певним благом є правом-поведінкою. Відтак, бачиться не обгрунтованим право-поведінку розділяти на два правомоччя: правоповедінку і право-користування» [195].

Є в юридичній науці підхід, відповідно до якого право-вимога та право-користування об'єднані в одне правомоччя, а право-поведінка розбите на два самостійних правомоччя (праці В. Корельського, В. Перевалова [194, с. 342] та ін.).

Відповідно до ч. ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а згідно з ч. 3 ст. 41 Конституції України громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону, тобто має право на власні дії. Згідно з ч. 2 ст. 41 Конституції України право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом, тобто мова йде про можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб (право-вимога). Право-домагання передбачає можливість звернутися за підтримкою і захистом до держави в разі порушення права мирного володіння майном. Можливість користуватися на основі даного права певним благом (правокористування) передбачена ч. 7 ст. 41 Конституції України, але за умови, що «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [20].

Практика Європейського суду з прав людини щодо права мирно володіти майном є усталеною щодо можливості особи володіти своїм майном: «майно» може бути або «існуючим майном», або активами, в тому числі за позовами, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має принаймні, «законне очікування» отримання ефективного володіння майном [20]. При

цьому, поняття «законне очікування» отримання ефективного володіння майном не тотожне поняттю «надія на визнання права власності».

Так, в §§ 82-83 рішення у справі «Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany» Європейський суд з прав людини зазначив, що «...надія на визнання права власності, яким було неможливо ефективно користуватися, не може вважатися «майном» у значенні статті 1 Протоколу № 1, так само як і позов з умовою, який зникає внаслідок невиконання цієї умови» [136].

В §§ 51-52 рішення с праві «Wysowska v. Poland» Європейський суд з прав людини «...не виявив достатнього майнового інтересу, який міг складати «майно» у справі, в якій ліквідація майна батька заявника відбулася задовго до встановлення батьківства» [142].

Таким чином, одним зі структурних елементів права кожного володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю є можливість скаржитися на порушення існуючого права на власність, а також права на активи, в тому числі за позовами, щодо яких особа – носій цього права – може стверджувати, що має принаймні, «законне очікування» отримання ефективного володіння майном.

При цьому, як вже зазначалося в підрозділі 1.1. цього дисертаційного дослідження обставинами, за наявності яких отримання активу є «законним очікуванням» є такі: воно повинне бути більш конкретним, ніж звичайна надія; має бути засноване на нормі права або рішенні суду.

Наголосимо, що в рішеннях у справах «Korecky v. Slovakia» (§52) та «Belane Nagy v. Hungary» (§ 79) Європейський суд з прав людини зазначив, що «для визнання «майна» у формі «законного очікування», заявник повинен мати здійснюване право, яке не може суперечити суттєвому майновому інтересу, який достатньою мірою встановлено національним законодавством» [127; 109].

Усталеною є позиції Європейського суду з прав людини щодо того, що «...жодне законне очікування не виникає в ситуації, коли заявник посилається

лише на той факт, що члени уряду-відповідача зробили політичні заяви на користь позовів заявника про реституцію» [113; 143].

Як зазначалося в підрозділі 1.1. цього дисертаційного дослідження, в своїй практиці Європейський суд з прав людини розвинув концепцію майна, включивши до його складу такі види майна, як: вимоги та борги за рішенням суду; акції, інші фінансові інструменти; професійні клієнти; ліцензії на ведення бізнесу; майбутні доходи; інтелектуальна власність; оренда нерухомості та житлові права; емпірон людини.

Так, в рішеннях у справах «Korecky v. Slovakia» (§ 52), «Plechanow v. Poland» (§ 83), «Draon v. France» (§ 65) та ін., Європейський суд з прав людини сформулював правову позицію, відповідно до якої «...висунута заявниками вимога може кваліфікуватись як «право власності» для цілей статті 1 Протоколу №1, якщо національне законодавство та тлумачення його відповідних положень національними судами надає для цього достатні підстави, наприклад, у випадку, коли існує встановлене прецедентне право національних судів, яке його підтверджує... У тих випадках, коли це було зроблено, може бути застосоване поняття «законне очікування» ... Стосовно вимог, поняття «законне очікування» стосується також способу, у якому вимога, яка була кваліфікована як «актив», буде розглядатися відповідно до національного законодавства і, зокрема, у зв'язку з посиланням на той факт, що встановлене прецедентне право національних судів продовжуватиметься застосовуватися в такий самий спосіб» [127; 135; 121]. Отже, при правовій оцінці «законності очікування» кваліфікуючими ознаками є не лише наявність норми права, вираженої в певному джерелі права (національному законодавстві), а й тлумачення цієї норми національними судами. У сукупності і норма права, і її тлумачення національними судами мають скласти підстави, які оцінюються як «достатні» для висновку щодо законності очікування.

Щодо акцій та інших фінансових інструментів, то Європейський суд з прав людини в своїх рішеннях зазначає, що « ...акція компанії, яка має економічну цінність, разом з іншими її похідними правами, які надають можливість акціонеру впливати на компанію, може вважатися «майном» ...Це включає також непряму вимогу щодо активів компанії, в тому числі право на частку в цих активах у випадку її ліквідації, а також інші відповідні права, зокрема, права голосу та право впливати на діяльність та політику компанії ... За певних обставин єдиний власник компанії може стверджувати, що він є «жертвою» у значенні статті 34 Конвенції у зв'язку з оскарженими заходами, вжитими щодо його або її компанії ... Проте, якщо це не так, нехтування правосуб'єктністю компанії-заявника може бути обґрунтоване лише за виняткових обставин, зокрема, коли є чітко встановлено, що компанія не може звертатися до установ Конвенції через органи, створені відповідно до її статуту або – у випадку ліквідації - через ліквідаторів ... або якщо оскаржені акти або рішення були пов'язані з діями таких осіб як ліквідатор, який діє від імені компанії ... Крім того, у ситуаціях, коли товариство з обмеженою відповідальністю використовувалося лише як лаштунки для шахрайських дій його власників або керівників, зняття корпоративної завіси може бути відповідним рішенням для захисту прав його кредиторів, в тому числі держави, що саме по собі не є неправильним ... Наприкінці, стаття 1 Протоколу № 1 поширюється на облігації, які можуть бути предметом торгівлі на ринку капіталу, передаються від одного володільця до іншого, і вартість яких може коливатися залежно від ряду факторів ...» [127].

Права, подібні до прав власності, існували у справах, які стосуються професійної діяльності, коли заявники, про які йде мова, за рахунок власної праці створили клієнтуру, яка у багатьох відношеннях мала характер приватного права і складала собою актив, а, отже, і майно в значенні першого речення статті 1 Протоколу № 1 [115].

Право мирного володіння майном включає і право володіти дозвільними документами для здійснення господарської діяльності (як підприємницької діяльності, так і діяльності без мети одержання прибутку). Так, Європейський суд з прав людини застосовує підхід, відповідно до якого складає право власності ліцензія, яка дозволяє здійснювати господарську діяльність [130], банківська ліцензія [116], ліцензія на загальнодержавне наземне телевізійне мовлення з виділенням частот мовлення [118], дозвіл, пов'язаний із звичайним веденням господарства [134]. Як відомо, ліцензування є одним із засобів державного регулювання господарювання, а саме право володіти ліцензією як документом, який дозволяє здійснювати певний вид господарювання (який підлягає ліцензуванню) – є структурним елементом суб'єктивного юридичного права мирно володіти майном.

Що стосується питання чи є майбутній прибуток майном в розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції, то Європейський суд з прав людини зазначає, що «... майбутній прибуток є «власністю» лише в тому випадку, якщо такий прибуток було отримано або існує забезпечена правовою санкцією вимога щодо його отримання ... І навпаки, обсяг бізнесу, яким займається вільна професія - без фіксованого доходу і без гарантованого обороту - який підлягає небезпеці економічного життя, не є «майном» [134].

Майном в розумінні ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції є інтелектуальна власність. Європейський суд з прав людини зазначає, що «...вона застосовується до заяви про реєстрацію торговельної марки ще до того, як така торговельна марка буде зареєстрована ..., патентів ..., авторських прав. ...Право на опублікування перекладу роману підпадає під дію цього положення ..., а також право на музичні твори та економічні інтереси, що впливають з них, також за допомогою ліцензійної угоди ...» [134].

Що стосується оренди нерухомості та житлових прав, то Європейський суд з прав людини в низці своїх рішень зазначає, що договір оренди є майновим

інтересом, і, відповідно, такий майновий інтерес пілягав захисту [114]. Відповідно, право володіти договором оренди є елементом суб'єктивного юридичного права мирно володіти майном.

В Посібнику за статтею 1 Протоколу №. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що був виданий в 2019 році, звертається увага на справу «S. v. the United Kingdom»: «...заявниця багато років проживала у одностатевих стосунках з іншою жінкою, яка була орендарем у будинку, який належав місцевим органам влади. Сама заявниця не володіла на правах оренди та не мала іншого законного права на цей будинок. Після смерті її партнера місцеві органи влади відкрили провадження проти заявника і отримали наказ суду про її виселення. Комісія виявила, що між заявницею і місцевими органами влади не існувало жодного договірної зв'язку, а той факт, що заявниця мешкала у цьому будинку протягом певного часу без юридичного права не може складати «власність» у значенні статті 1 Протокол № 1» [114]. Відповідно, саме право володіти певним договором (договором оренди, тощо) є елементом суб'єктивного юридичного права мирно володіти майном.

В справі «Durini v. Italy» мати та її дочки стверджували, що «...вони повинні мати право продовжувати мешкати у сімейному замку (який належить фонду) незважаючи на положення заповіту попереднього власника - їх покійного чоловіка і батька від 1918 року, яке передбачало, що це право повинне бути надане найстаршому нащадку чоловічої статі. Комісія постановила, що право особи на проживання в замку, яким вона не володіє, не є «майном» у значенні статті 1 Протоколу № 1, а також те, що це положення, таким чином, не є застосовним до справи» [122]. Відповідно, право проживання в житловому приміщенні не тотожне праву володіти договором оренди, який є структурним елементом суб'єктивного юридичного права мирно володіти майном. Саме суб'єктивне юридичне право на проживання в житловому приміщенні без наявності свідоцтва про право власності на нього, або договору

оренди, не є структурним елементом суб'єктивного юридичного права мирно володіти майном.

В справі «Tchokontio Harri v. France» Європейський суд з прав людини зазначив, що «...характер права заявника на «соціальний найм» («соціальна порука») не складає «майно» відповідно до статті 1 Протоколу № 1 ...оскільки згідно з рішенням національного суду заявник мав право користування квартирою, а не право на отримання квартири [140]. Отже, і «соціальна порука» не є структурним елементом суб'єктивного юридичного права мирно володіти майном.

Соціальне забезпечення також становить майно в розумінні ст. 1 протоколу 1 до Конвенції, що детально було розглянуто в підрозділі 1.1. цього дисертаційного дослідження. Акцентуємо увагу, що відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини стаття 1 Протоколу № 1 не накладає обмежень на свободу Договірних Держав вирішувати, чи запроваджувати будь-яку форму системи соціального забезпечення, чи обирати тип або суму матеріальної допомоги, яка надається відповідно до будь-якої такої схеми [126; 139]. В разі є якщо в державі відповідно до законодавства передбачено виплату соціальної допомоги особі в силу встановленого права, то «незалежно від того, чи було воно чинним за умови попередніх внесків - це законодавство повинне розглядатися як таке, яке створює майновий інтерес, який підпадає під сферу дії статті 1 Протоколу № 1 для осіб, які відповідають його вимогам» [138].

В справі «Carson and Others v. the United Kingdom» Європейський суд з прав людини зазначив, що «... законодавство, яке передбачає виплату пенсії за віком, незалежно від того, чи сплачуються внески, створює майнові інтереси, які належать до сфери дії цієї статті для тих, хто відповідає її вимогам...» (§ 64), а в інших рішеннях зазначив, що «...якщо відповідна особа не відповідає ...або припиняє відповідати юридичним критеріям, встановленим у національному законодавстві для надання будь-якої певної форми допомоги або пенсії, то

відсутнє жодне втручання в права, передбачені статтею 1 Протоколу № 1, якщо ці критерії змінилися до того, як у заявника виникло право на отримання певної допомоги ...» [117].

В рішенні Європейського суду з прав людини в справі «*Belane Nagy v. Hungary*» йдеться, що «...якщо розмір пенсії зменшено або призупинено її виплати, і це не було пов'язано з будь-якими змінами в особистих обставинах заявника, а внаслідок змін в законодавстві або його правозастосовній практиці, це може призвести до втручання в права, передбачені статтею 1 Протоколу № 1» (§86) [109]. Як вже зазначалося в цьому дисертаційному дослідженні свавільне втручання у право мирно володіти майном є його порушенням.

В рішенні у справі «*Klein v. Austria*» Європейський суд з прав людини зазначає, що «...право на пенсію, яка виплачувалася з програми пенсійного забезпечення адвокатів, було пов'язане з виплатою внесків, та коли такі внески були зроблені, відповідній особі не може бути відмовлено в такій допомозі» [125], а відповідно до інших рішень Європейського суду з прав людини «...внески в пенсійний фонд можуть, за певних обставин і відповідно до національного законодавства, створювати право власності» [125].

В ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту заявники зобов'язані надавати *prima facie* докази на підтримку своїх скарг відповідно до статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо знищення майна [125].

Отже, зміст конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю не вичерпується тричленною (право-поведінка, право-вимога, право-претензія) структурою.

Втручання держави у мирне володіння майном повинне виконувати певні критерії: воно повинне відповідати принципу законності і переслідувати законну мету за допомогою засобів, які є достатньо пропорційними меті, яку намагаються реалізувати [123-125].

Заходи, які є менш агресивними, ніж експропріація, можуть бути визнані Судом як «контроль за користуванням майном». У певних справах необхідно встановлювати тонку межу між заходами, які кваліфікуються як контроль за користуванням майном, та заходами, які становлять позбавлення власності. Те ж саме стосується і розмежування контролю за користуванням майном та заходів, які розглядаються Судом відповідно до першого загального принципу мирного користування власним майном [125].

Позбавлення «майна» може виникнути також у ситуаціях, коли не було офіційного рішення, яке скасовує права особи, але вплив набору різних заходів, які застосовували державні органи влади, на «майно» заявника є настільки значним, щоб робить їх подібними до експропріації.

Наприклад, у справі, в якій військово-морські сили заволоділи земельною ділянкою заявників, створили там військово-морську базу і заявники згодом не могли мати доступу до їх власності або продавати, заповідати, закладати або дарувати її, здатність розпоряджатися земельною ділянкою разом з безуспішними спробами виправити ситуацію викликали досить серйозні фактичні наслідки для заявників для того, щоб Суд дійшов висновку, що вона була експропрійована навіть за відсутності будь-якого офіційного рішення про експропріацію [23].

Будь-яке втручання державного органу у право вільно володіти своїм майном може бути виправданим лише тоді, якщо воно відповідає законним публічним (та загальним) інтересам [24].

Вище викладене дозволяє дійти таких висновків:

1. Виділено елементи змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю:

1) кожного уповноваженого суб'єкта індивідуально з власної волі або через своїх законних представників володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном;

- 2) знати про правові обмеження права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;
- 3) захист від необґрунтованого втручання держави у мирне володіння майном;
- 4) вимагати позитивних заходів захисту якщо існує прямий зв'язок між заходами, які кожен може законно очікувати від влади і його ефективного володіння своїм майном;
- 5) вимагати застосування будь-якого виду державно-правового примусу: відновлення вже порушеного права, юридична відповідальність, попередження, прискання; 6) можливість ефективно оскаржувати свавільне втручання держави у право мирного володіння майном;
- 7) вимагати існування в державі справедливої процедури, яка б надавала справедливу можливість захищати свої інтереси;
- 8) вимагати існування балансу між приватними інтересами та суспільними інтересами;
- 9) вимагати застосування інших, менш суворих заходів, які б були вжиті органами державної влади для дотримання державних інтересів;
- 10) вимагати від держави досягнення тієї ж мети шляхом меншого втручання в право мирного володіння майном;
- 11) можливість компенсації за втручання у право мирного володіння майном;
- 12) можливість певної форми компенсації для обмежень з боку держави, які тривали протягом певного періоду часу;
- 13) вимагати виправлення помилки, вчиненої державним органом, яка призвела до втручання у право людини на мирне користування своїм майном;
- 14) вимога в межах реалізації принципу належного врядування діяти орган державної влади оперативно для виправлення допущеної ним помилки;
- 15) вимагати ефективного системи виконання судових рішень.

2. Обґрунтовано, що зміст конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю не вичерпується тричленною (право-поведінка, право-вимога, право-претензія) структурою, а вичерпується чотиричленною структурою (право-поведінка, право-вимога, право-претензія, право-користування).

1.4. Конституційні гарантії здійснення права власності

Необхідність правового регулювання відносин власності, встановлення і закріплення реальних можливостей її здійснення і захисту завжди були в центрі уваги правників (праці Ю. Бисаги, Н. Мішиної, П. Рабіновича та ін.).

Важливість гарантій прав і законних інтересів власників поряд з іншими природними правами і свободами громадян, дієвого їх захисту в разі порушення, розглядається в якості одного з критеріїв зміцнення законності і правопорядку в державі.

Більш того, на сьогоднішній день однією з ознак правової демократичної держави і сильного громадянського суспільства виступають стан і ступінь гарантованості права кожного на мирне володіння майном.

Слід зазначити, що в своїх дослідженнях нами було наголошено, що усталені економічні відносини власності вимагають надання їм необхідного правового забарвлення, що відповідає цілям і задачам власника, через що виникає необхідність в закріпленні гарантій права власності на законодавчому рівні [22].

Разом з тим, законодавче регламентування відносин власності проходить через складний процес відповідних процедур розгляду, прийняття і опублікування актів законодавства, після проходження яких норми законодавства про право власності отримують правовстановлюючий вплив по відношенню як до власників, так і до всіх його контрагентів [22]. Саме

закріплені в актах законодавства гарантії здійснення і захисту права власності сприяють вільній реалізації правомочностей власника, а також їх захисту від порушень і відновлення попереднього, до порушення, його майнового стану [22].

Окрім цього, акти законодавства про гарантії здійснення і захисту права власності в той же час встановлюють спеціальні правила, що покладають на інших осіб, тобто невластників, обов'язки щодо утримання від зазіхання на чужу присвоєну власність, невиконання яких повинно призводити до застосування невідворотньої відповідальності.

Забезпечення прав та інтересів власників встановлюється також шляхом закріплення в актах законодавства правил, які зобов'язують як державні органи влади та управління, так і інших суб'єктів суспільних відносин у сфері власності сприяти здійсненню і захисту права власності, що також має на увазі під собою невтручання в їх економічну діяльність.

Історія існування права власності свідчить, що в епоху розвитку капіталізму, невтручання держави в економічну діяльність своїх громадян стало недостатнім для захисту їх прав та інтересів.

Задля цієї мети держави, перш за все, країни континентального права, почали приймати кодифіковані акти, які регламентують суспільні відносини власності, де власники наділялися спеціальними законодавчими гарантіями охорони і захисту своєї власності.

У зв'язку з цим, задля гарантування власникам абсолютності і винятковості їх прав щодо власності, право розвинених капіталістичних країн почало виробляти різні механізми захисту порушених прав та інтересів власників у судовому порядку. В цілому можна констатувати, що вся еволюція західної школи права безпосередньо пов'язана з розвитком інституту захисту прав і інтересів власників.

Держави в правових нормах, наділивши власників окремими гарантіями, які сприяють здійсненню і захисту права власності, прагнуть досягти стратегічних цілей свого розвитку.

Однак, юридичне закріплення права власності часто не призводить до безумовного здійснення права власності. З метою запобігання виникненню стану декларативності наданих прав, гарантії здійснення права власності повинні регламентуватися в конституційних нормах, які повинні своєчасно відображатися в галузевих актах законодавства, виходячи із специфіки діючих суспільних відносин, які, в свою чергу, повинні бездоганно виконуватися правозастосовними органами.

Ці гарантії повинні забезпечити вільну реалізацію правомочностей правовласника майна без будь-яких перешкод і обмежень, а також їх захист від порушень і відновлення його первинного стану до порушення.

Вони, в той же час, повинні припускати створення юридичних норм, що сприяють повному і всебічному виконання покладених на невласника обов'язків, невиконання яких призведе до застосування невідвортної відповідальності. Встановлення зазначених юридичних норм про відповідальність, перш за все, служить досягненню завдань, передбачених задля закріплення гарантій.

Незважаючи на те, що досліджуваній проблемі присвячена значна кількість наукових праць, а її окремі аспекти аналізуються в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, проблеми гарантій прав власності досліджені недостатньо, тому це питання набуває не лише науково-теоретичного, а й практичного значення [22].

Термін «гарантія» походить від фр. «garantie» та у перекладі означає відповідне соціальне явище, за допомогою якої забезпечується досягнення певного результату, створюються умови для функціонування певних суспільних відносин [189, с. 130].

Поняття «гарантія», на думку окремих учених, можна розглядати в якості забезпечення; запоруки; умови, яка забезпечує що-небудь» [196, с. 180].

Свого часу учені по-різному визначали гарантії. Так, В. Шахов розглядав гарантії як різні правові інститути, принципи, різноманітні пільги, переваги, заохочення [205, с. 79].

Більш вдалим вважаємо підхід, запропонований С. Алексєєвим, який під гарантіями визнавав певні умови й особливі юридичні механізми, які спрямовані на забезпечення реальної реалізації законоположень [3, с. 135], тому що він відображає весь обсяг досліджуваного інституту, яким своїм змістом охоплює не лише юридичну складову, а й включає певні умови, підґрунтя, процедури, які мають бути створені у відповідній державі не тільки для визнання гарантій, а й для реальної можливості їх застосування.

В. Сіренко пропонував визначити гарантії прав як сукупність певних факторів (об'єктивних та суб'єктивних), що спрямовані на забезпечення фактичної реалізації прав громадян, їх захист прав від будь-яких порушень та на подолання можливих причин і перешкод неповного чи неналежного здійснення прав та свобод людини і громадянина [183, с. 76].

В цілому поділяючи думку дослідника, не можна не вказати на доречність використання терміну «фактори» і погодитись з думкою інших вчених, які вказували на випадковий і перехідний характер явищ, які ним охоплюються, тому підтримуємо пропозицію щодо застосування терміну «умови» в контексті визначених та встановлених правил у певній галузі життя та діяльності, які спрямовані на ефективне забезпечення та реалізацію прав і свобод людини та громадянина [10, с. 973].

Г. Клімова розуміє гарантії прав і свобод людини як основні способи, засоби, за допомогою яких кожна людина має можливість реалізувати свої права і свободи [37, с. 191].

А. Нікітін запропонував розглядати гарантії як обов'язки держави щодо захисту людини, створенню відповідних умов (правових, соціальних, культурних) для реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також діяльність міжнародних і державних організацій щодо захисту прав людини [187, с. 76].

Його підхід поділяють Л. Гарчева і О. Ярмиш, зауважуючи, що гарантії основних прав і свобод людини і громадянина є складним інститутом, який включає певні елементи: систему норм, принципи, умови і вимоги, за допомогою яких забезпечується додержання прав, свобод і законних інтересів громадян [14, с. 128].

Поділяя підхід учених, вказаних вище, слушною вдається думка П. Рабіновича, який дещо розширює зміст інституту гарантій конституційних прав та свобод людини і громадянина, не виключаючи зі змісту умови та засоби, принципи та норми, як пропонували вчені, а додаючи положення щодо забезпечення ними здійснення, охорони і захисту зазначених прав, що є, на його думку, запорукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [90, с. 246].

Більш широке розуміння цього поняття пропонує О. Скакун, зауважуючи, що під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміється певна система умов, способів та засобів, зокрема, соціально-економічних, політичних, юридичних, за допомогою яких забезпечується їхня фактична реалізація, охорона та надійний захист [185, с. 76].

Цей підхід знайшов широку підтримку і схвалення в колі науковців. Так, Н. Мішина не обмежується характеристикою гарантій тільки у вигляді певних правових умов, засобів та способів реалізації суб'єктивних прав, а розширює їх за рахунок, у тому числі, соціальних і політичних [67].

О. Совгіря пропонує розглядати гарантії основних прав і свобод людини й громадянина як певну систему норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують у сукупності додержання прав, свобод і законних інтересів особи [190, С. 433].

Т. Мілова робить висновок, що оскільки гарантії покликані створювати реальні можливості для реалізації права, то їх варто розглядати не окремо, а як сукупність умов, способів і засобів, спрямованих на реальну можливість їх реалізації [65, с. 83].

Ю. Коцан-Олинець вважає, що гарантії спрямовані на забезпечення і постійне вдосконалення змісту суб'єктивних прав та інтересів, їх реальне здійснення, тому вони представлені системою засобів (політичних, економічних, соціальних, юридичних та інших), які дають реальну можливість для реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [54, с. 15].

Наведені точки зору учених, на нашу думку, найбільш повно відображають зміст цього складного інституту, враховуючи елементи, що розкривають його сутність.

Інший підхід висловлює Є. Білозьоров, наполягаючи на існуванні лише правових гарантій, зазначаючи, що реалізація прав і свобод забезпечується правовими гарантіями, які представлені відповідними правовими засобами та способами, які допомагають реалізовувати, охороняти, захищати права й свободи громадян, поновлюють їх порушені права [8, с. 27].

Схожу позицію займають і інші дослідники.

Так, А. Пріварина використовує дефініцію «гарантії» у вузькому розумінні, фактично беручи до уваги лише юридичні (правові) гарантії, зауважуючи при цьому, що це - правові засоби, які забезпечують реалізацію того чи іншого права людини і громадянина [74, с. 184].

Її підтримує й А. Юзефів, роблячи наголос на тому, що гарантії представлені системою норм, принципів і вимог, які забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів людини [209, с. 75].

Не поділяємо позиції вищевказаних учених, оскільки вважаємо такий підхід значно звужує зміст інституту гарантій, не враховує, зокрема, умови, які мають бути створені у відповідній державі для реальної реалізації значного обсягу конституційних прав і свобод, в тому числі й права на власність.

Отже, аналіз підходів учених до інституту гарантій свідчить про наявність відповідної системи, яка охоплює передумови різного характеру, зокрема, економічного, політичного, організаційного, правового характеру, захисту прав і свобод, йдеться про відповідну систему гарантій, яка включає умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи [47, с. 206–207].

Дослідження гарантій прав власності варто здійснювати з урахуванням загального підходу, який існує в конституційному праві, з огляду поділу гарантій прав людини на дві основні групи: загально-суспільні (загально-соціальні), до яких відносяться політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, та юридичні [69, с. 41].

Такий підхід підтримується переважною більшістю дослідників.

Так, П. Рабінович виділяє загально-соціальні гарантії (економічні, політичні, духовно-ідеологічні) та спеціальні (юридичні норми, встановлені державою, які спрямовані на забезпечення прав людини), у тому числі й практична діяльність із застосування цих норм, а також правозастосовчі акти відповідних органів влади [89, с. 7–8].

В. Білозьоров стверджує, що гарантії можна поділити на дві групи: на загальні та спеціальні за їх змістом і видами. До загальних гарантій він пропонує віднести економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та культурні гарантії, до спеціальних – правові гарантії прав і свобод особи» [8, с. 27].

Г. Клімова виокремлює п'ять груп гарантій - соціальні та духовні, економічні, політичні та юридичні гарантії [37, с. 191].

Юридична енциклопедія визначає юридичні (правові) гарантії прав і свобод людини та громадянина як правові норми та інститути, за допомогою яких забезпечується можливість безперешкодного здійснення прав особи та їх охорона, а також, в разі протиправних посягань, захист і поновлення юридичної гарантії, яка встановлена Конституцією та іншими законами України [207, с. 555].

В теорії права прийнято розглядати юридичні гарантії в якості оцінки всієї діючої системи права в цілому, з точки зору повноти охоплення правовим регулюванням усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян між собою, тому вони представлені відповідними нормами права, які у своїй сукупності складають правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів [58, с. 43].

Як стверджує група вчених, юридичні гарантії – це спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, передбачені законом, які виступають специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина [72, с. 40].

Г. Клімова зауважує юридичні гарантії визначає як систему взаємопов'язаних форм і способів (нормативних, інституціональних і процесуальних), які покликані забезпечити належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних обов'язків [37, с. 192].

В. Черненко надає визначення юридичним (правовим) гарантіям як сукупності правових норм, правових способів і засобів, встановлених державою, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи особи та поновлюються порушені права [204, с. 60].

Відповідної позиції дотримується більшість учених, зокрема, Я. Кузьменко зазначає, що юридичні (спеціальні) гарантії допомагають реалізовувати, охороняти, захищати права і свободи людини і громадянина, усувати

порушення їх прав і свобод та поновлювати порушені права, тому ними охоплюють усі правові засоби і способи [55, с. 28–29].

Як бачимо, думки учених щодо визначення юридичних (правових) гарантій майже тотожні (відмінність полягає переважно у застосуванні термінів – юридичні, правові, спеціальні і т.і.) і характеризуються визнанням певних елементів, які створюють їх систему, що свідчить про складний та об'ємний їх зміст.

Найбільш повно, на наш погляд, визначення юридичних (правових) гарантій представлено В. Погорілком. Він зазначив, що вони встановлюються державою в Конституції та нормах поточного законодавства з метою реального забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту прав і свобод громадян» [69, с. 208].

Таким чином, при дослідженні конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю залежно від змісту та виду гарантій прав людини слід виокремлювати:

- загальні гарантії;
- спеціальні (юридичні, правові) гарантії.

Загальні гарантії, в свою чергу, поділяються на:

1. політичні - устрій держави і суспільства; політичний та ідеологічний плюралізм; демократична політична і виборча система; стале громадянське суспільство; широке коло громадських об'єднань та спілок;
2. соціально-економічні - економічна система суспільства; податки та збори; передбачувана податкова політика держави; наявність різних форм власності, яким держава гарантує і забезпечує рівний розвиток і захист;
3. ідеологічні–загально-визнані стандарти права власності (принцип недоторканості приватної власності; принцип пропорційності; принцип стабільності; принцип допустимості обмежень права приватної власності; принцип рівності всіх власників з питань обмежень; принцип справедливої

компенсації державою власнику майнових втрат; принцип судового захисту права приватної власності; єдність публічної природи власності; цільове призначення; субсидіарна відповідальність; створення рівних економічних умов формування та розвитку публічної власності; пріоритет регулювання публічної власності поза цивільним оборотом; публічність).

Спеціальні (юридичні, правові) гарантії конституційного права представляють собою систему правових умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права і поділяються на: нормативно-правові (матеріальні і процесуальні норми-принципи, юридичні обов'язки, юридична відповідальність); інституційні (наявність інституту влади, що повинен виступати їх гарантом). Спеціальним (юридичним, правовим) гарантіям притаманні певні ознаки, щодо яких ученими висловлюються різні думки.

Так, В. Пересунько зауважує: оскільки гарантії повинні забезпечувати людині і громадянину реальне користування наданими законом благами, то можна виділити їх комплексність і повноту; дієвість та ефективність [71]. Більш докладна характеристика ознак, яка свідчить про системний і складний зміст правових гарантій і яку можна вважати вдалою, представлена в дослідженні у Т. Заворотченко, згідно якому до ознак віднесено нормативність; системність; комплексність; постійний характер; юридична надійність; реальність [30; 31].

Гарантії реалізації й захисту права власності отримали широке законодавче закріплення також в Конституціях держав світу. Так, в § 13 Конституції Угорщини та ст. 14 Основного закону Німеччини зазначено, що право власності гарантується; в ст. 62 Конституції Португалії, крім цього, гарантується передача права на приватну власність за життя і після смерті; в статті 42 Конституції Італії сказано, що, окрім «визнання і гарантії приватної власності, законом визначаються способи її набуття і користування»; відповідно до ст. 5 Основного закону Австрії від 21 грудня 1867 року «власність є недоторканною» [45].

Відповідні гарантії права власності знайшли своє відображення також і в нормах міжнародного права. Раніше ми вже згадували Загальну декларацію прав людини 1948 року, якою встановлені принципи права власності, але серед її норм можна виділити також гарантію заборони безпідставного позбавлення майна власника (ст.17) [32].

Майже аналогічна гарантія передбачена і Женевською конвенцією 1949 року «Про захист цивільного населення під час війни» відповідно якої заборонено знищення рухомого та нерухомого майна, яке є індивідуальною або колективною власністю, за виключенням, коли це не є абсолютно необхідним для воєнних операцій (ст.53) [27].

Норми Першого протоколу (1952 року) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року гарантують кожному право мирно володіти своїм майном і встановлюють гарантії прав приватних осіб у випадку втручання держави в їхні права (ст.1). Крім того, відповідно до підп. «С» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод передбачаються три види права на захист: право захищати себе особисто; право забезпечувати свій захист через представника; надання безкоштовної юридичної допомоги за рахунок держави [41].

Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року передбачено гарантії держав-учасниць не тільки щодо заборони та ліквідації расової дискримінації, а також щодо здійснення права на володіння майном як одноосібно, так і разом з іншими (ст.5) [63]. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року надає гарантії держав-учасниць забезпечити рівні з чоловіками права при укладанні договорів і управлінні майном (п.2 ст.15); рівні права подружжя щодо володіння, придбання, управління, користування та розпорядження майном як безоплатно, так і за плату (п.1(h) ст.16) [38].

Міжнародною конвенцією про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей 1990 року передбачено гарантії трудящим-мігрантам та членам їх сімей заборони свавільного позбавлення власності, якою вони володіють як індивідуально, так і спільно з іншими особами (ст.15) [62]. Разом з тим, закріплення одних тільки гарантій здійснення права власності іноді може призвести до декларативності в частині, що стосується їх виконання, тому повинні бути передбачені відповідні способи захисту і, як зазначалося вище, заходи відповідальності до осіб, які порушили ці гарантії. У зв'язку з цим, для держави важливою передумовою для досягнення цілей і завдань свого розвитку є створення необхідних механізмів здійснення і захисту права власності, які автоматично реалізувалися б у правозастосовній практиці без будь-яких складнощів, а також додаткових підзаконних та відомчих актів. Тому держава, яка володіє адміністративними ресурсами з примусу порушників до виконання обов'язків, повинна створювати всі необхідні законодавчі та організаційно-правові умови, що сприяють успішному здійсненню права власності, підприємницької ініціативи і незалежності власників.

Тим часом хотілося б відзначити, що одним із механізмів повного і безперешкодного здійснення права власності є, перш за все, судовий захист, за якістю якого можна судити про справжній стан забезпеченості гарантій здійснення і захисту права власності. На наш погляд, з метою досягнення завдань побудови демократичної правової держави необхідно налагодити ефективну роботу «багатоканальної» системи охорони та захисту прав і інтересів і власника. Звернення до суду не повинно бути єдиною формою захисту прав і інтересів власника. Право звернення власника до судових інстанцій є останньою можливістю з прийняття остаточного рішення зі спірних питань у разі невідновлення іншими державними органами його порушених прав і інтересів, куди він має право звернутися, в тому числі і на дії і рішення цих органів. Тому вважається за доцільне посилення ефективності роботи

паралельних інститутів щодо забезпечення здійснення і захисту права власності. У зв'язку з цим, діяльність як державних, так і недержавних органів також є одним із механізмів реального здійснення і захисту права власності, а гарантією забезпечення прав і законних інтересів власників виступає можливість оскарження дій і рішень зазначених органів.

Вищевикладені права громадян, що виражаються в праві на подачу адміністративних скарг, а також позовних заяв, є важливими механізмами забезпечення гарантій здійснення і захисту права власності. В цілому встановлені в актах законодавства гарантії повного і безперешкодного здійснення і захисту права власності на сьогоднішній день розглядаються як найважливіші ознаки правової демократичної держави, до будівництва якої завжди прагнули економічно розвинені країни. Таким чином, доведено, що життєво важливі інтереси суспільства і держави полягають у забезпеченні гарантій здійснення і захисту прав інтересів власника, свободи економічної діяльності та підприємництва, що також є неодмінною умовою його ефективного функціонування і розвитку.

Науковці зазначають, що рівень правового регулювання відносин власності, їх регулювання охорона і захист прав власників від будь-якого неправомірного втручання визначають ступень розвитку держави, оскільки саме ці завдання входять до переліку найважливіших державних завдань.

Особливо це важливо, коли мова йде про так званій «феномен власності», оскільки власність складає основу виробництва, без чого людина не в змозі реалізувати своє природне право на життя, тому демократичні країни серед своїх найважливіших завдань особливу увагу приділяють правовому регулюванню відносини власності з найбільшою користю для всіх і кожного.

Визначені міжнародно-правовими документами стандарти правового регулювання, охорони й захисту права власності, які послідовно втілюються в національну правову систему, розглядаються в якості наднаціонального

механізму системи захисту права власності в нашій країні, що передбачено ст.9 Конституції України. Конституцією України містить низку положень, які складають конституційні засади права власності у нашій державі. Вони містяться в різних статтях Основного Закону, але являють собою єдину систему базових норм щодо власності, які згодом знаходять свій подальший розвиток у нормах поточного законодавства.

Так, згідно Конституції:забезпечується захист прав усіх суб'єктів права власності і передбачена заборона щодо протиправного позбавлення права власності (ч.4 ст.13);гарантується непорушність права приватної власності (ч.4 ст.41); власність зобов'язує й не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству, правам, свободам і гідності громадян (ч.3 ст.13, ч.7 ст.41); принцип верховенства права визнається і діє в Україні, проявом якого є непорушність права приватної власності та недопустимість її протиправного позбавлення (ч.1 ст.8);на підставі і в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування вартості об'єктів права приватної власності, лише як виняток, може бути застосоване примусове відчуження об'єктів права приватної власності тільки з мотивів суспільної необхідності (ч.5 ст.41).

Аналіз Основного Закону України дозволяє виділити найважливіші гарантії права власності в Україні:

1) Рівний захист і розвиток всіх форм власності

У частині 4 статті 13 міститься норма, яка встановлює рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, зазначаючи, що саме на державу покладено обов'язок забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання та соціальної спрямованості економіки. Це положення кардинально відрізняється від тих, що існували у національному законодавстві за часів радянської влади, коли безумовний пріоритет надавався розвитку та захисту права державної власності. Лише з прийняттям Закону України «Про

власність» у 1991 році вперше було визначено форми власності: приватну, колективну і державну та проголошено принцип їх рівного розвитку та захисту (ч.5 ст.2) [78]. Відповідне конституційне положення також міститься й у статті 116 «Кабінет Міністрів України», у п.5 якої зазначено, що уряд забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності та відповідно до закону здійснює управління об'єктами державної власності.

2) Правовий режим власності визначається лише законами України

Відповідно до статті 85 лише до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів (п.3), а згідно статті 92 виключно законами України визначається правовий режим власності (п.7). Ця гарантія відіграє виключно важливу роль, оскільки відносини власності доволі часто регулюються значною кількістю підзаконних нормативних актів, які не є досконалыми, досить суперечливими і не вносять ясності у те чи інше питання.

3) Свобода використання власником власності

Гарантії цієї групи містяться в декількох статтях: ч.2 ст.13 визнано право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; ч.3 ст.13 зауважує, що власність зобов'язує і вона не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, тому можливі обмеження використання права власності, але за певних умов – у зв'язку з громадською необхідністю або коли це майно завдає шкоди особам, суспільству, погіршує екологічну та економічну ситуацію тощо. Це означає, що на законодавчому рівні можна передбачити певні умови використання власником свого майна, наприклад, для здійснення підприємницької діяльності: мова може йти або про заборону, або про її обмеження. Так, заборона можлива у певних сферах виробництва та торгівлі (наприклад, у сфері виготовлення зброї, наркотичних засобів тощо), а обмеження здійснюється шляхом ліцензування, тобто лише після одержання суб'єктами підприємництва

спеціальних ліцензій. Докладніше ці питання врегульовані спеціальними актами законодавства.

Ч.1 ст.41 надано право кожному володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ч.3 ст.41 передбачає можливість громадян відповідно до закону користуватися об'єктами права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб; ч.7 ст.41 містить вимогу, що при використанні власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі, тобто встановлено, що власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном.

Значущість гарантій вказаної групи значно зростає з огляду на проведення реформ ринкового спрямування, що було взагалі неможливе в умовах радянського періоду, оскільки можливості здійснення громадянами права особистої власності суворо обмежувались (передусім, враховувалось соціально-економічне призначення особистої власності, яка мала використовуватися лише для задоволення особистих потреб громадян, а отримання так званих «нетрудових доходів» через її використання було поза законом).

Гарантія свободи використання власником власності надає людині можливість використовувати приватну власність для створення приватних підприємств, фермерських господарств, господарських товариств і т.і., а також здійснення підприємницької, господарської діяльності, яка не заборонена законом (ч.1 ст.42), створювати на свій ризик та відповідальність будь-які юридичні особи, вільно укладати угоди з іншими підприємцями, набувати та розпоряджатися своїм майном, брати участь у зовнішньо-економічній діяльності, відкривати рахунки в банках тощо. Хоча своє право на річ власник реалізує за власною волею і власним інтересом, його влада щодо належної йому речі не є безмежною, а його поведінка повинна відповідати певним правилам:

- здійснювати право власності він має право лише за допомогою дій, які відповідають вимогам закону;

- хоча власник майна може вчиняти стосовно свого майна будь-які правочини, але вони не можуть завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі;

- дії власника повинні відповідати моральним засадам суспільства;

- власник своїми діями не повинен порушувати інтереси інших суб'єктів приватного права.

Власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, може здійснювати усі дії, що не заборонені законом, які не суперечать соціальній природі власності і жоден орган не повинен перешкоджати здійсненню належних йому прав. У разі прийняття такими органами актів, які не відповідають вимогам закону, внаслідок чого порушуються права власників, у останніх є право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч.2 ст.55 Конституції України).

Тлумачення положення ч.2 ст.55 знайшло відображення в декількох рішеннях Конституційного Суду України.

Так, у в рішенні Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 року, яким визначено: якщо виникають підстав вважати, що рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді, зазначені вище особи мають гарантоване державою право оскаржити їх в суді загальної юрисдикції (ч.1) [163].

Рішенням КСУ від 14 грудня 2011 року зазначено, що зміст і спрямованість діяльності держави визначають права і свободи людини та їх гарантії, для здійснення якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи наділені публічною владою, тобто мають реальну можливість на підставі повноважень, встановлених Конституцією і законами України, приймати рішення чи вчиняти певні дії. У разі прийняття суб'єктом владних повноважень рішення, вчинення дії чи бездіяльності щодо відповідної особи, остання має право на захист (абз. 1 п. 4.1 рішення) [161].

Держава не може втрутитись у здійснення власником права власності. Це положення не можна розуміти як певну байдужість з боку держави до формування та розвитку правовідносин власності, її самоусунення від впливу на учасників цих правовідносин. Державний вплив здійснюється опосередковано, за рахунок використання правових засобів заохочення власників до певних дій, забезпечення захисту цивільних прав власників та інших осіб, а не шляхом прямого адміністрування [170].

Так, діяльність власника може бути обмежена, припинена або його зобов'язують допустити до користування його майном інших осіб, лише за умови законодавчого визначення таких випадків та відповідного порядку. Такий порядок не тільки гарантує права власника (обмеження, припинення тощо діяльності власника можливе лише на підставах, передбачених законом), він свідчить і про те, що права власника не безмежні і повинні реалізовуватися з урахуванням інтересів усієї громади.

Свого часу Конституційний Суд України зауважив: законодавство, яким визначено порядок реалізації прав і свобод людини і громадянина, в тому числі набуття права власності, не повинно звужувати, заперечувати чи в будь-який інший спосіб обмежувати ці права і свободи. Суд, зокрема, звернув увагу на те, що порядок безоплатної передачі у приватну власність земельних ділянок

державної та комунальної власності не повинен встановлювати обмеження щодо виникнення права у громадян (абзац п'ятий підпункту 5.5 пункту 5 мотивувальної частини) [170].

Окреме рішення Конституційного Суду в контексті досліджуваної проблеми стосувалось особливостей здійснення права власності на національні, культурні та історичні цінності. В ньому КСУ зазначив: хоча такі питання, як правило, регулюються спеціальним законодавством, воно не може суперечити принципам засадам регулювання права власності в Україні, встановленим Конституцією. Зокрема, «правовий статус колекції як об'єкта національного культурного надбання не позбавляє права власника володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, а лише обумовлює певні особливості здійснення власником своїх прав щодо такого об'єкта, які встановлені іншими спеціальними законами» (абзац четвертій пункту 6 мотивувальної частини) [171].

4) Гарантії неможливості протиправного позбавлення права власності та її непорушність

Зазначений принцип передбачений ч. 4 ст. 41, де йдеться про заборону протиправного позбавлення права власності та непорушність права приватної власності. Втім, варто наголосити, що право приватної власності має певні межі здійснення, оскільки в наступних частинах вищевказаної статті передбачена можливість примусового відчуження об'єктів права приватної власності, за певних умов, про які вже йшлося вище (з мотивів суспільної необхідності; на підставі і в порядку, встановлених законом; за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості; лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану - ч. 5 ст.41; виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом - ч.6 ст.41).

Особливо слід звернути увагу на зміст конституційної гарантії, де йдеться про «попереднє і повне» відшкодування власникові вартості його майна, тобто

якщо компенсація не відповідає цим вимогам Конституції, то право приватної власності треба вважати порушеним. Варто відзначити важливу роль держави в забезпеченні гарантій права власності, особливо у разі примусового відчуження об'єктів права приватної власності, дотримання справедливого балансу інтересів як держави, суспільства, так і особи, принципу пропорційності суми виплат, яка б відповідала базовій вартості майна власника. До переліку випадків примусового вилучення майна у власника відноситься:

- вилучення майна, яке за законом не може належати громадянам;
- відчуження нерухомості у зв'язку із вилученням земельної ділянки для суспільних потреб;
- викуп пам'яток історії та культури, які безпосередньо утримуються власником;
- позбавлення права власності у разі настання обставин надзвичайного характеру (стихійне лихо, аварія, епідемія тощо);
- при зверненні стягнення на майно за зобов'язаннями його власника у випадках, передбачених законодавством.

Примусове відчуження об'єктів приватної власності з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається:

- лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану;
- зумовлено ліквідацією наслідків аварій, стихійного лиха, епідемій, епізоотій.

Конфіскація майна розглядається як примусове безоплатне вилучення у власність держави всього чи частини майна, яке знаходиться у приватній власності особи, в тому числі його частка у спільній власності, за винятком майна, зазначеного у спеціальному Переліку; конкретні підстави для застосування конфіскації містяться у Кримінальному кодексі, Кодексі України про адміністративні правопорушення та Митному кодексі України.

5) Судовий захист.

Гарантії судового захисту права власності проголошені ч.1 ст.55. Існує чимала кількість рішень Конституційний Суд України, в яких розглядаються різні аспекти реалізації цієї конституційної гарантії.

Зокрема, у рішенні від 7 травня 2002 року Суд робить наголос, що судовий захист кожного є видом державного захисту і обов'язком держави. Відсутність можливості звертатись до суду розцінюється як обмеження права, тому право на судовий захист гарантується навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Само право передбачає конкретні «гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України», причому, Суд зауважує: «Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист» (абзаци восьмий, тринадцятий-п'ятнадцятий пункту 3, абзац третій пункту 4 мотивувальної частини) [172].

Рішенням від 2 листопада 2004 року Конституційний Суд України підкреслює, що це право належить до невідчужуваних та непорушних, тому кожна людина «під час розгляду будь-якої справи, в тому числі кримінальної, щодо діяння, у вчиненні якого обвинувачується, має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості» (абзац перший пункту 5 мотивувальної частини), а також передбачає «можливість звернення всіх учасників судового провадження, у тому числі підсудного, до судів апеляційної та касаційної інстанцій» (речення четверте абзацу другого пункту 5 мотивувальної) [173].

У рішенні від 23 листопада 2018 року Конституційний Суд України підкреслює: «...право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя» (абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини [162]. У наступних рішеннях КСУ ця позиція знаходить свій подальший

розвиток, зокрема, підтверджується теза обов'язку держави «повною мірою забезпечити реалізацію гарантованого статтею 55 Конституції України права кожного на судовий захист» (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) [157].

Перевагою судового захисту прав власників є не тільки визнання його найбільш кваліфікованим способом захисту прав і свобод суб'єктів. До його позитивних рис відноситься також наступне:

- значно менша можливість необ'єктивного розгляду справи;
- залежність суду тільки від закону;
- широка гласність розгляду вирішуваних питань;
- безпосереднє дослідження в судовому засіданні всіх обставин справи;
- демократичні принципи судового провадження, які сприяють повній реалізації встановлених законом гарантій.

Як правило, за захистом права власності до суду звертаються:

- у разі заподіяння збитків власнику внаслідок порушення його прав, коли він має право вимагати повного відшкодування збитків, зокрема, у тому числі й у разі вилучення земельної ділянки, на якій розташовано належне їм майно;

- про повернення (віндикацію) свого майна з чужого незаконного володіння;

- у разі захисту прав від порушень, не пов'язаних з позбавленням права володіння (дії, що перешкоджають власникові здійснити правомочності користування чи розпорядження щодо належного йому майна);

- на підставі зобов'язань, що виникають із заподіяння шкоди, із безпідставного збагачення, у зв'язку з вилученням, втратою майна за надзвичайних обставин, передбачених законом, та за іншими підставами.

Судова практика свідчить про те, що в Україні справи за позовами про захист права власності відносяться до найбільш поширених категорій справ, і хоча гарантії його здійснення та захисту закріплено у вітчизняному

законодавстві, суди не завжди дотримуються єдиного підходу до застосування законодавства у цій категорії справ.

Ці проблеми стали підставою для проведення у 2014 році засідання Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, метою якого було вироблення рішень усунення означених проблем забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства про виникнення, припинення, захист права власності та інших речових прав. Було наголошено на необхідності врахування принципів та гарантій права власності (визначення правового режиму власності виключно законами України; рівності суб'єктів права власності перед законом; неможливості позбавлення права власності чи обмеження у його здійсненні, крім випадків, встановлених Конституцією та законом; володіння, користування, розпорядження своїм майном на власний розсуд та права вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону; обов'язків власника при здійсненні своїх прав та виконанні не завдавати шкоди правам, свободам інших осіб, інтересам суспільства та дотримуватися моральних засад суспільства) [161].

Пленум вкотре звернув увагу, що «річ (майно) може знаходитись у власності Українського народу, фізичних та юридичних осіб, держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, іноземних держав й інших суб'єктів публічного права», а «організації, які не є юридичними особами, не можуть мати майна на праві власності». Визнаючи свободу дій власника стосовно свого майна, Пленум зауважив, що він «при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник не може завдавати шкоди правам, свободам інших осіб, інтересам суспільства і зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства...» . Наголошувалось, що інші нормативно-правові акти, окрім законів, які обмежують права власника і не мають ознак закону, не підлягають застосуванню. Звернено увагу на те, що суд, вирішуючи спори співвласників

щодо розпорядження чи користування майном, «присудження грошової або іншої матеріальної компенсації за частку у спільній власності за наявності умов, передбачених пунктами 1 - 4 частини першої та частини другої статті 365 ЦК», не може «розглядати як неправомірне позбавлення права власності, якщо її неможливо виділити або поділити майно в натурі чи спільно користуватися ним» (ч.1) [161].

Фахівці відзначили певний позитивний вплив цієї постанови, підкреслюючи, що судді почали застосовувати Постанову пленуму доволі часто, а суди апеляційної інстанції виправляли помилки судів перших інстанцій з використанням саме цієї Постанови.

Проте, не можна не вказати на певні проблеми, які залишаються не вирішеними з огляду гарантій судового захисту права власності: непоодинокі випадки порушення судами розумних строків розгляду справ (серед причин виділяють неналежну підготовку справ, неякісне проведення попереднього судового засідання, недоліки при вирішенні питання про призначення судової експертизи); невиконання рішень національних судів попри певні спроби держави вдосконалити процедуру їх виконання власності.

Так, проблеми виконання судового рішення у різні часи неодноразово були предметом розгляду Конституційним Судом України і їй присвячено чимало його рішень, зокрема: Рішення від 13 грудня 2012 року, в якому наголошується, що невід'ємною складовою права кожного на судовий захист є виконання судового рішення, що включає «визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави» (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини) [164]; Рішення від 26 червня 2013 року, яким наголошено: «право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист» (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2

мотивувальної частини) [165]; Рішення від 15 травня 2019 року, в якому зазначено: «виконання судового рішення як невід'ємної складової права кожного на судовий захист закладено на конституційному рівні» і держава забезпечує його виконання у визначеному законом порядку. «Держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави». Більш того, вона повинна створити такі належні національні організаційно-правові механізми, які б були здатні «гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання» (абзаци сьомий, восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) [157].

Посилаючись на свої юридичні позиції, Суд вважає, що «держава, повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судове рішення, у разі, якщо це рішення не виконується, у тому числі державним органом», а «невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність» (абзаци тринадцятий, чотирнадцятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) [157].

Говорячи про гарантії права власності, не можна оминати проблему захисту права власності на тимчасово окупованих територіях. По суті справи, мова йде про цілий комплекс проблем, які умовно можна виокремити в три групи: 1) неможливість отримати компенсації за майно, яке пошкоджене внаслідок збройного конфлікту; 2) неможливість громадян, які залишили майно на окупованій території не за власним бажанням, отримати компенсацію за

незаконно відібране у них майно; 3) неправомірне заволодіння невідомими особами майна власника, яке залишилось на окупованій території. Складність полягає в тому, що юрисдикція українських судів не поширюється на тимчасово окуповану територію, тому відсутні підстави захистити свої законні права та інтереси, отримати відшкодування шкоди за заподіяні бойовими діями збитки, оскільки відсутній механізм врахування доказів самого заподіяння, причинно-наслідкового зв'язку і грошової оцінки збитку, що фактично виключає можливість добитися успіху в залі судового засідання, тому можна говорити не про захист порушеного права, а про те, що це право порушується.

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

1. Життєво важливі інтереси суспільства і держави полягають у забезпеченні гарантій здійснення і захисту прав інтересів власника, свободи економічної діяльності та підприємництва, що є неодмінною умовою ефективного функціонування і розвитку демократичної держави.

Особливість конституційного регулювання права власності полягає в тому, що окремі принципи права власності одночасно виступають і в якості гарантій його здійснення: рівний захист і розвиток всіх форм власності; свобода використання власником власності; неможливість протиправного позбавлення права власності та її непорушність.

2. Представляється можливим виділити два рівня гарантій власності: конституційний і правозастосовний. На конституційному рівні закріплюються основні положення, що дозволяють захистити власність. На рівні правозастосовної практики відбувається безпосередня реалізація гарантій власності, закріплених на конституційному рівні.

3. Конституційне закріплення принципу недоторканності приватної власності може розглядатися в якості юридичного оформлення сфери автономії особистості, а конституційні гарантії приватної власності служать для того, щоб цей принцип міг бути здійснений на практиці.

4. Механізм конституційно-правового захисту власності являє собою сукупність норм і інститутів конституційного права, що дозволяють забезпечити реалізацію конституційних гарантій власності і, відповідно, дотримання державою принципу її недоторканності.

На рівні конституції закріплено, що власність може вилучатися тільки: а) відповідно до певної процедури; б); в разі суспільної необхідності; в) за умови справедливого відшкодування.

5. Ступінь захищеності власності залежить не стільки від того, як сформульовані конституційні гарантії, скільки від того, в якій мірі ці гарантії можуть бути реалізовані в правозастосовній практиці. В Україні поки відсутні доктрини, подібні доктрини «балансу» у Франції чи належної правової процедури в США, які увійшли б як невід'ємний елемент у діяльність судів і інших органів. Адміністративні процедури ще далекі від того, щоб забезпечити неупередженість та рівність сторін.

6. Закріплення права власності в Конституції України можна вважати необхідним, але не останнім етапом в процесі оформлення конституційних гарантій її захисту. Представляється, що цей процес нерозривно пов'язаний з розвитком конституційного права як безпосередньо галузі права, тому при розгляді спорів, що зачіпають право власності, суди повинні стежити не тільки за тим, щоб дотримувалися закони і підзаконні акти, а й за тим, щоб вони не суперечили Конституції. Без цього навряд чи можна забезпечити однакове застосування законів, захист власності та інших прав людини.

Практика Європейського суду з прав людини та Суду ЄС у справах про право власності показує, що в праві ЄС та Ради Європи відображаються тенденції, властиві національному конституційному праву держав-членів цих організацій. Власність в діяльності судових органів ЄС і Ради Європи розглядається як фундаментальне право людини при одночасному його обмеженні відповідно до загальних інтересів. Право на компенсацію в разі

неправомірного втручання у власність визнається в якості гарантії прав власника, що свідчить про те, що на європейському рівні склалася певна система норм і інститутів, в рамках якої здійснюється охорона і регулювання власності, аналогічно тому, як це відбувається на національному рівні.

Висновки до розділу 1

1. Акцентовано увагу на тому, що в національних правових системах підходи до визначення поняття майна, права власності були і залишаються різними. Зазначено, що Європейський суд з прав людини застосовуючи автономне значення поняття «майно», яке не залежить від формальної класифікації об'єктів права власності у національному законодавстві країн-учасниць Ради Європи, застосовує такі підходи щодо поняття «майно», поняття та змісту права власності, які б були сумісні з національними правовими системами.

В результаті аналізу практики Європейського суду з прав людини встановлено, що «майно» становить:

- 1) власність на існуючі матеріальні речі;
- 2) активи, включаючи вимоги, щодо яких суб'єкт може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані;
- 3) інші права та інтереси, що становлять активи, і можуть розглядатися як «майнові права».

Обґрунтовано висновок, що «право користування землею» становить «майно» відповідно до ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод за сукупності таким умов:

- 1) є єдиним можливим титулом на землю за національним законодавством;
- 2) бенефіціари цього права використовують земельні ділянки суворо в цілях, у яких вони надавалися;
- 3) земельні ділянки надано безстроково або на певний період, могли передаватися у спадок.

Житло, яке незаконно збудоване на суспільній землі, в якому фізичні особи проживають без перешкод та без дозволу з боку держави, та за яке вони сплачують місцеві податки і збори, є майновим інтересом.

Зроблено висновок, що майно, яке відноситься до сфери дії ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод становить, в тому числі:

1) загальна господарська діяльність, яку здійснюють фізичні особи;

2) економічні ресурси, на які фізичні особи не мають зареєстрованого права власності, але які належали споконвіку їх предкам та батьками, та які використовувалися їх предками і батьками і використовуються ними для здійснення господарської діяльності, а також дохід, який фізичні особи отримують від використання цих ресурсів.

2. Виділено такі ознаки «правомірного очікування»:

1) майновий інтерес має характер вимоги;

2) є достатньо підстав для майнового інтересу у національному законодавстві;

3) існує судова практика національних судів, яка підтверджує існування майнового інтересу, що має характер вимоги;

4) особа, яка має «правомірне очікування».

«Правомірне очікування» отримання майна класифіковано на короткострокове та довгострокове.

Акцентовано увагу на тому, що законодавчо встановлена вихідна допомога для державних службовців є довгостроковим очікуванням з боку державного службовця, а для держави як роботодавця – це зобов'язання, яке має бути підтвержене багаторічними незмінними гарантіями.

В результаті аналізу практики Європейського суду з прав людини з'ясовано, що вихідна допомога може розглядатися:

1) як фінансовий актив, набутий в обмін на надані послуги, захищений статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

2) соціально важливий захід, призначений для звільнених працівників, та працівників, які хочуть залишитись на ринку праці.

3. Виявлені основні ознаки об'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю дозволили сформулювати таке його авторське визначення: це офіційно виражені та визнані у суспільстві правила поведінки учасників конституційно-правових відносин у сфері власності, що охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна. Цьому праву кореспондують позитивні та негативні зобов'язання держави.

Основні ознаки суб'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю дозволили сформулювати таке його авторське визначення: це юридично забезпечена можливість будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права.

3. Виявлені ознаки конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є:

1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

2) здатність бути носієм права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

3) можливість звертатися до: а) органів державної влади, які наділені юрисдикційними повноваженнями, за захистом свого права, та до органів державної влади, не наділених юрисдикційними повноваженнями – за охороною свого права; б) міжнародних судових установ; в) органів міжнародних організацій;

4) гарантії від свавільного втручання держави в право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

5) можливість ефективного захисту свого права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в разі поведінки держави, яка характеризується як бездіяльність.

4. Міжнародні стандарти поширюються на правове регулювання відносин власності та визначають базові принципи, яким воно повинно відповідати. До числа цих принципів відносяться принцип верховенства права, принцип балансу публічних і приватних інтересів, принцип судового контролю.

5. Класифіковано конституційні принципи права власності на загальні та спеціальні. Загальні принципи регулюють економічні основи конституційного ладу: принцип соціальної держави; різноманіття прав і обов'язків (економічних, соціальних, природоохоронних та інших); єдність економічного простору; рівне визнання і захист усіх форм власності; принцип недискримінації; багатоманітності форм власності. Спеціальні принципи регулюють відносини, пов'язані з формами і об'єктами власності, економічними правами і обов'язками. Серед спеціальних конституційних принципів власності виділено:

1) ті, що закріплюють правовий статус суб'єктів власності (приватну, публічну та інші форми власності);

2) які стосуються правового режиму об'єктів власності;

3) відносяться до особливостей регулювання економічних прав і обов'язків суб'єктів права приватної власності і суб'єктів публічної власності.

До спеціальних конституційних принципів віднесено такі принципи: приватної та публічної власності; особливого правового режиму об'єктів народного надбання, інтелектуальної власності та інших соціально значущих об'єктів; неприпустимість позбавлення права власності; непорушність права власності, які визначають можливості і межі реалізації права власності.

Коло спеціальних конституційних принципів права приватної власності складають: принцип недоторканності приватної власності; принцип пропорційності; принцип стабільності; принцип допустимості обмежень права приватної власності; принцип рівності всіх власників з питань обмежень; принцип справедливої компенсації державою власнику майнових втрат; принцип судового захисту права приватної власності

Коло спеціальних конституційних принципів публічної власності складають: єдність публічної природи власності; цільове призначення; субсидіарна відповідальність; створення рівних економічних умов формування та розвитку публічної власності; пріоритет регулювання публічної власності поза цивільним оборотом; публічність

Коло конституційних принципів, що закріплюють правовий режим об'єктів власності, складають: реальність і економічна цінність об'єктів власності; особливий правовий режим землі і природних ресурсів як надбання багатонаціонального народу України; публічність прав на нерухоме майно; особливий правовий режим інтелектуальної власності

6.3 метою удосконалення конституційно-правового регулювання принципів права власності запропоновано:

- ст.13 Конституції України доповнити новою частиною в такій редакції: «Держава гарантує існування, рівні умови розвитку й захисту приватної, державної і комунальної форм власності», що не тільки засвідчить існування різних форм власності в країні, а й підсилить принцип рівності як державних гарантій»;

- виключити зі змісту ч. 5 ст. 41 Конституції України термін «суспільна необхідність» і словосполучення «суспільна необхідність»;

- ч. 6 ст. 41 Конституції України перенести до розділу I «Загальні засади» Конституції України в якості одного з основних принципів права власності, доповнивши нею ч.3 ст.13;

- доповнити ст. 41 Конституції України додатковою частиною, де визначити право на спадкування приватної власності.

7. Виділено елементи змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю:

1) кожного уповноваженого суб'єкта індивідуально з власної волі або через своїх законних представників володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном;

2) знати про правові обмеження права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

3) захист від необґрунтованого втручання держави у мирне володіння майном;

4) вимагати позитивних заходів захисту якщо існує прямий зв'язок між заходами, які кожен може законно очікувати від влади і його ефективного володіння своїм майном;

5) вимагати застосування будь-якого виду державно-правового примусу: відновлення вже порушеного права, юридична відповідальність, попередження, прискання;

6) можливість ефективно оскаржувати свавільне втручання держави у право мирного володіння майном;

7) вимагати існування в державі справедливої процедури, яка б надавала справедливу можливість захищати свої інтереси;

8) вимагати існування балансу між приватними інтересами та суспільними інтересами;

9) вимагати застосування інших, менш суворих заходів, які б були вжиті органами державної влади для дотримання державних інтересів;

10) вимагати від держави досягнення тієї ж мети шляхом меншого втручання в право мирного володіння майном;

11) можливість компенсації за втручання у право мирного володіння майном;

12) можливість певної форми компенсації для обмежень з боку держави, які тривали протягом певного періоду часу;

13) вимагати виправлення помилки, вчиненої державним органом, яка призвела до втручання у право людини на мирне користування своїм майном;

14) вимога в межах реалізації принципу належного врядування діяти орган державної влади оперативно для виправлення допущеної ним помилки;

15) вимагати ефективної системи виконання судових рішень.

Обґрунтовано, що зміст конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю не вичерпується тричленною (право-поведінка, право-вимога, право-претензія) структурою, а вичерпується чотиричленною структурою (право-поведінка, право-вимога, право-претензія, право-користування).

8. Встановлено, що особливість конституційного регулювання права власності полягає в тому, що окремі принципи права власності одночасно виступають і в якості гарантій його здійснення: рівний захист і розвиток всіх форм власності; свобода використання власником власності; неможливість протиправного позбавлення права власності та її непорушність.

Виділено два рівня гарантій власності: конституційний і правозастосовний. На конституційному рівні закріплюються основні положення, що дозволяють захистити власність. На рівні правозастосовної практики відбувається безпосередня реалізація гарантій власності, закріплених на конституційному рівні.

Обґрунтовано висновок, що конституційне закріплення принципу недоторканності приватної власності має розглядатися в якості юридичного оформлення сфери автономії особистості, а конституційні гарантії приватної власності служать для того, щоб цей принцип міг бути втілений на практиці.

Механізм конституційно-правового захисту власності являє собою сукупність норм і інститутів конституційного права, що дозволяють забезпечити реалізацію конституційних гарантій власності і дотримання державою принципу її недоторканності.

Зроблено висновок, що ступінь захищеності власності залежить не стільки від того, як сформульовані конституційні гарантії, скільки від того, в якій мірі ці гарантії можуть бути реалізовані в правозастосовній практиці. В Україні відсутні доктрини, подібні доктрині «балансу» у Франції чи належної правової процедури в США, які увійшли б як «невід'ємний елемент» у діяльність судів і інших органів. Адміністративні процедури не забезпечують повну неупередженість та рівність сторін.

2. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ВОЛОДІТИ, КОРИСТУВАТИСЯ І РОЗПОРЯДЖАТИСЯ СВОЄЮ ВЛАСНІСТЮ

2.1. Нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю

Дослідження нормативно-правового регулювання конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю варто почати з визначення конституційних засад закріплення інституту власності.

Інститут власності є загальним правовим інститутом, навколо якого формується вся система приватного і публічного права, і характеризується взаємним проникненням норм різних галузей публічного та приватного права, тому не можна вести мову про інститут власності тільки в конституційному праві або тільки в цивільному праві, оскільки і в одному, і в іншому є норми, які характеризуються як приватно-правовим, так і публічно-правовим регулюванням, так звані «прикордонні норми». Це означає, що інститут власності не може бути закріплений в так званому «чистому» вигляді в окремій галузі права, тому головною особливістю правового закріплення інституту власності в національному праві є взаємопроникнення приватно-правових та публічно-правових норм, які регулюють даний інститут в рамках окремо взятої галузі права.

Інститут власності як загальний правовий інститут знаходить своє вираження в конституційному праві, а його юридична природа проявляється в закріпленні в Конституції України правових норм про власність, які виступають

нормами права і беруть участь в регулюванні конституційних правовідносин власності.

Інститут власності в конституційному праві означає публічно-правове регулювання відносин власності між суб'єктами конституційного права - суспільством, державою, особою, визначає форми власності, а також конституційний обсяг і обмеження права власності. У даному випадку держава виступає учасником не цивільно-правових, а публічно-правових відносин, яка засновує/визнає право власності та її форми, визначає межі обмеження права власності в інтересах особистості, суспільства, держави.

Інститут власності в конституційному праві має свої риси: конституційні норми про власність носять не конкретно-регулятивний, а загально-регулятивний характер; Конституція України як Основний Закон країни, не ставить собі за мету конкретне правове регулювання відносин власності (це завдання інших галузей права), а встановлює загальні правила поведінки відносно досліджуваного інституту: конституційні норми визначають правові цілі, принципи, поняття/категорії, що мають юридичне значення, не формують безпосередніх юридичних прав і обов'язків, але мають вищу юридичну цінність, оскільки змушують суб'єктів права діяти з урахуванням конституційних вимог.

Конституційне право, враховуючи загальний характер правового регулювання інституту власності, не встановлює ступеня привласнення засобів виробництва та інших матеріальних благ, а регулює постійні правовідносини власності, в той час як інші галузі права - тимчасові правовідносини власності.

Визначення в Конституції України форм власності має своє юридичне значення, оскільки залежно від того, до якої форми власності відноситься право власності, визначається правовий режим майна, що становить об'єкт цього права, а також можливості, які має його власник відносно вказаного майна.

Відносини, пов'язані із набуттям, зміною, припиненням права власності та його захистом, регулюються також Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України.

Згідно з частиною першою статті 316 Цивільного кодексу України (ЦК України) «право власності - це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб» [203].

Статтею 317 цього Кодексу визначено зміст права власності, який полягає у тому, що власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. ЦК України визначає способи захисту права власності:

- визнання права власності (стаття 392);
- витребування майна із чужого незаконного володіння, навіть від добросовісного набувача (статті 387, 388);
- усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження майном (стаття 391);
- заборона вчиняти дії, які порушують право власності, або вчинення певних дій для запобігання такому порушенню (стаття 386);
- визнання незаконним правового акта, що порушує права власника (стаття 393);
- зобов'язання повернути потерпілому безпідставно набуте майно (статті 1212, 1213) та інші.

Крім ЦК, відповідні норми містяться і в деяких інших кодифікованих нормативно-правових актах. Так, Сімейний кодекс України (СК) встановлює правовий режим майна подружжя (ст.ст. 57-74) та порядок укладення шлюбного договору (ст.ст. 92-103) [184]; Житловий кодекс Української РСР (ЖК) містить норми, які регулюють відносини користування житловим приміщенням та

передачі його у власність [29]; Земельний кодекс України (ЗК) встановлює норми про власність на земельні ділянки тощо [33].

Правовий режим майна суб'єктів господарювання встановлено Господарським кодексом України (ГК України), в якому, визначено, що основу цього режиму «становлять право власності та інші речові права - право господарського відання, право оперативного управління (ст. 133). Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених ЦК України. Майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому праві відповідно до умов договору з власником майна» [17].

За змістом статті 134 ГК України правовий режим власності та правові форми реалізації права власності у сфері господарювання визначаються цим Кодексом і законом.

До джерел права у сфері регулювання відносин власності належать також окремі закони України: «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 р.; «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» від 3 березня 1998 року; «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року (окремі положення закону визнано неконституційними згідно Рішення Конституційного Суду № 8-р/2020 від 14.07.2020 р.); «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.; «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 р.; «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. (окремі положення Закону визнані неконституційними Рішенням Конституційного Суду № 8-р(І)/2020 від 22.07.2020 р.); «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 р.; «Про оренду державного та комунального майна» від 3 жовтня 2019 р.; «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності» від 3 жовтня 2019 року та інші.

Відносини у сфері власності регулюються також актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України, постановами Кабінету Міністрів України, які не повинні суперечити положенням ЦК або іншого закону (ч. 3, ч. 4 ст. 4 ЦК), а також нормативно-правовими актами інших органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим, але лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України, ЦК та іншими законами. Разом з тим, якщо ці нормативно-правові акти врегульовують права, свободи та обов'язки громадян або мають міжвідомчий характер, вони підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України.

Значне місце в нормативно-правовому регулюванні конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю посідають рішення Конституційного Суду України (далі - КСУ).

Системний аналіз правового статусу та повноважень Конституційного Суду України дозволяє стверджувати, що Конституція України визначає його в якості одного з найбільш дієвих державно-владних інституцій, діяльність якого спрямована на забезпечення юридичного верховенства Конституції у правовій системі держави, гарантування стабільності конституційного ладу, прав та свобод людини і громадянина..

Роль Конституційного Суду України в охороні та захисту права власності важко переоцінити, тому науковці зауважують, що державі слід «дбати про його ефективність, щоб забезпечити конституційність як гарантію конституційного правопорядку і дотримання прав і свобод людини» [181, с. 76-77; 182].

Приєднуємось до думки Ю. Шемшученко та В. Погорілка, які свого часу висловили думку стосовно прецедентного характеру актів Конституційного Суду України, зазначивши, що серед функцій Конституційного Суду слід

виділяти, зокрема, «законодавчу (нормотворчу), яка полягає у негативній нормотворчості та тлумаченні» [207, с. 54-55], яка згодом знайшла підтримку серед конституціоналістів.

Враховуючи специфічну правову природу і значущість рішень Конституційного Суду України, їх пряму дію, практику посилення на правові позиції КСУ як безпосередньо самим судом, так і судами інших юрисдикцій та органами державної влади (що підтверджує прецедентний характер рішень КСУ), є всі підстави розглядати їх як джерела права, зокрема, з питань власності.

Вважаємо за доцільне зосередити увагу на окремих рішеннях КСУ з питань власності, які охоплюють різні аспекти реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Так, у рішенні від 1 липня 1998 року Конституційний Суд України зауважив, що «на конституційному рівні принципово відокремлено комунальну власність від державної власності, яка не входить до складу державної, є самостійним об'єктом права власності, управління якою здійснює безпосередньо територіальна громада або створені нею органи» (абзаци четвертий та п'ятий пункту 1 мотивувальної частини), тим самим підкресливши визнання на конституційному рівні існування різних і рівноправних форм власності, визнаних державою.

У цьому рішенні також КСУ звертає увагу на конституційну гарантію щодо регулювання права власності лише законом: «перелік об'єктів права власності, які не підлягають приватизації, не є постійним і незмінюваним, Верховна Рада України може вносити до цього переліку відповідні зміни» (абзац четвертий пункту 2 мотивувальної частини).

У рішенні Судом також робиться наголос на особливом статусі суб'єктів права власності: «Верховна Рада України не може бути єдиним суб'єктом права

державної власності, а виступає лише одним з органів державної влади в Україні, що здійснює права власника щодо об'єктів, визначених у частині першій статті 13 Конституції України», хоча, в той же час, КСУ зазначає, за Конституцією України «Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, який підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону (пункт 5 статті 116)» (абзаци п'ятий та шостий пункту 3 мотивувальної частини) [167].

Рішенням від 10 червня 2003 року Конституційний Суд України послідовно доводить свою позицію щодо встановлення в Конституції України принципів, якими визначається та закріплюється правовий статус суб'єктів права власності: «правовий статус суб'єктів права різних форм власності ґрунтується на єдиних конституційних принципах, .. правовий статус кожного з них має особливості, що і характеризують того чи іншого суб'єкта права власності як такого. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності як у тому, що є загальним для них, так і в його особливостях відповідно до законів, дія яких на них поширюється» (абзац третій підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини) [160].

Рішенням від 11 травня 2005 року доводиться, що право власності – багатоаспектне явище, яке знаходить свій прояв у різних формах: «суб'єкт права власності на акції має право ними володіти, користуватися і розпоряджатися, тобто може без обмежень їх продавати, обмінювати, дарувати, заставляти, заповідати тощо», проте «юридично забезпечена можливість здійснювати правомочності щодо володіння, користування і розпорядження власника належним йому майном не може виходити за рамки, встановлені правовими нормами, що регулюють відносини у сфері власності» (абзац другий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини) [166].

Рішенням від 16 жовтня 2008 року підкреслюється значний обсяг об'єктів права власності, які мають особливості в регулюванні їх правового статусу: «правовий статус колекції як об'єкта національного культурного надбання не позбавляє права власника володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, а лише обумовлює певні особливості здійснення власником своїх прав щодо такого об'єкта, які встановлені іншими спеціальними законами» (абзац четвертій пункту 6 мотивувальної частини) [171].

У рішенні Конституційного Суду України від 11 листопада 2008 року зроблено наголос на особливому правовому регулюванні такого об'єкта права власності як земля: «права володіння, користування та розпорядження майном (землею) визначаються законом» (абзац третій підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини) [177].

У справі за конституційним зверненням громадянина Гуляка Володимира Олександровича КСУ підкреслює, що підстави набуття права власності численні, втім, «приватизація, купівля-продаж, спадкування, інші цивільно-правові угоди є однаковими юридично значимими підставами набуття права власності на квартиру» (абзац восьмий пункту 2 мотивувальної частини).

Вищевказане свідчить, що залежно від підстав набуття права власності, залежать і особливості його регулювання та форми реалізації: регулювання «відносин спільної сумісної власності в Україні визначає особливості здійснення прав власників, виходячи з її правового режиму, які полягають у різних формах реалізації відповідного права: при спільній сумісній власності – шляхом взаємного волевиявлення усіх співвласників, при спільній частковій власності – лише за волею власника відповідної частки, виділеної в натурі з майна, що є у спільній сумісній власності» (абзаци п'ятий, шостий пункту 3 мотивувальної частини) [166].

В окремих рішеннях КСУ розглядаються питання, пов'язані з власністю сім'ї.

Так, рішенням від 19 вересня 2012 року зазначено: «власність у сім'ї існує у двох правових режимах: спільна сумісна власність подружжя та особиста приватна власність кожного з подружжя. Підставами набуття права спільної сумісної власності подружжя є юридично визначений факт шлюбних відносин або проживання чоловіка і жінки однією сім'єю, а особистої приватної власності кожного з подружжя є, зокрема, поділ, виділ належної частки за законом та спадкування» (абзац дев'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

КСУ робить наголос, що «приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, – це окремий об'єкт права спільної сумісної власності подружжя, до якого входять усі види майна, у тому числі вклад до статутного капіталу та майно, виділене з їх спільної сумісної власності. Отже, статутний капітал та майно приватного підприємства, сформовані за рахунок спільної сумісної власності подружжя, є об'єктом їх спільної сумісної власності» (абзаци шостий, сьомий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини) [168].

Рішенням Конституційного Суду України у справі про право на обов'язкову частку у спадщині повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця) від 11 лютого 2014 року визначено, що за своєю юридичною природою свобода розпорядження власністю шляхом вчинення заповіту (свобода заповіту) є одним із основоположних принципів спадкового права, при цьому вона не є абсолютною. Цивільним Кодексом України визначено обмеження волі заповідача щодо права розпоряджатися власністю (обмеження принципу свободи заповіту) шляхом установлення права окремої категорії осіб на обов'язкову частку у спадщині, тобто принцип свободи розпорядження

власністю шляхом вчинення заповіту передбачає широкий обсяг правомочностей заповідача, згідно з якими він своїм волевиявленням може вплинути на зміст спадкових правовідносин, однак застосування цього принципу обмежується законодавчо встановленою для окремої категорії спадкоємців гарантією, за якою, незалежно від змісту заповіту, особи, визначені в частині першій статті 1241 Кодексу, спадкують половину частки, яка належала б їм у разі спадкування за законом, причому, перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлений положеннями Кодексу, є вичерпним і дає підстави віднести цих осіб до членів сім'ї чи найближчих родичів спадкодавця (речення перше абзацу третього, абзац четвертий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини) [169].

Ряд рішень КСУ прийнято щодо особливого об'єкту права власності – землі та користування нею. Зокрема, в рішенні від 25 червня 2019 року КСУ зауважив, що порядок і умови набуття, припинення і здійснення права власності та користування землею охоплюються поняттям правового режиму власності, який визначається виключно законами України, тому Кабінет Міністрів України, затвердивши Стратегію, зокрема в частині положень її розділу «Система організації процесу виконання Стратегії», врегулював на підзаконному рівні умови та порядок набуття права власності та користування землею, які мають визначатися виключно законами України, і таким чином вийшов за межі своїх повноважень, встановлених Конституцією України» (абзац тринадцятий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини) [156].

Інше рішення щодо зазначених питань, від 22 вересня 2005 року вказує, що «порядок безоплатної передачі у приватну власність земельних ділянок державної та комунальної власності не повинен встановлювати обмеження щодо виникнення права у громадян» (абзац п'ятий підпункту 5.5 пункту 5 мотивувальної частини) [170].

Рішення від 14 липня 2020 року містить положення, які стосуються принципів та гарантій права власності.

Так, КСУ вкотре наголошує: «кожен, хто не є власником, не має права створювати перешкод власнику у здійсненні належного йому права, а також вчиняти будь-які інші дії, спрямовані на порушення або обмеження правомочностей власника щодо володіння, користування та розпорядження майном; права володіння, користування та розпорядження власністю є рівними для всіх осіб (власників)» (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) [155].

Важливе місце в нормативно-правовому регулюванні конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю належить міжнародним документам.

Прагнення України інтегруватися до європейського співтовариства ставить перед державою завдання адаптації українського права до європейських правових стандартів, зокрема, з питань захисту права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, тому є доцільним вивчення досвіду та правової доктрини, які найбільш змістовно втілено в рішеннях Європейського суду з прав людини, визнання судових прецедентів ЄСПЛ повноправним джерелом національного права.

Практика ЄСПЛ має значний вплив на роз'яснення та визначення суті принципів, які містяться в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколах до неї, розширює та доповнює їх зміст, тим самим доповнюючи і розширюючи існуючі міжнародно-правові стандарти в сфері захисту прав та свобод людини.

Значення практики ЄСПЛ полягає саме у роз'ясненні особливостей інтерпретації положень Конвенції з урахуванням особливостей конкретної

ситуації та в історичному контексті у випадках, аналогічних тим, щодо яких постановляється рішення.

Варто зазначити, що в Україні поступово стає звичною практика вітчизняних судів стосовно аналізу та врахування рішень ЄСПЛ, проте, як свідчать факти, склалася неоднозначна практика щодо розуміння українськими судами врахування ними рішень, ухвалених відносно інших держав.

У преамбулі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначено, що ним регулюються відносини, які виникають:

- «у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України;
- з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції;
- з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини;
- зі створенням передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України» [76].

Отже, перші два положення Закону, передбачають, що в рішеннях Суду, в яких йдеться про порушення з боку держави і визначено процедури для їх подолання, безумовно мають бути виконані нашою державою. Стосовно інших відносин, визначених законом, - йдеться про впровадження в національне законодавство міжнародних європейських стандартів.

Аналіз діяльності ЄСПЛ у справах проти України свідчить про широке використання у рішеннях практики інших країн, а не лише попередніх рішень щодо України.

Завдання Суду полягають не лише у вирішенні конкретної справи, а й у зміцненні, підвищенні стандартів захисту прав людини, розповсюдженню їх на

усі договірні сторони, підвищенні інтересу серед зацікавлених суб'єктів і громадськості в цілому до питань, які становлять загальний інтерес.

Слушною вбачається думка, що рішення Суду щодо певної країни повинні бути прецедентом не лише для відповідної країни, але й для інших держав, оскільки це забезпечить дотримання однакових мінімальних стандартів, однакове розуміння норм Конвенції на таких «прикладках» [11, с.77].

В Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказано, що Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (ст.17) Ця норма повністю відповідає меті створення ЄСПЛ - забезпеченню дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї (ст. 19 Конвенції) [41], тому тлумачення Суду стосується усіх країн-підписантів

Зміст статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Конвенція) гарантує кожному як право мирно володіти своїм майном, так і заборону безпідставного позбавлення своєї власності, передбачаючи таку можливість лише в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [41], що згодом знайшло своє відображення в чинній Конституції України, про що говоривсь раніше.

Фактично ця стаття Першого протоколу складається з трьох частин:

Норми ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції є загальними за своєю природою та закріплюють принцип мирного володіння майном, тлумачення яких відображено в рішенні Європейського суду з прав людини (справа Маркс проти Бельгії (Marckx v. Belgium), заява №6833/74 від 13.07.1979 р.), в якому зазначено: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності» [103].

Норми другої частини стосуються випадків позбавлення майна та містять умови такого позбавлення.

Норми третьої частини визначають, що держави мають право, контролювати використання майна через запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети, відповідно до загальних інтересів.

Ці норми не є окремими одна від одної, вони пов'язані між собою і стосуються випадків, коли мова йде про втручання в право на мирне володіння майном, тому їх слід розглядати в контексті загального принципу, який міститься в першій нормі [108; 150].

Оскільки верховенство права як один з фундаментальних принципів демократичного суспільства, є наскрізним принципом усіх статей конвенції, ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на найважливішу вимогу ст.1 Першого протоколу щодо лише законного будь-якого втручання публічної влади в право на мирне володіння майном; позбавлення власності лише на умовах, передбачених законом, і те, що контроль держави за користуванням майном можливий лише шляхом введення в дію законів (справи «Амюр проти Франції», «Колишній король Греції та інші проти Греції» та «Малама проти Греції») [97; 101; 102].

Рішення ЄСПЛ стосуються не лише тих справ, які знаходяться на розгляді в Суді, а переважно для роз'яснення, захисту та розвитку правил, встановлених Конвенцією. Вони допомагають державам дотримуватись зобов'язань, які вони взяли на себе як Договірні Сторони, визначенню питань державної політики в загальних інтересах, підвищенню стандартів захисту прав людини, розширенню судової практики в сфері прав людини у всьому суспільстві держав-членів Конвенції.

Це є важливим з огляду змісту частини четвертої статті 55 Конституції України, якою надано право кожному звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, за захистом своїх прав і свобод після використання всіх національних засобів правового захисту.

Свого часу Україна, ще перебуваючі у складі СРСР, ратифікувала Віденську конвенцію «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1963 року, якою передбачено, що для її учасників кожен чинний договір є обов'язковим і повинен добросовісно виконуватись, а учасник не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору (ст.ст. 26,27) і наголошено, що разом із текстом міжнародного договору враховується й практика його застосування та тлумачення, якщо на це є згода сторін договору (п/п (а), (б) п. 3 ст. 31) [12].

«Європейське правосуддя знаходиться над національними судовими органами, хоча й не заступає їх, і є підстави вважати про офіційне визнання прецедентного характеру рішень Європейського Суду. Європейський Суд при необхідності може уточнювати обсяг прав та обов'язків, які покладаються на державу» [180, с. 9-10, 20-21], тому парламент України, ратифікувавши Конвенцію, погодився з цими твердженнями.

Досліджуючи практику застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, С. Шевчук зазначає, ЄСПЛ має найвищу юрисдикцію щодо питань застосування та тлумачення Конвенції. Це положення цілком кореспондується з частиною четвертою статті 55 Конституції України, тому не зважаючи на те, що основна задача захисту прав людини є обов'язком певної держави, рішення Європейського суду у цій сфері буде остаточним, і його повинні виконати відповідні національні державні органи [206, с. 233 – 234].

Отже, оскільки Європейська конвенція зі своїми основними протоколами є джерелом права в Україні, тому офіційне тлумачення, сформульоване Судом, обов'язкове для вітчизняного правозастосовувача.

У своїх рішеннях щодо права власності ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на дотримання «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи у разі втручання в право на мирне володіння майном. Мова йде про пропорційне обґрунтоване співвідношення між застосовуваними засобами та метою для позбавлення особи її власності, яку прагнуть досягти будь-яким заходом.

Суд неодноразово наголошував, що держава має широку свободу як стосовно вибору способу вжиття заходів, так і встановлення того, чи виправдані наслідки їх вжиття з огляду на загальний інтерес для досягнення мети певного закону та визначення, чи був дотриманий баланс в спосіб, сумісний з правом особи на «мирне володіння майном», як це передбачено ст.1 Першого протоколу.

Як неодноразово зауважував Суд, позбавлення власності без сплати суми її вартості розцінюється як непропорційне втручання, а відсутність будь-якого відшкодування може бути виправданою лише за винятком певних обставин, тому питання компенсації відповідно до положень законодавства є важливим для з'ясування питання чи відповідає вимогам необхідного справедливого балансу захід, що оскаржується, чи покладає такий тягар на власника.

У своєму рішенні у справі «Полтораченко проти України» Суд звернув увагу, що кошти, присуджені особі за рішенням національного суду, становлять її майно, а неможливість для заявника домогтися виконання судового рішення становить втручання в право на мирне володіння майном (рішення у справі «Войтенко проти України») [100].

Невиконання рішення національного суду ЄСПЛ розцінює як втручання в право потерпілої особи на мирне володіння своїм майном, як визначено в першому реченні п.1 ст.1 Першого протоколу.

Поняття власності за характеристикою ЄСПЛ не обмежене власністю на фізичні речі й не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві, тому деякі інші права та інтереси (борги, що становлять майно) можуть також розглядатись як майнові права (рішення у справі «Броньовський проти Польщі») [98].

За практикою Європейського суду, «майном» може бути як «існуюче майно», так і активи, включаючи вимоги, стосовно яких особа може стверджувати, що вона має принаймні «легітимні сподівання» на реалізацію майнового права.

До «легітимних сподівань» Суд відносить існування заборгованості, яка підтверджується обов'язковими й такими, що підлягають виконанню, судовими рішеннями, що надає особі право сподіватись, що заборгованість буде їй сплачено, тому така заборгованість в розумінні ст.1 Першого протоколу становитиме її майно. Водночас скасування такого судового рішення прирівнюється до втручання в її право на мирне володіння майном (рішення у справі «Брумареску проти Румунії») [99].

Отже, оскільки ідеологія ст.1 Першого протоколу фактично відображена як у Конституції України, так і в Цивільному кодексі України, національним судам варто враховувати такі правові позиції ЄСПЛ під час вирішення спорів про захист права власності, посилаючись на висновки Євросуду як на безпосереднє джерело права, а також переймати притаманні його рішенням ідеї справедливості й гуманності.

Європейська конвенція однаково захищає право власності як фізичних, так і юридичних осіб, що часто не враховується в українському законодавстві.

Більш того, при застосуванні Цивільного кодексу (права власності фізичних осіб) та Господарського кодексу (права власності переважно юридичних осіб) фактично існує конкуренція цих норм.

В судовій практиці, пов'язаній із захистом майнових прав, однією з найбільш складних категорій є спори, пов'язані із витребуванням майна в особи, що набула право власності чи право оренди цього майна за правочином, вчиненим органом державної влади із перевищенням повноважень.

Окрім положень національного законодавства, це питання врегульовано Конвенцією про захист прав та основоположних свобод з урахуванням висновків Європейського суду з прав людини щодо її практичного застосування.

На підставі вищезазначеного доходимо таких висновків.

1. В конституційному праві право власності означає публічно-правове регулювання відносин власності між суб'єктами конституційного права - суспільством, державою, особистістю, встановлення форм власності та їх правового положення, а також конституційних меж і обмежень права власності. Тут держава виступає учасником не цивільно-правових, а публічно-правових відносин, що засновують або визнають право власності та форми власності і які визначають межі обмеження права власності в інтересах особистості, суспільства, держави.

2. Інститут власності в конституційному праві має свої цілком певні риси. Конституційні норми про власність носять не конкретно-регулятивний, а загально-регулятивний характер. Конституція України як Основний Закон України, не ставить собі за мету конкретне правове регулювання відносин власності, це завдання інших галузей права, а встановлює такі правила поведінки, які не отримують достатньо чіткого вираження, а визначають правові цілі, принципи, поняття або категорії, що мають юридичне значення. Вони не

формують безпосередніх юридичних прав і обов'язків, однак мають вищу юридичну цінність, оскільки суб'єкти права повинні діяти з їх урахуванням.

3. Конституційне право власності можна визначити як в об'єктивному, так і в суб'єктивному сенсі. Об'єктивне право - це система норм, що діють в даному суспільстві. Суб'єктивне право - це юридичні відносини, засновані на нормах права. Об'єктивним конституційним правом власності є закріплення в Конституції України правових норм, що стосуються власності і права власності. Суб'єктивним конституційним правом власності є правовідносини власності, в які вступають суб'єкти конституційного прав.

4. Нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю складається з трьох груп джерел:

- безпосередньо норм Конституції України та конституційних законів, спрямованих на регулювання досліджуваного права;
- рішень Конституційного Суду України з питань реалізації та захисту права власності;
- міжнародних документів та практики Європейського суду з прав людини.

5. Новим аспектом, який необхідно враховувати при дослідженні права власності, є вплив на нього з боку міжнародних організацій. Йдеться, в першу чергу, про дві європейські організації: Європейський Союз і Раду Європи. Практика діяльності цих організацій і їх судових установ свідчить, що регулювання і захист права власності в сучасних умовах може здійснюватися не тільки на національному, а й на наднаціональному рівні, а судовий прецедент на міжнародному рівні фактично діє й впливає на діяльність як самих міжнародних юрисдикційних органів, так і на суб'єктів міжнародного права. При цьому рішення міжнародних юрисдикційних органів мають обов'язкову силу для українських судів та інших правозастосовувачів у контексті тлумачення

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також Протоколів до неї

2.2. Організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю

Професор О. Совгіря зазначає, що «гарантії прав та свобод людини і громадянина - це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюються охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина» [190, с. 189]. Вчені підкреслюють в своїх дослідженнях, що Конституції різних країн досить чітко визначають систему органів та осіб, які повинні захищати права й свободи людини та громадянина [57, с. 54].

В науці конституційного права України найвищою організаційно-правовою гарантією прав і свобод людини й громадянина вчені визначають конституційний лад, заснований на неухильному дотриманні конституції та законів держави, приписах природного права й загально визнаних принципах і нормах міжнародного права [30, с. 10]. Т. Заворотченко в результаті аналізу суспільних відносин, що виникають у процесі забезпечення гарантій прав і свобод людини й громадянина, встановила такі «...елементи системи організаційно-правових гарантій цих прав і свобод, як держава, органи державної влади (парламент, омбудсмен, президент, конституційний суд), органи правосуддя, органи прокуратури, уряд та інші центральні органи державної виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого

самоврядування, міжнародні органи й організації, членом чи учасником яких є держава, політичні партії, адвокатура, громадські організації (молодіжні, дитячі, релігійні тощо), а також засоби масової інформації» [30, с. 10].

Прикладом міжнародної організації, що входить до складу організаційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, є Рада Європи. Парламентська Асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) як один з її органів неодноразово розглядала дискусійні, багатовекторні питання реституції майна внутрішньо переміщеним особам, біженцям. В Резолюції ПАРЄ «Вирішення майнових питань біженців та переміщених осіб» №1708, 2010 р. йдеться, що «..знищення, захоплення або конфіскація залишеного майна порушує права відповідних осіб, надає проблемі переміщених осіб незворотного характеру, ускладнює примирення і досягнення миру. Тому реституція майна, що означає відновлення майнових прав і фізичного володіння на користь колишніх мешканців, які були переміщені, або виплата їм компенсацій, є формами захисту, які необхідні для відновлення прав цих осіб і верховенства права. ...Парламентська Асамблея вважає, що реституція є оптимальною відповіддю на втрату можливості користуватися житлом, земельною ділянкою та майном або прав на них, тому що тільки реституція, на відміну від інших форм відшкодування шкоди, сприяє вибору між трьома "довготривалими рішеннями" проблеми переміщених осіб: безпечне і гідне повернення в рідний дім, інтеграція в суспільство на новому місці проживання або переселення в інше місце проживання в країні походження або за кордоном. ...Асамблея закликає держави-члени вирішувати проблеми із житлом, земельними ділянками та іншим майном біженців та ВПО, що виникли в результаті конфліктів, виходячи з Принципів Пінейру, відповідних документів Ради Європи та Рекомендації Rec (2006)6 Комітету Міністрів» [91].

Таким чином, саме держава має забезпечити наявність швидких, доступних, ефективних національних процедур подання переміщеними особами вимог з відшкодування збитків. В разі якщо переміщення і втрата майна носять систематичний характер – держава має створити для оцінки поданих переміщеними особами вимог спеціальні органи розгляду. Практика Європейського суду з прав людини у справах «Чірагов та інші проти Вірменії» та ін. свідчить, що ці спеціальні органи мають діяти за прискореною процедурою, а сама процедура має передбачати спрощені вимоги до доказів.

В Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб йдеться, що «...внутрішньо переміщені особи мають право на здійснення права власності на своє майно відповідно до права прав людини. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право повернути собі володіння майном, яке вони залишили внаслідок переміщення. Якщо внутрішньо переміщені особи були позбавлені свого майна, таке позбавлення повинно бути підставою для адекватної компенсації...Хоча юрисдикція держави, насамперед, визначається територіально, поняття юрисдикції у розумінні статті 1 Конвенції не обмежується національною територією Високих Договірних Сторін, а відповідальність держави може наставати внаслідок дій та бездіяльності її органів влади, що призвело до наслідків поза її територією» [93].

В справі «Чірагов та інші проти Вірменії» Європейський суд з прав людини зазначає, що «... Принципи щодо реституції житла та майна біженців та переміщених осіб ... є найповнішими стандартами з цього питання. Вони також відомі як Принципи Пінейру. Метою цих принципів, які ґрунтуються на існуючому міжнародному праві прав людини та гуманітарному праві, є визначення міжнародних стандартів та практичних рекомендацій для держав, органів ООН та ширшої міжнародної спільноти щодо того, яким чином найкраще вирішувати складні юридичні та технічні питання, пов'язані з

реституцією житла й майна ...Держави повинні надавати явну перевагу праву на реституцію як кращому засобу юридичного захисту у разі переміщення і як одному з ключових елементів відновного правосуддя. Право на реституцію існує в якості окремого права і жодним чином не применшується практичним поверненням або ж неповерненням біженців і переміщених осіб, які можуть претендувати на реституцію житла, землі та майна» [153].

Таким чином, держава зобов'язана створити та запровадити національний механізм розгляду вимог, пов'язаних з реституцією майна.

У випадках, коли має місце загальне недотримання принципу верховенства права або коли держави нездатні реалізувати на практиці процедури, інституції і механізми, необхідні для сприяння реституції житла, землі та майна у справедливий і своєчасний спосіб, держави повинні звернутися з проханням про технічну допомогу та співробітництво до відповідних міжнародних установ для встановлення тимчасових режимів з метою створення в інтересах біженців і переміщених осіб процедур, інституцій і механізмів, необхідних для забезпечення ефективних засобів реституції [153].

Кожен, хто був свавільно або незаконно позбавлений житла, землі, майна, повинен мати можливість подати вимогу про реституцію та / або компенсацію в незалежний і безсторонній орган для прийняття рішення за цією вимогою і для отримання повідомлення про таке рішення [153]. Держави повинні докладати зусилля для створення у всіх вражених районах, де проживають потенційні заявники, центрів і офісів з розгляду вимог про реституцію. З тим, щоб сприяти забезпеченню максимального доступу для постраждалих, повинна існувати можливість подавати вимоги про реституцію поштою або за дорученням, а також особисто [153].

Таким чином, для ефективної реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю з огляду на

окупацію частини території України необхідним є створення ефективного національного механізму розгляду вимог, пов'язаних з реституцією майна, а також забезпечення доступу до нього з боку постраждалих осіб.

В справі «Промислово-фінансовий консорціум «Інвестиційно-металургійний Союз проти України» було піднято питання порушення статті 1 Протоколу № 1 у зв'язку з несправедливим порядком ведення відповідного судового розгляду, у тому числі «кричущим втручанням» органів державної влади на найвищому рівні в цей судовий розгляд [104]. Європейський суд з прав людини звернув увагу на справи «Совтрансавто-Холдинг» проти України та «Агрокомплекс проти України», в яких було констатовано втручання державних службовців у судовий процес. Під час оскаржуваних проваджень в цих двох справах були допущені настільки суттєві недоліки, що результат судового розгляду більше не можна було вважати прийнятним і він суперечив «принципу законності» в розумінні статті 1 Протоколу 1 до Конвенції [104]. Таким чином, держава має забезпечити можливість кожному ефективно захищати свої майнові права та інтереси в національних судах. Втручання органів державної влади, державних службовців в судовий розгляд є свідченням неефективності організаційно-правового механізму забезпечення права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

В справі «Полімерконтейнер проти України» Європейський суд з прав людини повторив, що «... згідно з його усталеною практикою, податкові спори виходять за межі сфери цивільних прав та обов'язків, незважаючи на матеріальні наслідки, які вони обов'язково створюють для платника податків...Оскільки митні збори або мито на імпорتنі товари повинні розглядатися як такі, що підпадають під сферу оподаткування, а також оскільки податкове питання досі є одним з основних питань, що належать до виключної компетенції державних органів, зберігаючи переважаючий публічний характер відносин між платником

податків та рештою суспільства, Суд вважає, що податкові спори виходять за межі сфери цивільних прав та обов'язків, незважаючи на матеріальні наслідки, які вони обов'язково створюють для платника податків» [147].

Таким чином, для забезпечення ефективної реалізації права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю державою має бути створена прозора справедлива система оподаткування, прозорі митні процедури. Свідченням не ефективності організаційно-правового механізму реалізації цього конституційного права є, зокрема, факти втручання співробітників податкових та митних органів в господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Для ефективної реалізації права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю держава має створити ефективну систему соціального забезпечення. Так, «...згідно ustalеної практики Суду, принципи, які зазвичай застосовуються у справах по статті 1 Протоколу № 1, однаково доречні і тоді, коли йдеться про соціальну допомогу. Зокрема, ця стаття не гарантує права стати власником майна. Вона не накладає ніяких обмежень на свободу держав-учасниць вирішувати, чи створювати якусь систему соціального забезпечення та вибирати тип та розмір допомоги, передбаченої нею. Однак якщо держава-учасниця передбачила в законодавстві виплату у якості права на соціальну допомогу - незалежно від того, чи обумовлена вона попередньою виплатою внесків, - це законодавство повинно розглядатися як таке, що створює майнове право, яке підпадає під сферу застосування статті 1 Протоколу № 1, для осіб, які відповідають його вимогам» [94].

У справі «Stummer проти Австрії» заявник, досягнувши пенсійного віку, клопотав про призначення йому пенсії за віком, яка згідно з законодавством призначається за умови накопичення мінімальної кількості страхових місяців [94].

В рішенні у цій справі Європейський суд з прав людини наголосив, що «...тюремна праця відрізняється від праці, виконуваної звичайними робітниками, по багатьом аспектам. Її головна мета - реабілітація та ресоціалізація. Робочі години, оплата праці та використання частини цієї оплати в якості внеску у витрати, пов'язані з виконанням покарання, відображають особливий пенітенціарний контекст. Крім того, в австрійській системі обов'язок ув'язнених працювати супроводжується обов'язком тюремної адміністрації забезпечити їх належною роботою. Дійсно, ця ситуація дуже несхожа на звичайні відносини «роботодавець - найманий працівник»» [94].

Таким чином, тюремна праця відрізняється від праці осіб, які не позбавлені волі, метою - реабілітація та ресоціалізація, а також тим, що ця праця є внеском у витрати, пов'язані з виконанням покарання. Правовий статус працюючого ув'язненого не тотожний правовому статусу працівника, який не позбавлений волі.

Але що стосується необхідності забезпечення старості – працюючі ув'язнені перебувають у схожій ситуації, що і звичайні працівники. Щодо виплати пенсії ув'язненому, який досяг пенсійного віку, і особа, яка досягла пенсійного віку і не перебуває в ув'язненні знаходяться в різних ситуаціях. У питанні про соціальне покриття ув'язнених при визначенні широти свободи розсуду має відповідати «явно розумному обґрунтуванню». Держава має свободу розсуду щодо надання пріоритету тій або іншій системі пенсійного забезпечення для реінтеграції ув'язнених після відбуття ними покарання у вигляді позбавлення волі.

В рішенні у справі «Світлана Ільченко проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що «...саме національні органи державної влади, зокрема суди, повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство, навіть у тих сферах, в яких Конвенція «включає» норми цього законодавства,

оскільки національні органи державної влади за характером речей, компетентні вирішувати питання, які виникають у цьому зв'язку. Якщо тлумачення не є свавільним або явно необґрунтованим, роль Суду обмежується перевіркою того, чи є наслідки такого тлумачення сумісними з положеннями Конвенції» [106].

В пілотному рішенні у справі «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine» Суд встановив, що було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції у зв'язку з невиконанням або тривалим виконанням остаточних судових рішень [95]. « Затримки були спричинені поєднанням певних факторів, таких як брак бюджетних коштів, бездіяльність державних виконавців та недоліки національного законодавства, внаслідок чого пан Іванов та інші заявники, які знаходились у подібній ситуації, не мали можливості домогтися виконання судових рішень ... Усі зазначені фактори перебували в межах контролю української влади, і, отже, Україна несе повну відповідальність за таке невиконання ... Суд також встановив, що на національному рівні не було засобів юридичного захисту, які б задовольняли вимоги статті 13 Конвенції щодо скарг пана Іванова на невиконання рішення, ухваленого на його користь», зазначив Європейський суд з прав людини.

Отже, держава зобов'язана створити ефективний механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини. Свідченням не ефективності організаційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є не виконання рішення Європейського суду з прав людини шляхом не вжиття заходів індивідуального або загального характеру.

В справа «Ališić та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської республіки Македонія» було піднято питання, що «...в результаті різних заходів, вжитих на національному рівні,

заявники не змогли скористатися своїми заощадженнями більш ніж двадцять років. Хоча, принаймні спочатку, замороження банківських рахунків можна було б розглядати як таке, що призначене для контролю за володінням майном у сенсі третього правила, можна поставити питання про те, чи не становив факт того, що депозити заявників залишалися недоступними протягом такого тривалого періоду, «позбавлення» в сенсі другого правила» [96].

Європейський суд з прав людини зазначив, що «Основною метою статті 1 Протоколу № 1 є захист особи від необґрунтованого втручання держави в мирне володіння її майном. Однак в силу статті 1 Конвенції кожна договірна сторона «забезпечує кожному, хто перебуває під ... юрисдикцією, права і свободи, визначені в Конвенції». Виконання цього загального обов'язку може створити позитивні зобов'язання, властиві забезпеченню ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті статті 1 Протоколу № 1 ці позитивні зобов'язання можуть вимагати від держави вжити заходів, необхідних для захисту права власності ...Проте межі між позитивними та негативними обов'язками держави за статтею 1 Протоколу № 1 не піддаються точному визначенню. Втім, застосовувані принципи схожі. Незалежно від того, чи аналізується справа з точки зору позитивного обов'язку держави або з точки зору втручання з боку публічних органів, яке повинне бути виправдане, застосовні критерії суттєво не відрізняються. В обох контекстах увагу слід приділити справедливому балансу, якого необхідно досягти між конкуруючими інтересами особи і суспільства в цілому. Також справедливим є те, що цілі, згадані в цьому положенні, можуть мати певне відношення в оцінці того, чи було досягнуто балансу між вимогами залученого суспільного інтересу і фундаментальним правом власності заявника. В обох контекстах держава користується певною свободою розсуду у визначенні кроків, які необхідно здійснити для забезпечення дотримання Конвенції ...» [96].

Отже, поведінка держави має бути виправданою щодо носіїв права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю у світлі принципів законності, законної мети та «справедливого балансу» незалежно від її характеристики: 1) втручання; 2) бездіяльність; 3) втручання та бездіяльність.

З рішення Європейського суду з прав людини у справі «Садоха проти України» [105] випливає, що конфіскація майна не має покладати індивідуальний, надмірний тягар на особу та бути непропорційним вчиненому правопорушенню.

Отже, позбавлення «майна» виникає у ситуаціях, коли:

1) є офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

2) відсутнє офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, але є набір різних заходів, які застосовували органи державної влади, і їх вплив на «майно» особи є значним.

В своїй діяльності національні суди мають здійснювати розмежування між заходами, які кваліфікуються як:

- 1) експропріація;
- 2) контроль за користуванням майном;
- 3) становлять позбавлення власності.

Ознаками заходів, подібних до експропріації є:

- 1) застосування органами державної влади;
- 2) сукупність засобів;
- 3) значний вплив на майно носія права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Підкреслюється, що держава зобов'язана створити та запровадити національний механізм розгляду вимог, пов'язаних з реституцією майна. Процедури подання і розгляду вимог щодо реституції мають бути доступні.

Професор О. Совгіря та Н. Шукліна слушно зазначають, що окрім інституту судового захисту прав людини, «Серед механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні від свавілля державних органів та посадових осіб при здійсненні ними владних повноважень особливе місце посідає інститут омбудсмана, який було вперше запроваджено у 1809 р. у Швеції. На початку 50-х рр. ХХ ст. цей інститут існував лише у двох країнах - Швеції та Фінляндії. Нині є у понад 40 країнах світу. Практично у кожній державі ця посада має свою назву: Адвокат народу - у Румунії, Парламентський комісар у справах адміністрації - у Великій Британії, Посередник (Медіатор) - у Франції, Захисник народу - в Іспанії тощо. У багатьох державах омбудсман наділений правом законодавчої ініціативи» [191, с. 191].

Вітчизняні вчені (О. Совгіря, Н. Шукліна, Л. Дешко та інші) одностайні в думці, що «У зв'язку зі збагаченням та універсалізацією каталогу прав і свобод людини на міжнародному й національному рівнях дедалі помітнішою стає необхідність спеціалізації правозахисної діяльності омбудсмана» [191, с. 191].

Актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб [191, с. 191].

Професор Л. Дешко в монографічному дослідженні слушно зазначає, що «Генеральна Асамблея ООН у резолюції, прийнятій 18 грудня 2013 р., закликала держави-члени створювати ефективні, незалежні й плюралістичні національні установи, що займаються заохоченням і захистом усіх прав людини та основних свобод для всіх; там, де вони вже існують, – зміцнювати їх, як це передбачено у Віденській декларації та Програмі дій, а самі такі установи, якщо

вони відповідають Паризьким принципам, продовжувати брати участь в обговореннях у всіх відповідних механізмах і процесах Організації Об'єднаних Націй та робити внесок у ці обговорення згідно зі своїми відповідними мандатами, у тому числі розглядати порядок денний у галузі розвитку на період після 2015 р. Більше того, Генеральна Асамблея ООН просить Генерального секретаря в його наступній доповіді Генеральній Асамблеї ООН зосередити увагу на поточній участі національних правозахисних установ, які відповідають Паризьким принципам, у роботі Генеральної Асамблеї ООН та у відповідних процесах із метою вивчення питання про доцільність надання відповідними Паризькими принципами національним правозахисним установам можливості незалежно брати участь у роботі відповідних механізмів і в процесах Організації Об'єднаних Націй згідно зі своїми відповідними мандатами. Розширення згідно з названими резолюціями Генеральної Асамблеї ООН і Ради з прав людини ООН повноважень і функцій національних установ, які здійснюють заохочення й захист прав людини, створених відповідно до Паризьких принципів, зобов'язує державу узгодити її правогарантуючі функції з міжнародними стандартами в галузі прав людини. Це зумовлює необхідність удосконалення теорії гарантій прав людини й основоположних свобод, а також пов'язаної з ними нормотворчої, правозастосовної та іншої практики... Водночас не всі типи національних установ, які займаються заохоченням і захистом прав людини, що існують у різних країнах, створені згідно з Паризькими принципами, а отже, мають зазначені повноваження та функції» [20, с. 321]. Зазначене повною мірою стосується і України.

Відтак, в Україні необхідним створення національних установ, які здійснюють заохочення й захист прав людини в сфері власності, створених відповідно до Паризьких принципів.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Акцентовано увагу, що втручання держави у право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю має відповідати таким критеріям:

- 1) відповідати принципу законності;
- 2) переслідувати законну мету;
- 3) здійснюватись за допомогою вжиття засобів, які є пропорційними реалізованій меті.

2. Встановлено, що позбавлення «майна» виникає у ситуаціях, коли:

- 1) є офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;
- 2) відсутнє офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, але є набір різних заходів, які застосовували органи державної влади, і їх вплив на «майно» особи є значним.

3. В своїй діяльності національні суди мають здійснювати розмежування між заходами, які кваліфікуються як:

- 1) експропріація;
- 2) контроль за користуванням майном;
- 3) становлять позбавлення власності.

Ознаками заходів, подібних до експропріації є:

- 1) застосування органами державної влади;
- 2) сукупність засобів;
- 3) значний вплив на майно носія права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Підкреслюється, що держава зобов'язана створити та запровадити національний механізм розгляду вимог, пов'язаних з реституцією майна. Процедури подання і розгляду вимог щодо реституції мають бути доступні.

4. Визначено роль держави у створенні прозорої справедливої системи оподаткування, прозорих митних процедур, ефективної системи соціального забезпечення.

Держава має свободу розсуду щодо надання пріоритету тій або іншій системі пенсійного забезпечення для реінтеграції ув'язнених після відбуття ними покарання у вигляді позбавлення волі.

Висновки до розділу 2

1. Акцентовано увагу на тому, що в конституційному праві право власності означає публічно-правове регулювання відносин власності між суб'єктами конституційного права - суспільством, державою, особистістю, встановлення форм власності та їх правового положення, а також конституційних меж і обмежень права власності. Держава виступає учасником публічно-правових відносин.

2. Інститут власності в конституційному праві має свої цілком певні риси. Конституційні норми про власність носять не конкретно-регулятивний, а загально-регулятивний характер. Конституція України як Основний Закон України не ставить собі за мету конкретне правове регулювання відносин власності, це завдання інших галузей права, а встановлює такі правила поведінки, які визначають правові цілі, принципи, поняття, що мають юридичне значення.

3. Встановлено, що нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю складається з трьох груп джерел: безпосередньо норм Конституції України та конституційних законів, спрямованих на регулювання досліджуваного права; рішень Конституційного Суду України з питань реалізації та захисту права власності; актів міжнародних організацій, що є частиною законодавства України, та практики міжнародних судових установ.

Практика діяльності Європейського Союзу і Ради Європи, їх судових установ свідчить, що регулювання і захист права власності здійснюються не тільки на національному, а й на наднаціональному рівні.

4. Акцентовано увагу, що втручання держави у право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю має відповідати таким критеріям:

- 1) відповідати принципу законності;
- 2) переслідувати законну мету;
- 3) здійснюватись за допомогою вжиття засобів, які є пропорційними реалізованій меті.

5. Встановлено, що позбавлення «майна» виникає у ситуаціях, коли:

- 1) є офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;
- 2) відсутнє офіційне рішення, яке скасовує права особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, але є набір різних заходів, які застосовували органи державної влади, і їх вплив на «майно» особи є значним.

6. В своїй діяльності національні суди мають здійснювати розмежування між заходами, які кваліфікуються як:

- 1) експропріація;
- 2) контроль за користуванням майном;
- 3) становлять позбавлення власності.

Ознаками заходів, подібних до експропріації є:

- 1) застосування органами державної влади;
- 2) сукупність засобів;
- 3) значний вплив на майно носія права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

7. Визначено роль держави у створенні прозорої справедливої системи оподаткування, прозорих митних процедур, ефективної системи соціального забезпечення.

Акцентовано увагу на питанні пенсійного забезпечення ув'язнених після відбуття ними покарання.

Зазначено, що широта свободи розсуду держави з цього питання має відповідати «явно розумному обґрунтуванню».

Держава має свободу розсуду щодо надання пріоритету тій або іншій системі пенсійного забезпечення для реінтеграції ув'язнених після відбуття ними покарання у вигляді позбавлення волі.

ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми щодо реалізації конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю з метою розробки науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України.

В результаті проведеного наукового дослідження виявлено теоретичні та практичні проблеми щодо предмета дослідження, підготовлено відповідні висновки та пропозиції, до основних з яких належать такі:

1. Встановлено підходи Європейського суду з прав людини щодо розуміння поняття «майно»:

- 1) власність на існуючі матеріальні речі;
- 2) активи, включаючи вимоги, щодо яких суб'єкт може стверджувати, що він має принаймні «правомірне очікування», що вони будуть реалізовані;
- 3) інші права та інтереси, що становлять активи, і можуть розглядатися як «майнові права».

Виділено ознаки «правомірного очікування»:

- 1) майновий інтерес має характер вимоги;
- 2) є достатньо підстав для майнового інтересу у національному законодавстві;
- 3) існує судова практика національних судів, яка підтверджує існування майнового інтересу, що має характер вимоги;
- 4) особа, яка має «правомірне очікування».

2. Виявлено основні ознаки об'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та сформульовано його авторське визначення: це офіційно виражені та визнані у суспільстві правила

поведінки учасників конституційно-правових відносин у сфері власності, що охороняються державою, згідно з якими поведінка учасників цих відносин оцінюється як правомірна або неправомірна. Цьому праву кореспондують позитивні та негативні зобов'язання держави.

Виявлено основні ознаки суб'єктивного права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та сформульовано його авторське визначення: це юридично забезпечена можливість будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права.

Виявлено ознаки конституційного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю є:

1) наявність норми об'єктивного права, яка закріплює можливість володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

2) здатність бути носієм права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

3) можливість звертатися до: а) органів державної влади, які наділені юрисдикційними повноваженнями, за захистом свого права, та до органів державної влади, не наділених юрисдикційними повноваженнями – за охороною свого права; б) міжнародних судових установ; в) органів міжнародних організацій;

4) гарантії від свавільного втручання держави в право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

5) можливість ефективного захисту свого права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю в разі поведінки держави, яка характеризується як бездіяльність.

3. Класифіковано конституційні принципи права власності. Встановлено коло спеціальних конституційних принципів права приватної власності

(принцип недоторканності приватної власності; принцип пропорційності; принцип стабільності; принцип допустимості обмежень права приватної власності; принцип рівності всіх власників з питань обмежень; принцип справедливої компенсації державою власнику майнових втрат; принцип судового захисту права приватної власності), спеціальних конституційних принципів публічної власності (єдність публічної природи власності; цільове призначення; субсидіарна відповідальність; створення рівних економічних умов формування та розвитку публічної власності; пріоритет регулювання публічної власності поза цивільним оборотом; публічність), конституційних принципів, що закріплюють правовий режим об'єктів власності (реальність і економічна цінність об'єктів власності; особливий правовий режим землі і природних ресурсів як надбання багатонаціонального народу України; публічність прав на нерухоме майно; особливий правовий режим інтелектуальної власності).

4. Виділено елементи змісту конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю:

1) кожного уповноваженого суб'єкта індивідуально з власної волі або через своїх законних представників володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном;

2) знати про правові обмеження права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

3) захист від необґрунтованого втручання держави у мирне володіння майном;

4) вимагати позитивних заходів захисту якщо існує прямий зв'язок між заходами, які кожен може законно очікувати від влади і його ефективного володіння своїм майном;

5) вимагати застосування будь-якого виду державно-правового примусу: відновлення вже порушеного права, юридична відповідальність, попередження, прискання;

6) можливість ефективно оскаржувати свавільне втручання держави у право мирного володіння майном;

7) вимагати існування в державі справедливої процедури, яка б надавала справедливу можливість захищати свої інтереси;

8) вимагати існування балансу між приватними інтересами та суспільними інтересами;

9) вимагати застосування інших, менш суворих заходів, які б були вжиті органами державної влади для дотримання державних інтересів;

10) вимагати від держави досягнення тієї ж мети шляхом меншого втручання в право мирного володіння майном;

11) можливість компенсації за втручання у право мирного володіння майном;

12) можливість певної форми компенсації для обмежень з боку держави, які тривали протягом певного періоду часу;

13) вимагати виправлення помилки, вчиненої державним органом, яка призвела до втручання у право людини на мирне користування своїм майном;

14) вимога в межах реалізації принципу належного врядування діяти орган державної влади оперативно для виправлення допущеної ним помилки;

15) вимагати ефективної системи виконання судових рішень.

Обґрунтовано, що зміст конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю не вичерпується тричленною (право-поведінка, право-вимога, право-претензія) структурою, а вичерпується чотиричленною структурою (право-поведінка, право-вимога, право-претензія, право-користування).

5. Встановлено, що особливість конституційного регулювання права власності полягає в тому, що окремі принципи права власності одночасно виступають і в якості гарантій його здійснення: рівний захист і розвиток всіх

форм власності; свобода використання власником власності; неможливість протиправного позбавлення права власності та її непорушність.

Виділено та охарактеризовано два рівня гарантій власності: конституційний і правозастосовний.

Обґрунтовано, що конституційне закріплення принципу недоторканності приватної власності має розглядатися в якості юридичного оформлення сфери автономії особистості, а конституційні гарантії приватної власності служать для того, щоб цей принцип міг бути втілений на практиці.

Встановлено, що Україні відсутні доктрини, подібні доктрині «балансу» у Франції чи належної правової процедури в США, які увійшли б як «невід'ємний елемент» у діяльність судів і інших органів.

6. Встановлено, що нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю складається з трьох груп джерел: норм Конституції України та конституційних законів, спрямованих на регулювання досліджуваного права; рішень Конституційного Суду України з питань реалізації та захисту права власності; актів міжнародних організацій, що є частиною законодавства України, та практики міжнародних судових установ. Охарактеризовано нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

7. Охарактеризовано організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Встановлено, що позбавлення «майна» виникає у ситуаціях, коли:

1) є офіційне рішення, яке скасовує право особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю;

2) відсутнє офіційне рішення, яке скасовує право особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, але є набір різних заходів, які застосовували органи державної влади, і їх вплив на «майно» особи є значним.

В своїй діяльності національні суди мають здійснювати розмежування між заходами, які кваліфікуються як:

- 1) експропріація;
- 2) контроль за користуванням майном;
- 3) становлять позбавлення власності.

Ознаками заходів, подібних до експропріації є:

- 1) застосування органами державної влади;
- 2) сукупність засобів;
- 3) значний вплив на майно носія права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Визначено роль держави у створенні прозорої справедливої системи оподаткування, прозорих митних процедур, ефективної системи соціального забезпечення.

8. За результатами дослідження розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до ст.13, ч. 5 ст. 41, ч. 6 ст. 41 Конституції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейський суд з прав людини. URL: hudoc.echr.coe.int.
2. The Magna Carta of England, 1215. URL: www.magnacartaplus.org/magnacarta/
3. Алексеев С.С. Право и перестройка: вопросы, раздумья, прогнозы. М.: Юрид. лит, 1983. 234 с.
4. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
5. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права. Харків: Право, 2008.
6. Баранюк А.З. Позбавлення права приватної власності: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Львів, 2007. 220 с.
7. Беляевская О.Я. Конституционное право человека и гражданина на судебную защиту: понятие, проблемы реализации: Дис...канд.юрид.наук: 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. Санкт-Петербург, 2007. 199 с.
8. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. 2009. № 8. С. 26–30.
9. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України. Навчальний посібник. К.: Реферат, 2010 р.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
11. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском Суде по правам человека Государство и право. 2001. № 12. С. 5–17.

12. Віденська конвенція «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1963 року: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1986 року «Про приєднання до Конвенції із застереженнями та заявою». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
13. Гайдук А.С. Гражданско-правовой принцип неприкосновенности собственности: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Рязань, 2003. 186 с.
14. Гарчева Л.П., Ярмыш А.Н. Конституционное право Украины: учебное пособие. Симферополь: ДОЛЯ, 2000. 336 с.
15. Горобець Н. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини : Дис. ... канд. юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 - Міжнародне право. К., 2018. URL: www.idpnan.org.ua/ua/spets-vcheni-radi/d-26_236_03/disertatsiyi/doktor-filosofiyi1.html.
16. Горобець Н. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини : Автореф. дис. ... канд. юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 - Міжнародне право. К., 2018. 22 с.
17. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року Відомості Верховної Ради України 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
18. Гражданское право: учебник / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. М.: БЕК, 1998. Т. 1. 1998. 816 с.
19. Декларація прав людини і громадянина, прийнята Національними установчими зборами революційної Франції 26 серпня 1789 р. URL: www.vre.pp.ua/vre_deklaratsiya_prav_cheloveka_i_grazhdanina.html
20. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. 479 с.

21. Добрев М.В. Співвідношення міжнародно-правового і національного регулювання права власності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 5. С. 117-121.
22. Добрев М.В. Конституційні гарантії права власності. *Український часопис конституційного права*. 2021. №1. С. 12-19.
23. Добрев М.В. Поняття та ознаки конституційного права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 2. URL: <http://vjhr-journal.sk/2021-rik>.
24. Добрев М.В. Поняття «майно» (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2021. Випуск 64. URL: <http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/s/arhiv>.
25. Добрев М.В. Організаційно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Матеріали круглого столу «Актуальні питання виконання рішень Європейського Суду з прав людини в Україні». м. Київ, 7 грудня 2017 р. Київ, 2017. С. 32-36.
26. Добрев М.В. Нормативно-правовий механізм реалізації права людини і громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Матеріали круглого столу «Конституційні цінності як елемент правової культури». м. Київ, 20 вересня 2018 р. Київ, 2018. Ч. 2. С. 16-21.
27. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 июня 1977. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf.
28. Домашенко М. В., Рубаник В. Є. Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні. Харків: Факт, 2002. 520 с.
29. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. Відомості Верховної Ради 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.

30. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Дис... канд.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2002. 192 с.
31. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.02. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2002. 20 с.
32. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
33. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року Відомості Верховної Ради України 2002. № 3-4. Ст. 27.
34. Іспанська Конституція від 27 грудня 1978 р. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM#10>.
35. Кательников М. Г. Конституционное право на судебную защиту (на примере практики Конституционного Суда Российской Федерации): Автореф. дисс.... канд.юрид.наук: 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. Челябинск, 2006. 26 с.
36. Клименко О.М. Конституційно-правова сутність принципу непорушності права власності Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. №2. С. 49–54.
37. Клімова Г. П. Права і свободи людини в Україні: класифікація, гарантії реалізації. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 11. Харків: Право, 2006. С. 184–193.
38. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
39. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лоїзиду проти Туреччини». URL: <https://rm.coe.int/16806b5964>.

40. Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни (IV Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
41. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
42. Конвенція про захист цивільного населення під час війни Женева, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
43. Конвенція про статус апатридів від 28.09.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232.
44. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.
45. Конституции государств Европейского союза / Под общей ред. и со вступ. статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ Л.А. Окунькова. М.: Норма-Инфра, 1999. С. 537 – 538.
46. Конституційне право на звернення до Європейського суду з прав людини та механізм реалізації права на виконання його рішень: монографія / Нечипорук А.Ю., Бисага Ю.М., Дешко Л.М. та ін. Ужгород, ТОВ «РІК-У», 2020.
47. Конституційне право України; за ред. В. Ф. Погорілка. 3-тє вид. Київ: Наукова думка, 2002. 732 с.
48. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 13 червня 2019 року у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>.
49. Конституція Італійської Республіки від 27 грудня 1947 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/italy.pdf>.

50. Конституція Польської Республіки від 17 жовтня 1997 р. URL: http://pol-translit.com/upload/konstitutsiya-polshchi-na-01_2018-v_-sharoval.pdf.
51. Конституція Республіки Болгарія від 12 липня 1991 р. URL: <http://www.uznal.org/constitution.php>.
52. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
53. Консультативний висновок щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території, від 9 липня 2004 р.: Міжнародний Суд ООН / Документ ООН А/ES-10/273, 13 July 2004. URL: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/advisory/advisory_2004-07-09.pdf.
54. Коцан-Олинець Ю. Я. До питання про гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасне теоретико-правове узагальнення. Наук. записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 2. С. 12–16.
55. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. 2014. Вип. 29. С. 27–32.
56. Куцкір Г.М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 Одеса, 2015. 20 с.
57. Липачова Л.М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини: Дис...канд.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Дніпропетровськ, 2002. 196 с.
58. Малеин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством / Отв. ред. А.И. Масляев. М.: Наука, 1985. 165 с.
59. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика : монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.

60. Матвієнко В. Частина шоста ст. 41 Конституції України потребує уточнення *Право України*. 2000. № 7. С. 90–91.
61. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учебник / Под ред. Р.М. Валеева. М.: Статут, 2011. 830 с.
62. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203#Text.
63. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
64. Міжнародний захист прав людини: Підручник. У 2-х томах. Том 2. / Л.М. Дешко, О. А. Альонкін, Н. А. Буличева та ін.; за заг. ред. Л. М. Дешко. Київ, 2020. 460 с.
65. Мілова Т. М. Нормативно-правові гарантії конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. № 3. С. 82–88.
66. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Х.: Юрsvіт, НДІ приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. 482 с.
67. Мішина Н. В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 12–20.
68. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України / відп. ред. В.Г. Ротань. Х.: Фактор, 2010. Т. 1. 2010. 800 с.
69. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону; за ред. В. Ф. Погорілка. Київ *Правова держава*, 1997. 156 с.
70. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. Москва: Юристь, 1998. 298 с.
71. Пересунько В.С. Юридичні гарантії при укладенні трудового договору: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Х., 2002. 20 с.

72. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні; за ред. М. С. Лопата. Київ: Ін Юре, 1997. 52 с.
73. Посібник за статтею 1 Протоколу №. 1 – Захист власності. Переклад українською: Олександр Дроздов, Вероніка Плотнікова, Олена Дроздова, Олександр Вінський, Юлія Ісаєва 2019. URL: www.echr.coe.int.
74. Приварина А. Н. Основные гарантии прав и свобод человека и гражданина. Марийский юрид. вестн. 2004. № 1. С. 183–188.
75. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. ст.180.
76. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. Відомості Верховної Ради України. 2006. N 30. Ст. 260.
77. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 1. Ст.2.
78. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 року Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. N 20. Ст. 249 (Закон втратив чинність на підставі Закону від 27.04.2007 р. Відомості Верховної Ради України. 2007. N 33. ст.440).
79. Про затвердження Переліку товарів та продукції, дозволених для переміщення на тимчасово неконтрольовану територію та з тимчасово неконтрольованої території у районі проведення антитерористичної операції: Наказом Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13 березня 2017 року № 34/357. URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0351-17#Text.
80. Про затвердження Порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції: Постановою Кабінету Міністрів

України від 1 березня 2017 року № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99-2017-%D0%BF#Text>.

81. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

82. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року. Відомості Верховної Ради України 2000. № 23. Ст.176.

83. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 року Відомості Верховної Ради України. 1996. № 19. Ст. 80.

84. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2018.

85. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лютого 2014 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14#Text>.

86. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол ратифіковано Законом України від 17.07.97 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

87. Пушкар П. Принцип непорушності права власності: досвід країн ЄС і його впровадження в Україні Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конф. (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). К.: ВАІТЕ, 2015. С. 93–106.

88. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. К, 1994. 235 с.

89. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 64 с.

90. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина. Київ: Атіка, 2004. 463 с.

91. Резолюція ПАРЄ «Вирішення майнових питань біженців та переміщених осіб» №1708, 2010 р. URL: www.rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-ukr/1680760881.
92. Резолюція 40/144 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 року «Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_227#Text.
93. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб. URL: www.rm.coe.int/16806b5ab1.
94. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Stummer проти Австрії». URL: www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=573.
95. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.
96. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Ališić та інші проти Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та колишньої Югославської республіки Македонія». URL: [hudoc.echr.coe.int/eng#{\"tabview\":\[\"document\"\],\"itemid\":\[\"001-153697\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
97. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Амюр проти Франції». URL: hudoc.echr.coe.int.
98. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Броньовський проти Польщі». URL: www.ips.ligazakon.net/document/SO1119.
99. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Брумареску проти Румунії». URL: www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=103.
100. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Войтенко проти України». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223#Text.
101. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Колишній король Греції та інші проти Греції». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_007#Text.

102. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Малама проти Греції». URL: www.supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf

103. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium), заява №6833/74 від 13.07.1979 р. URL: <https://taxlink.ua/ua/court/sprava-marks-proti-belgii/>

104. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Промислово-фінансовий консорціум «Інвестиційно-металургійний Союз проти України». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d41#Text

105. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Садоха проти України». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-198523"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

106. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Світлана Льченко проти України». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-198525"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

107. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Совтрансавто» проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text.

108. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Ян та інші проти Німеччини». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0876.html.

109. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Belane Nagy v. Hungary». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-187625&filename=CASE%20OF%20B%C3%89L%C3%81N%C3%89%20NAGY%20v.%20HUNGARY%20-%20\[Russian%20translation\]%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf](http://www.hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-187625&filename=CASE%20OF%20B%C3%89L%C3%81N%C3%89%20NAGY%20v.%20HUNGARY%20-%20[Russian%20translation]%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf).

110. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Korecky v. Slovakia». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_347#Text.

111. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «AGOSI v. the United Kingdom» від 24 жовтня 1986 року, Серія А № 108.

112. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Anheuser-Busch Inc. v. Portugal». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
113. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Bata v. Czech Republic». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
114. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
115. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Buzescu v. Romania». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
116. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Capital Bank AD v. Bulgaria». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
117. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Carson and Others v. the United Kingdom», № 42184/05, ЄСПЛ 2010.
118. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Centro Europa 7 S.R.L. and Di Stefano v. Italy». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
119. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Doğan and Others v. Turkey». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})
120. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Doring v. Germany». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER", "CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{})

121. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Draon v. France*». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
122. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Durini v. Italy*». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
123. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Eparhija Budimljansko-Nikšićka and Others v. Montenegro*» від 9 жовтня 2012 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
124. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*» від 23 лютого 1995 року, серія А № 306-B.
125. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Klein v. Austria*». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
126. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Kolesnyk v. Ukraine*». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_505#Text.
127. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Korecký v. Slovakia*». URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_347#Text.
128. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Lakićević and Others v. Montenegro and Serbia*» від 13 грудня 2011 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
129. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Lederer v. Germany*». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{).

130. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Megadat.com SRL v. Moldova». [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{).

131. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Melnychuk v. Ukraine». [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

132. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «N.K.M. v. Hungary» від 14 травня 2013 р. URL: [hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-183378"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

133. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Olbertz v. Germany». [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

134. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd v. Ireland». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

135. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)
[www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

136. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Smith Kline and French Laboratories Ltd v. the Netherlands». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

137. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Stec and Others v. the United Kingdom». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

138. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

139. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Tchokontio Nappi v. France». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

140. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Wendenburg and Others v. Germany». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

141. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Wysowska v. Poland». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

142. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Zamoyski-Brisson v. Poland». URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

143. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Агрокомплекс проти України» від 06.10.2011 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_973#Text

144. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року, § 46, серія А, № 98.

145. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нік проти Туреччини» від 7 червня 2016 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-191715"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

146. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Полімерконтейнер проти України» від 24 листопада 2016 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-181483"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

147. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» від 03.04.2008 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

148. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Промислово-фінансовий консорціум «Інвестиційно-металургійний союз» проти України» від 26 червня 2018 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

149. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» від 25.07.2002 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

150. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Терем ЛТД, Чечеткін та Оліус проти України» від 18.10.2005 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

151. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фельдман та Банк «Слов'янський» проти України» від 21.12.2017 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-188194"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

152. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чірагов та інші проти Вірменії» від 16 червня 2015 р. URL: [www.hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://www.hudoc.echr.coe.int/eng#{)

153. Рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі «Агрокомплекс проти України» від 6 жовтня 2011 р. URL: [hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-207965"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

154. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Дерменжи Андрія Вікторовича щодо відповідності

Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 23 Закону України «Про іпотеку» від 14 липня 2020 року № 8-р/2020/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-20#Text>.

155. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» від 7 червня 2017 року № 413 від 25 червня 2019 року № 8-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-19#Text>.

156. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.

157. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989–VIII від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text>.

158. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної

Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.

159. Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2003 року № 11-рп/2003 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (справа про мораторій на примусову реалізацію майна). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-03#Text>.

160. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) 14 грудня 2011 року N 19-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>.

161. Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018) у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу

України про адміністративні правопорушення. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>.

162. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 року у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.

163. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу» (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>.

164. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>.

165. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина

Винника Віктора Володимировича про офіційне тлумачення положень частини другої статті 28 Закону України «Про господарські товариства», пункту 1, абзацу першого пункту 5 статті 4 Закону України «Про власність» (справа про права акціонерів ЗАТ) від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-05#Text>.

166. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Гуляка Володимира Олександровича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 статті 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-11#Text>.

167. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text>.

168. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Запорожцева Олександра Семеновича щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 1241 Цивільного кодексу України (справа про право на обов'язкову частку у спадщині повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця) від 11 лютого 2014 року № 1-рп/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-14#Text>.

169. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

170. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність», Постанови Верховної Ради України «Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України» від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v024p710-08#Text>.

171. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>.

172. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

173. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини четвертої статті 3, частини другої статті 5, частин другої та сьомої статті 7 і частини п'ятої статті 29 Закону України «Про приватизацію державного майна» (в редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» від 19 лютого 1997 року) (справа щодо приватизації державного майна) від 1 липня 1998 року № 9-рп/1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-98#Text>.

174. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (справа про мораторій на примусову реалізацію майна) від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-03#Text>.

175. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність», Постанови Верховної Ради України «Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України» від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v024p710-08#Text>.

176. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення у 2008 році земельних аукціонів» (справа про земельні аукціони) від 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-08#Text>.

177. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності: підручник. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 246 с.

178. Савчин М. Конституційні принципи та їх інтерпретація. Право України. 2017. № 7. С. 30–38.

179. Сальвіа де М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Судебная практика с 1960 по 2002 гг. / М. де Сальвіа; пер. с англ. С-Пб: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.

180. Селіванов А. Конституційна юрисдикція поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. Київ: Ін Юре, 2008. 120 с.
181. Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті модернізації та ефективного конституційного правосуддя. К.: Логос, 2012. 152 с.
182. Сиренко В.Ф. Реальность прав советских граждан. К.: Наук. думка, 1983. 139 с.
183. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року Відомості Верховної Ради України 2002. № 21-22. Ст.135
184. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 3-тє вид. Київ: Алерта, 2012. 524 с.
185. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве М.: Статут, 2010. 893 с
186. Скрипнюк. О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. № 3. 2011. С. 5-11.
187. Словарь-справочник по праву / Сост. А.Ф. Никитин. М.: «Акалис», 1995. 140 с.
188. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.
189. Совгиря О. В. Конституційне право України / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. К.: Юрінком Інтер, 2019. 632 с
190. Совгиря О. В. Шукліна Н. Г. Конституційне право України: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2019. 556 с.
191. Совгиря О. Предмет конституційного права України: аксіологічна складова на сучасному етапі. Український часопис конституційного права. 2016. № 1. С. 41-46.

192. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности / Е.А. Суханов. М.: Юрид. лит., 1991. 240 с.
193. Теория государства и права. / Под ред. В. М. Корельского, В.Д.Перевалова. М.: Издательская группа НОРМЛ-ИНФРА М, 1999. 616 с.
194. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. П. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юристъ, 2001. 776 с.
195. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев: Ін Юре, 2004. 368 с.
196. Федеральна конституція Швейцарської конфедерації від 18 квітня 1999 р. URL: <http://www.ditext.com/swiss/constitution.html>
197. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : Монографія. К.: Ліра-К. 2009.
198. Харченко О.С. Підстави припинення права власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / О.С. Харченко. К., 2007. 20 с
199. Христова Г. Позитивні зобов'язання держав у сфері прав людини: сучасні виклики: монографія. Харків: Право, 2018. 680 с.
200. Цивільне право України. Загальна частина. pidru4niki.com/1835010847086/pravo/neporushnist_viznachalniy_printsip_i_nstitutu_prava_vlasnosti
201. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.: Право, 2011. Т. 1. 2011. 656 с.
202. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року Відомості Верховної Ради України 2003. №№ 40-44. Ст.356.
203. Черненко В. И. Система юридических гарантий осуществления прав и свобод инвалидов в Украине. Вісн. Маріуполь. держ. ун-ту. 2012. № 3–4. С. 59–68. Серія: Право.
204. Шахов В. ПД. К вопросу о понятии юридических гарантий в трудовом праве Сборник ученых трудов: Новая кодификация законодательства

и развитие трудового права. Вып. 35. Свердловск. Свердловский юридический институт, 1974.

205. Шевчук С.В. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 1999. № 2. С. 221 – 238.

206. Шемшученко Ю., Погорілко В. Проблеми функцій Конституційного Суду України Вісник Конституційного Суду України. 2002. С. 54 – 56.

207. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права М.: Спарк, 1995. 556 с.

208. Юзефів А. Р. Конституційні гарантії забезпечення прав і свобод людини. Порівняльне аналітичне право. 2018. № 1. С. 74–77.

209. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. Енциклопедія», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.